

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Elmin İnkişafı Fondunun qrant layihəsi çərçivəsində çap olunmuşdur

İZAHLI SAZ-SÖZ LÜĞƏTİ

Bakı, Elmin İnkişafı Fondu - 2015

Lüğət ““Kitabi-Dədə Qorqud”un alman dilində ilk tərcüməsi və nəşrinin 200 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına müvafiq olaraq nəşrə hazırlanmışdır.

“Dədə Qorqud”. Rəssam - Altay Hacıyev (2000-ci il)

Layihənin rəhbəri, tərtibçi, not yazısı və ön sözün müəllifi:

Tariyel Məmmədov, əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Elmi redaktorlar:

Nailə Rəhimbəyli, sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru

Elxan Məmmədli, əməkdar mədəniyyət işçisi, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Rəyçilər:

Muxtar İmanov, AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya üzrə elmlər doktoru

Məhərrəm Qasımlı, əməkdar elm xadimi, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Nəşr redaktoru: Elçin Abbasov, filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir –
Qrant № EIF-RİTN-MQM-2/İKT-2-2013-7(13)-29/29/5

© Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondu, 2015
©Tariyel A. Məmmədov, 2015

ISBN: 978-9952-8185-3-6

Bu əsər 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu tərəfindən Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyində qeydiyyatdan keçirilmiş və əsərin qeydiyyatı haqqında 04/C-7246-13 nömrəli Şəhadətnamə verilmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan xalq ədəbiyyatının yazılı abidəsidir. Bu dastan hər bir azərbaycanlı üçün əzizdir. Bu gün bu abidənin ucaldılması Azərbaycan xalqının bir daha öz tarixi keçmişinə, mədəniyyətinə olan münasibətinin təzahürüdür.

İlham Əliyev

ÖN SÖZ

Azərbaycanın şifahi ənənəli xalq-professional musiqisinin yaradıcıları, bu sənətin ənənələrinin daşıyıcıları və nəsil-dən-nəsilə ötürüçüləri – epik rəvayətçi, saz-söz ustaları olan aşıqlardır.

Aşıq sənətinin tarixi təkamülü sayəsində yaranan ənənələr, xalq müdrikliyinin daşıyıcılarının taleyi, onların saz-söz sənəti, dastan yaradıcılığı Azərbaycan milli mədəniyyətinin təşəkkülündə və inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşını özündə yaşadan bu sənət dünyanın ümumbəşəri mədəni irsinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Nəsil-dən – nəslə şifahi olaraq eşitmə yolu ilə və fərdi müəllif dəst-xətti ilə ötürülən aşıq mədəniyyəti Azərbaycan xalqının minillik tarixinin həyat qaynaqlarını yaşadaraq, bilavasitə ənənəvi biliklər və mənəvi dəyərlər sisteminin yaradılmasında, qorunmasında və təkmilləşməsində iştirak etmiş, gerçəkliyin, insanı əhatə edən aləmin estetik anlamına, düşünən və yaranan insan təfəkkürünün formalaşmasına təkan vermişdir.

Ənənəvi musiqi mədəniyyəti, bilavasitə Azərbaycan xalq-professional aşıq yaradıcılığı nümunələrinin toplanması, yazıya alınması və qorunması metodikasının işlənilməsi daim aktual olan bir məsələdir. Ümumilikdə şifahi bədii mədəniyyət sahələrinə artan maraq, milli etnomusiqişünaslığın elmi aparatının təkmilləşməsi, çoxsaylı və əhəmiyyətli tədqiqatlar nəticəsində meydana gələn nəşrlər, təcrübədən yaranan elmi müddəalar bu problemin genişliyini və çoxcəhətliliyini qabarıq nümayiş etdirir. Bununla belə, bədii irsin bu səciyyəvi sahəsində “ağ ləkələr”, hələ araşdırılmamış cəhətlər qalmaqda davam edir. Bu da

təbiidir, çünki musiqi folkloru onu doğuran və yaşadan mühitlə, onun yaranmasına və ənənələrin ötürülməsinə təkan verən şəraitlə sıx bağlı olub, özünəxas dinamik həyatını davam etdirir, insanların şüuruna və düşüncəsinə təsirini artıraraq, onların fəaliyyətini emosional cəhətdən zənginləşdirir.

Kitaba aşığı yaradıcılığından, onun lokal, regional və etnomədəni variantlarının özəlliklərindən bəhs edən 600 məqalə daxildir. Lakin kitab lüğət təyinatı daşdığından burada şifahi ənənəli professional xalq musiqisinin çoxcəhətli və spesifik cəhətlərinin araşdırılması qarşıya bir məqsəd kimi qoyulmamışdır.

Burada əlifba sırası ilə aşığı sənətinin musiqili-poetik terminləri, aşığı havaları və poetik formalarının adları, ənənəvi məktəblər haqqında məlumat, saz sənəti, onun spesifikliyi, bir sözlə, aşığı leksikoqrafiyasının klassik istiqamətinin nəzəri və praktiki aspektləri öz ifadəsini tapmışdır.

Lüğət geniş mütəxəssis audotiyasına – etnomusiqişünaslara, kulturoloqlara, folklorçu – filoloqlara, şərqşünaslara, tarixçilərə, türkoloq-mediovistlərə, ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllim və tələbələrinə, həmçinin Azərbaycanın şifahi ənənəli professional musiqi mədəniyyəti, onun mədəni irsi və müasir mədəniyyəti ilə maraqlanan hər bir kəsə ünvanlanmışdır. Kitabın ərəsəyə gəlməsində əməyi olan hər bir kəsə ürəkdən minnətdarlığımızı bildiririk.

A

Abdal dili - oyunçu peşəsi sahibləri arasında, bir-birini başa düşmək, söhbəti başqalarından gizli saxlamaq üçün işlədilən şərti söz və ifadələrə verilən ümumi ad. Xalq arasında bu özünəməxsus ləhcənin "oyunçu ağzı", "qayışdili" və "qurd dili" adları da var. Əsasən Orta Asiya xalq musiqi sənətindən gələn bu özünəməxsus dildən Qarabağ, Gəncə, Gədəbəy və Tovuz aşıqları bəzi fikirləri öz aralarında bölüşmək üçün istifadə ediblər.

Açıq kök - və ya "*Bayramı*" kökü (**bax: Kök**).

Ağız ədəbiyyatı - şifahi xalq yaradıcılığının bir növü, sözlü folklor.

Ağ bulağı - aşıq havası. İkinci adı "*İmran gözəlləməsi*"dir. *Havanı Aşıq İmran Həsənov* yaradıb. *Urfani kökə* əsaslanaraq, *Şah pərdədən* başlanır. *Qoşmalara* oxunur.

Ağır şərili - coğrafi yer adı ilə bağlı *havadır*. Ümumi və *dilqəm kökünə* əsaslanaraq, *Şah pərdədə* ifa olunur.

Akkord - (ital. *accordo*; fr. *accord* – uyğunluq, ahəng, uzlaşma; lat. *accordo* – müvafiqət) müxtəlif yüksəklikdə yerləşən və müxtəlif adlı bir neçə səsin (üçdən az olmayaraq) eyni vaxtda səslənməsindən yaranan həmahənglik. *Akkordlar* tərkibindəki səslərin miqdarına və *interval* münasibətinə görə fərqlənir. *Akkordlar* daha çox tersiya quruluşlu olur, yəni tersiya münasibətində yerləşən səslərdən əmələ gəlir (məs., do, mi, sol; si, re, fa–diyez, lya; sol, si–bemol, re, fa, lya və s.). Tersiya quruluşlu *akkord* üçsəslı, septakkord, nonakkord və s.

növlərə bölünür və quruluşuna, şəklinə, yerləşməsinə, melodik vəziyyətinə, harmonik funksiyasına görə fərqlənirlər. Tersiya quruluşlu *akkord* major–minor lad sisteminə əsaslanan *harmonianın* özəyidir.

Alt simlər - ifa zamanı barmaqlar bu simlərdə hərəkət etdiyi üçün onlara “*Barmaq simlər*” və yaxud “*Zil simlər*” də deyilir. Bu simlərin *kökü* dəyişməzdir (**bax: Sazın simləri**).

Alterasiya işarələri - (dəyişkənlik) *ladın* (qammanın) səs sırasında hər hansı pillənin dördə bir, yarım və bir ton artırılmasına, yaxud əksildilməsinə deyilir. *Alterasiya işarələri* bunlardır: *diyöz, bemol, bekar, dubl diez, dubl bemol*.

Alət - musiqi *aləti*. Müəyyən *tembrli* musiqi səsləri əldə etmək üçün xüsusi qurğu.

Musiqi alətləri səsçixarma imkanlarına və quruluş xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir.

Simli musiqi alətləri – simlərin səsləndirilməsi üsullarına görə növlərə bölünür:

kamanlı alətlər – skripka, alt (viola), violonçel, kontrabas, kamança;

dartımlı alətlər – arfa;

mizrablı alətlər;

Nəfəs alətləri - hazırlanma materialına görə növlərə bölünür:

mis alətlər – truba, kornet, trombon, tuba, valturna və s.

ağac alətlər – fleyta, qoboy, klarnet, faqot və s.

Quruluşuna görə növləri: dəlikli alətlər, qamış dilçəkli alətlər, müştüklü alətlər.

Zərb alətləri – alətin gövdəsinə vurulmaqla səs əldə edilir, səslənməsinə görə aşağıdakı növlərə bölünür:

köklənən alətlər (müəyyən səsyüksəkliyinə malik *zərb alətləri*) – litavrlar, ksilofon, zəng (kolokol, kolokolçik);

köklənməyən alətlər (qeyri-müəyyən yüksəklikli *zərb alətləri*) – kiçik və böyük barabanlar, kastanyetlər, tam-tam və s.

Quruluşuna görə növləri: plastinkalı alətlər, zarlı (pereponkalı) alətlər.

Klavişli (dilli) alətlər – xüsusi mexanizmlə təchiz olunmuş alətlər olub, səsçixarma üsullarına görə fərqlənir. Növləri:

klavişli-zərb alətləri: fortepiano;

pnevmatik-klavişli alətlər: akkordeon, qarmon.

Alətlərin səslənmə registrinə görə növləri: bas alətlər, soprano alətlər, tenor alətlər.

Alətlərin quruluşuna görə növləri: natural alətlər, transpozisiyalı alətlər.

Müxtəlif xalqların musiqisində istifadə olunan çoxsaylı *simli*, *nəfəs* və *zərb* alətləri mövcuddur.

Azərbaycan xalq musiqi alətləri: *simli alətlər*: tar, saz, ud, tənbur (mizrablı alətlər), kamança (kamanlı alət), qanun, çəng (dartımlı alətlər), səntur (simli-zərb aləti) və s;

nəfəs alətləri: zurna, tütək, ney, balaban və s;

zərb alətləri: nağara, qoşa nağara, qaval, dəf və s.

Ambuşur - (fr. embouchure - bouche – ağız) 1. Nəfəs alətinin bir hissəsi; musiqçinin nəfəs alətində havanı içəri üfürdüyü yer; 2. *Müştük* – *nəfəs alətlərinin* ifasında ağız əzələlərinin və dodaqların vəziyyəti; *Fleyta* və *mis nəfəs alətlərində* dodaqlar müştük üstünə qoyularaq çalınır.

Amplituda - (lat. amplitudo – kəmiyyət, həcm) titrəyişin gücü, titrəyən cismin (nazik çarx, sim) qoyulmuş tarazlıqdan çıxması, hərəkət həcmi. Səsin gücü (gurluğu) səslənən cismin amplitudasından asılıdır. *Amplituda* nə qədər geniş olarsa, səs də bir o qədər güclü olar. *Amplituda* səsin yüksəkliyinə təsir etmir.

Ana saz - böyük saz (**bax: Saz**).

Ansambl - (fr. ensemble – birgə, birlikdə) 1. İki və daha artıq *musiqiçidən*, *müğənnidən* və ya *instrumentalistdən* ibarət olan, *musiqi əsərini* birgə ifa edən qrup. Musiqiçilərin sayına görə *ansambl* duet, trio (terset), kvartet, kvintet, sekstet, septet, oktet, nonet, desimet ola bilər; *ansambl* həmçinin, xor və orkestrlərə də aid edilir.

2. Bir neçə iştirakçının ifa etməsi üçün nəzərdə tutulan *pyes*.

3. Bir neçə iştirakçının birgə ifa etdiyi *pyes*.

Antologiya - qədim zamanlarda antik ədəbiyyatın seçilmiş əsərlərindən, xüsusilə epiqramlardan ibarət məcmuələr. Hazırda xalq yaradıcılığından seçilmiş nümunələri, yaxud da ayrı-ayrı şairlərin və ya bəstəkarların seçilmiş əsərlərini əhatə edən məcmuə: "*Azərbaycan xalq musiqisi antologiyası*".

Aran gözləməsi - aşıq havası. Digər adları "*Şarabani*", "*Çıldır gülü*" və "*Tırınğı*"dır. *Baş pərdədə*, şeirin *qoşma* formasında oxunur.

Aralıq səs - *akkordun* tərkibinə daxil olmayan və iki *akkord* tonu arasında qammavari hərəkətdə yerləşən səs. Müxtəlif növləri var: diatonik və ya xromatik aralıq səs; üst və ya alt aralıq səs; xanənin güclü və ya zəif hissəsinə düşən aralıq səs.

Arpecio (ital. arpeggio – arfada çalındığı sayaq)

- akkordların çalınma tərzini olub, səslərin aşağıdan yuxarıya doğru bir yerdə deyil, növbə ilə ardıcıl səslənməsini əks etdirir.

- Arpecioya həmin sözlə (adətən akkord sırasına aid olan), ya da şaquli dalğavari xətt ilə müvafiq akkordun qarşısında bildirilir.

Alterasiya - (lat. alterare – dəyişmək, dəyişdirmək) hər hansı bir səsin adını dəyişmədən yarımton yüksəlməsi və ya enməsi.

Alterasiya işarələri bunlardır: diyez, bemol, bekar, dubl – diyez, dubl – bemol (**bax: Diyez, bemol, bekar və s.**).

Alterasiya işarələri qoyulur:

a) aid olduqları notdan əvvəl; bunlara təsadüfi işarələr deyilir və yalnız notun yazıldığı xanənin sonuna qədər, bir oktavaya aid olur;

b) açardan sonra, not sətrinin əvvəlində; açar işarələri adlandırılır, pyesin sonuna qədər və ya işarələrin dəyişməsinə qədər bütün oktavalara aid olur.

Arxiv - (latın: archivum, yunan: archeion – hökumət idarəsi) sənəd və materialların saxlandığı müstəqil idarə (yaxud təşkilat, müəssisə və idarələrin şöbələri). Azərbaycanda fəaliyyət göstərən *arxivlərdə* görkəmli mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin, musiqiçilərin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı sənədlər, onların səsyazıları saxlanılır. Azərbaycan Milli Arxiv İdarəsi, Salman Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, Azərbaycan Səs yazıları Dövlət Arxivi, Azərbaycan Dövlət Kino-Foto Sənətlər Arxivindəki materiallar ustad aşuqların *yaradıcılığını* öyrənmək üçün qiymətli mənbədir.

Alt mizrab - mizrab və ya təzənə ilə çalınan *simli musiqi alətlərində* (saz, tar, ud və s.) mizrabın sim üzərinə aşağıdan yuxarı vurulması. Çox vaxt *notlar* üzərində V işarəsi ilə qeyd edilir (**bax: Saz**).

Alt tetraxord - hər hansı bir ladın I, II, III, IV pillələrindən ibarət *tetraxord*; ladın səs sırasının aşağıda yerləşən dörd səsi.

Alt tonika - *ladın* I pilləsi.

Arazbarı - *şifahi ənənəli professional musiqidə* “Arazbarı” zərb muğamı da mövcuddur. Hətta bu müğam əsasında Ü.Hacıbəyli özünün “Arazbarı” simfonik əsərini də yazmışdır. “Arazbarı” *aşiq havası* isə “Aşiq Arazbarı” ümumi kökdə, beçə pərdədən başlanır. *Gəraylı* şeir forması əsasında oxunur.

Atüstü Kərəmi - **bax:** *Arazbarı Kərəmi*.

Aşağı səs - 1. Çoxsəsli musiqidə ən qalın səs – bas səsi;
2. İkisəsli musiqidə aşağıda yerləşən səs.

Aşiq (I) - 1. *Xalq müğənnisi, şair, nağılçı, lirik və epik dastanların müəllifi, çalğıçı, aşiq havalarının* yaradıcısı. 2. *Sazın simlərinin* bağlandığı qulaqlar (**bax:** *Saz*).

Aşiq (II) - (ər. aşiq – vurğun, məftun) Qafqaz xalqları arasında, habelə Türkiyədə və Cənubi Azərbaycanında el *sənətkarı*. Aşıqlar oğuz türklərində *dədə, ozan, varsaq*, daha sonralar *yanşaq* adlanan el sənətçilərinin davamçıları sayılırlar, *aşıqlar* xalqın fikir və duyğularını, həyat və mübarizəsini ifadə edən *əsərlər* yaradır, bu əsərləri *sazın* müşayiəti ilə ifa edirlər. *Aşiq yaradıcılığında* bədii ədəbiyyat, musiqi, xalq teatrı ünsürləri və rəqs üzvi surətdə birləşir: musiqi burada mühüm yer tutur. Xalq *aşıqları* şən, qəmli, qəhrəmanlıq ruhunda, rəqs üçün və s. *havalar* yaratmış və yaradırlar ki, el arasında bunlara *havacat* deyilir.

Aşıqlar bayatı, gəraylı, qoşma, divanı, müxəmməs, təcnis kimi lirik formalardan tutmuş iri həcmli *dastanlara* qədər müxtəlif, rəngarəng bədii formalarda *əsərlər* yaratmış və *yaradırlar*. *Ozan* yaradıcılığının nümunələri “Oğuznamələr”, o cümlədən, “*Kitabi-Dədə Qorqud*” sayılır. “*Koroğlu*”, “*Əsli və Kərəm*”, “*Aşiq Qərib*” və s. *dastanların* yaranmasında isə xalq *aşıqları* həlledici rol oynamışlar.

Aşiq havaları - *aşiq yaradıcılığının məhsulu olan vokal-instrumental musiqi janrı*. Müasir *aşıqların* repertuarında daim işlənib təkmilləşən 80-ə yaxın ənənəvi *aşiq havası* və onların çoxsaylı variantları vardır. *Aşiq havaları* məzmun və xarakterinə görə *qəhrəmanlıq* ruhlu, *lirik, satirik*, nəsihətamiz səciyyəli olur. Məsələn, “*Koroğlu*”, “*Misri*”, “*Ayaq divanı*” *havalarında* mərdlik, cəsurluq,

“Gözəlləmə”, “Göyçəgülü” *havalarında* oynaqlıq, şən əhvali-ruhiyyə, “Dilqəmi”, “Yanıq Kərəmi” də lirik məhəbbət duyğuları, qüssə və həsrət motivləri ifadə edilir. *Aşıq havalarının* quruluşu instrumental və vokal-instrumental epizodların növbələşməsinə əsaslanır, bir qayda olaraq, instrumental müqəddimə ilə başlanır. *Aşıq havaları* melodik və ritmik xüsusiyyətlərinə görə çox zəngin və rəngarəngdir. Burada reçitativ-deklamasiya və *mahnı* xarakterli *melodiyalardan* geniş istifadə olunur. Səsin eyni ucalıqda təkrarı, musiqi motivinin və musiqi ibarələrinin variantlı şəkildə təkrarlanması, *melodiyanın* məqam pillələri üzrə ənənəvi sekvensiyalı hərəkəti aşıq havalarının səciyyəvi xüsusiyyətidir. *Aşıq havalarının* ritmik xüsusiyyətləri şeirin forma və vəznə ilə əlaqədardır. Müasir *aşıqlar gəraylı, qoşma, təcnis, divani, müxəmməs* və s. şeir formalarından çox istifadə edirlər. Ədəbi mətnin və *melodiyanın* xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bir hava üstündə bir neçə şeir oxuna bilər. *Aşıq havalarının* adları şeir formaları (“*Gəraylı*”, “*Təcnis*”, “*Müxəmməs*” və s.), *dastan* surətləri (“*Koroğlu*”, “*Kərəmi*” və s.), yarandığı yer adları (“*Naxçıvanı*”, “*Şərili*” və s.), *aşıqların* adı (“*Cəlili*”, “*Bəhməni*”, “*Dilqəmi*”, “*Ürfanı*” və s.) ilə bağlı olur. *Aşıq havaları saz* və balabanın müşayiəti ilə ifa olunur. *Aşıq havalarının* məqam əsası *sazın* quruluşundan irəli gəlmişdir. Onların əsasını “Şur” məqamı təşkil edir, “Segah”, “Bayatı-şiraz” məqamlarında bəstələnmiş havalar da vardır. *Aşıq havalarının* harmonik əsasını *sazın köklərindən* irəli gələn *akkordlar* kompleksi təşkil edir. Bunlardan (**bax: Sazın kökləri**) “*Qaraçı kökü*”, “*Dilqəmi kökü*”, “*Ayaq divani kökü*” və s. əsas akkordlardır. *Aşıq havaları* xalq arasında çox sevilərək geniş yayılmış və dinləyici tələbatından irəli gələrək, *xanəndələrin* repertuarına da daxil olmuşdur. *Xanəndələr* əsasən lirik, oynaq xarakterli *aşıq havalarının* oxunmasına üstünlük verir və bu *havaları* özünəməxsus tərzdə ifa edirlər: məsələn, “*Gülə-gülə*”, “*Nazlı-nazlı*”, “*Qaçaq Nəbi*” və s. *aşıq havaları xanəndə* yaradıcılığında fərqli xüsusiyyətlər kəsb etmişdir. *Muğam sənətinin* ən geniş yayılmış *janrlarından* olan *zərbi muğamların* da əsasını aşıq havaları təşkil edir. Məsələn, “*Arazbarı*”, “*Ofşarı*”, *şikəstələr* – “*Qarabağ şikəstəsi*”, “*Kəsmə şikəstə*”, “*Şirvan şikəstəsi*” və s. *aşıq yaradıcılığının* məhsulu olub, sonradan *xanəndə* yaradıcılığında təkamül edərək, *kök* salmışdır.

Aşıq sənəti – şifahi ənənəli Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin ən qədim sahələrindən biri. *Aşıq sənətində* musiqi, poeziya, təhkiyə, rəqs, pantomima, teatr sənəti elementləri üzvi şəkildə birləşmişdir. *Sənətkarlıq* xüsusiyyətlərinə görə aşıqlar üç yerə bölünür: 1. *Ustad aşıqlar* – sinkretik *aşıq saz-söz sənətinin* ən parlaq şəxsiyyətləri kimi özündə şairlik və bəstəkarlıq istedadı, kamil *müğənni, çalğıçı, aktyor* və hətta rəqs (plastika) sənətkarlıqlarını və ən başlıcası, təcrübəli və müdrik *ustadlığı* (müəllimliyi) üzvi birləşdirir; 2. *İfaçı aşıqlar* - qədim saz-söz ənənələrini yaşadan və onu xalq arasında yayan sənət *ustalarıdır*. Azərbaycan

folklorunun qorunması və inkişafında onların böyük xidmətləri var; 3. *Şair aşığılar* – **(bax: El aşığıları)** *el şairləri, aşığı sənətinin* şeir nümunələrini yaranan, xalq şeirinin inkişafında xidməti olan *söz ustadlarıdır*lar. *Şair aşığılar* şeir yaradıcılığında həmişə ənənəvi *havacata* əsaslanırlar. Bu da həmin şeirlərin *ifaçı-aşığılar* tərəfindən çalılıb - oxuma yoluyla yayılmasına imkan yaradır. *Aşığı sənətində* şifahi şəkildə ənənələrin ötürülməsi əsas cəhətlərdəndir. *Aşığılar* məlum əsərləri ifa etməklə kifayətlənməyərək, eyni zamanda, ona dəyişiklik, yeni cəhətlər gətirir, onu işləyir, təkmilləşdirir, beləliklə də, onun yaradıcılarından birinə çevrilir. *Aşığı yaradıcılığının* əsas janrları – *dastanlar* və *aşığı havalarıdır*. *Aşığı sənəti* peşəkar *sənət* növü olub, *ustad aşığılardan* şagirdlərinə şifahi mənimsəmə yolu ilə nəsil-dən-nəslə ötürülür. Bu yolla müxtəlif ərazilərdə *aşığı məktəbləri* formalaşmış, *aşığı mühitləri* **(bax: Mühitlər)** yaranmışdır. *Göyçə, Borçalı, Təbriz, Urmiya, Tovuz-Qazax, Gədəbəy, Şirvan aşığı məktəbləri* öz qədim ənənələrini nəsil-dən-nəslə ötürərək, bu günümüze çatdırmışlar. *Aşığı* və *muğam sənətləri* arasında üzvi bağlılıq özünü büruzə verir. Tarixi inkişaf prosesində bu iki *sənət* qarşılıqlı əlaqədə olmuş, biri-digərinə təsir göstərmişdir. *Aşığıların* oxuduqları *havalarda* muğamlardan istifadə olunması, eyni zamanda, xanəndələrin repertuarına *aşığı havalarının* daxil edilməsi, *aşığı havaları* əsasında zərbi-muğam janrının meydana gəlməsi bu iki sənət arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin dərinliyini sübut edir.

Aşığı məktəbi - bu anlayış sırf *ifaçılıq* ənənəsi ilə bağlıdır və *mühitin* tərkibində yer alan aparıcı istiqamətlərdən biridir. Hər bir məktəbin ifa tərzii, repertuar ənənəsi bir-birindən müəyyən əlamətlərlə fərqlənir. Bu baxımdan *aşığı məktəbi* bir neçə qola ayrılır və hər bir məktəb də onu yaranan *mühitin* və *ustadın* adı ilə bağlıdır. Məsələn, *Şirvan aşığı məktəbi* - XIII-XIV əsrlərdə özünün peşəkar *ifaçılıq* və *dastançılıq* repertuarına malik məktəb kimi formalaşılıb. *Şirvan aşığı ənənələrinin* ədəbi *məktəb* səviyyəsinə yüksəlməsində *Şirvanın* adı bizə gəlib çatmayan onlarla *saz-söz sənətkarının* mühüm rolu məktəb kimi formalaşılıb. Molla Qasım, Dədə Kərəm, Dədə Yedgar kimi *ustadlar* *Şirvan aşığı məktəbinin baniləri hesab edilir*. Sonrakı dövrlərdə *Aşığı Şakir Hacıyev, Hacı Hacıyev, Aşığı Məmmədəğa* və digər sənətkarlar *Şirvan aşığı məktəbinin ustadlarından* sayılırlar. *Göyçə aşığı məktəbinin* inkişaf edib və formalaşması əsasən *Aşığı Ələsgərin* adı ilə bağlıdır. Bu məktəbin görkəmli nümayəndələri kimi Ağ *Aşığı* (XVIII əsr), Ağ *Aşığı*n tələbələri - *Aşığı Alı* (XIX əsr), XIX əsrin ikinci yarısında *Aşığı Ələsgər, Aşığı Bəşir, Aşığı Qurban, Aşığı Nəcəf, Aşığı Əbdüləziz* və başqalarının adını çəkə bilərik. *Borçalı aşığı məktəbi* də qədim ənənələr üzərində formalaşaraq *Aşığı Hüseyin Saracılı, Əmrah Gülməmmədov, Aşığı Kamandar* və bu kimi *ustadların* sayəsində həm inkişaf etmiş, həm də bu *aşığı məktəbi* ənənələrinin müasir dövrümüze gəlib çatmasında böyük rol oynamışlar.

Aşıq mühiti - *aşıq sənətinin* lokal arealdakı folklor həyatı *aşıq mühiti* sayılır. Çünki, "*aşıq mühiti*" geniş və mürəkkəb bir kompleksdir. Buraya müəyyən tarixi, coğrafi hüduqların çevrələdiyi (Məsələn, Təbriz-Qaradağ, Urmıya, Şirvan, Gəncəbasar, Borçalı, Göyçə, Qarabağ, Naxçıvan və s.) *aşıq ifaçılıq ənənəsi* ilə yanaşı həmin regionun mədəni-tarixi mövqeyi, iqlimi, yerli camaatın adət-ənənəsi, etnoqrafik yaşam tərzı, saza-sözə həssaslıq dərəcəsi və s. kimi çoxsaylı və coxyönlü amillər daxildir.

Aşıq-şairlər - onlar yeni *hava* yaratmırlar, lakin *sazda* çalıb oxuyur, habelə yeni ədəbi əsərlər yaradırlar. Çox vaxt "aşıq-şairlər" xalq arasında yalnız xalq şairi kimi məşhurlaşır və buna görə də onları "*el şairləri*" adlandırırlar.

Aşıq - dərviş - Səfəvilər dövründə Azərbaycanda öz fəaliyyətində aşıq sənəti ilə *dərvişliyi* birləşdirən peşəkar *sənətçi* növü.

Aşıq təsnifi - "*Qəmərçan*", "*Qaragöz*", "*Qaragöz bala*", "*Bu gecə*" adları ilə bir neçə *aşıq təsnifi* mövcuddur. İlk nümunələri *Aşıq Alının* yaradıcılığına məxsusdur. Poetik mətni *təsnif* janrında olduğu kimi klassik şeir formasına əsaslanır.

Aşıqların sevdiyi qız adları ilə bağlı olan havalər - *Süsənbəri, Qaragöz bala, Qəmərçan, Düyməli qız, Sarvan qızı, Sarı qız, Süsənpəri, Xanım sallandı, Şahrəbanı.*

Atlı Koroğlu - "*Sürütmə Koroğlu*" və "*Koroğlu yerışı*" də adlanır. Bu "*Koroğlu*" dastanı ilə bağlı *havalardandır*. Ümumi kök, *Qaraçı kökü* və *Şah pərdə kökünə* əsaslanır, *gəraylı* ilə oxunur.

Atüstü - ikinci adı "*Palan tökən*"dir. Qəmli *havadır*. *Çoban bayatı kökünə* əsaslanıb, *bayatı* şeir formasında oxunur.

Atüstü Kərəmi - "*Əsli və Kərəm*" dastanı ilə bağlıdır. "*Arazbarı Kərəmi*" də adlanır. *Qoşma* ilə oxunur. *Çoban bayatı kökünə* əsaslanır.

Atüstü Koroğlu - bax: *Basma Koroğlu, Cəngi Koroğlu.*

Avaz - 1. Musiqinin *nəğməkar* səsi ilə ifa edilməsi (fars. avazi–bəm – aşığı səs, bas); 2. Müasir vokal – instrumental musiqidə *nəğməkar* partiyasına aid olan *not* sətri; 3. Səs, səda.

Ayaq - *aşiq musiqisində* "ayaq" termininə rast gəlinir. Bu, sonluq və özül, bünövrə, dayaq deməkdir. Və yaxud bədii dildə desək, *havanın* və *havacatın* *ayağıdır*, sonluq, *kadensiya* mənasındadır. *Aşiq* ifaçılığında "Ayaq Cəlili". "Ayaq divani" *havaları* mövcuddur. "Ayaq" sözünün *saz* alətinin quruluşunda da müəyyən rolu var. Belə ki, "ayaq" deyəndə *sazın* qolunun çanağa bərkidiyi yer nəzərdə tutulur, yəni sonuncu pərdə (kadensiya). *Sazın* qolundakı doqquzuncu pərdə (**bax: Sazın kökləri, kök pərdə**). Ayaq həm də ifa məqamında pərdəyə düşüb özünü müşayiət etməkdir. Aşiq hansı pərdədən başlayırsa o pərdəyə enir.

Ayaq pərdə kökü - *sazın* doqquzuncu kökü, "ayaq pərdə"dən istifadə olunduğu üçün belə adlanır (**bax: Sazın kökü**).

Ayaq divani - *havanın* adı poetik formanın adı ilə və *saz* alətinin qolundakı yeddinci pərdənin adı ilə bağlıdır. Digər adı "Osmanlı divanisi", "Bəhri-təvil". Cəngi ruhludur. *Ayaq divani kökünə* əsaslanır. *Divani şeir* formasındadır.

Ayaqlı qoşma - *qoşmanın* digər növlərində olduğu kimi burada da sonrakı bəndlərin son misraları əvvəlkilərlə həmqafiyə olur. *Qoşmanın* ilk növünə XVIII əsrdə Xəstə Qasımın "Daumül-ovqat" adlı şeirində rast gəlinir.

İki dərya xoş görünmür gözümə,
İki qırx dörd gəlməz ərin dizinə.
Xəstə Qasım, bu şeirinə, sözünə
Qazı, molla, müctəhidlər qaldı mat,
Tapmadı kəlmat.

Ayaqlı müxəmməs - digər adları "Duvaqqapma", "Toy axırı" dır. *Ümumi kökdə, Şah və Urfani pərdələrində çalınır*. "Orta müxəmməs" adlanır.

Zindənda qoyub bülbülü, vermə qönçəni xarə,
Vəsfın yazılıb, yer üzündə oxunur bab-bab,
Gizli sirlərini anlayıbdır bir neçə əhbab,
Qovrulmuş bağırim kimi, od üstə kəbab,
Ay dili şirin, ləbi şəkkər, dəhani qəndab,
Allahı sevərsən, danış görüm bir neçə cavab.
Cavabın xoşdur,

Qəfəsdə quşdur,
Cigərin daşdır,
Gözlərin yaşıdır,
Eşqin ataşdır.

Ayaqlı təcnis - forma etibarilə "*Təcnis müstəzad*", "*Qoşma müstəzad*" əsasında yaradılmışdır. Şeirin birinci bəndində I və III *misralar* sərbəst, IV *misranın* yarımçıq hissəsi II *misranın* yerində işlənən hissə ilə həmqafiyə olur. *Ayaqlı təcnis el aşıqları* arasında "*Təcnis müstəzad*" adı ilə də işlənir.

Aşıq gərək bu meydanda bir qala!
Eşq odunu bir ətəklə, bir qala!
Ələsgərdi Xeybər kimi bir qala!
Bacara bilməzsən, dur, yerində kəs,
Danışma əbəs.

Azaflı dübeyti - digər adı "*Zülfüqar dübeytisi*"dir. *Havanın* müəllifi Mikayıl Azaflıdır. *Saz kökü "Dilqəmi"*dir, şeir forması "*gəraylı*"dır. Bütün aşıqlar tərəfindən ifa olunur. Əslində havanın adı "*Zülfüqar dübeyti*"dir. Aşıq Zülfüqar yaradıb. Aşıq Zülfüqar Mikayıl Azaflıdan əvvəl yaşayıb. Bu havada Azaflı Mikayılın "*Qoca qartal*" seiri daha çox oxunduğu üçün havanın adı da təhrif olunub.

B

Badamı - *ümumi kökdə, şah pərdədən* başlanaraq, "qoşma" şeir forması əsasında oxunur.

Badamı şikəstə - *aşıq mahnı* yaradıcılığı formalarından biri.

Bağlama - *iki aşığın deyişməsi* zamanı birinin digərinə qalib gəlməsidir. *Bağlama* əsasən poetik mətnə istinad edir (**bax: Qıfılbənd**).

Bağdad dübeyti - Bağdad İraqın paytaxtının adı, *dübeyt* isə poetik formadır. *Urfani kökündə*, "gəraylı" şeir forması əsasında oxunur.

Baharı - *divani kökünə* əsaslanır, *Şah pərdədə*, *gəraylı* şeir forması əsasında oxunur. Bu *havanı Aşıq İmran Həsənov* yaradıb.

Baxşi - özbək, qazax, qırğız, uyğur, türkmən və qaraqalpaq xalqlarının *şair-nəğməkarı*. Qaraqalpaqlarda və qazaxlarda bu termin baksı şəklində işlənir. *Baxşilər* öz mahnılarını simli çalğı aləti olan *dütərin* müşayiəti ilə oxuyurlar.

Balaban - Azərbaycanın milli musiqi aləti olan balaban əslində ərik, ərik olmayanda tut ağacından hazırlanır. Baş tərəfinə ikiqat yastı qamış müştük taxılmış (buna görə də çox zaman yastı balaban adlanan) olur. Gövdəsində 9 dəlik olur (8-i ön, biri isə dal tərəfdə). Ən qədim zamanlardan bəri Azərbaycanda çox geniş yayılmış *üfləmə musiqi alətidir*.

Barmaq - *simli musiqi alətində* çalan sazəndənin şəxsi yaradıcılığından doğan ən xırda xallar, çox kiçik, lakin bitkin instrumental epizodlar, improvizasiya ifadəsindən yaradılan kiçik variantlar.

Barmaq hesabı - türkdilli poeziyada heca vəznində şeir yazma üsulu. Bu üsulda yazılan şeirin hər *misrasında* hecaların sayı eyni olur, vurğu *misranın* müxtəlif yerlərinə düşür. Hecalarının sayına görə *misralar* birhecalıdan tutmuş iyirmi hecalıya qədər olur. Türkdilli xalqların mənzum folkloru, əsasən, *barmaq hesabı* (**bax: Heca vəzni**) şeirdən ibarətdir. Bu xalqların müasir poeziyasında da hakim vəzn *heca vəznidir*.

Basma Koroğlu - digər adları “*Atüstü Koroğlu*”, “*Atlı Koroğlu*”dur. *Cəngi kökündə* oxunan “*Koroğlu*” *havalarındandır*.

Basma müxəmməs - *Ümumi kökdə, Şah və Urfani pərdələrində, müxəmməslərə* oxunur.

Baş - *saz, söz sənətində* işlənən “*Baş*” sözünün mənası “başlanğıc, əsas, aparıcı” deməkdir və hansısa hissənin, yaxud bölmənin başlanmasını əks etdirir. Terminin başlanğıc funksiyası *havaların* adları ilə təsdiq olunur: “*Baş müxəmməs*”, “*Baş Sarıtel*”, “*Baş divanı*” və s. *Baş* sözü *saz* alətinin quruluşunda da mühüm məna kəsb edir. Belə ki, “baş” dedikdə *sazın* qolunun başı, yəni, simləri çəkən aşıqların yerləşdiyi hissə nəzərdə tutulur.

Baş pərdə - başlanğıc *pərdə, sazın qolundakı* birinci *pərdə* (**bax: Baş müxəmməs pərdəsi**). Eyni zamanda “*Yanıq Kərəmi*”, “*Dilqəmi*”, “*Baş dübeyti*” pərdəsi də deyilir.

Baş pərdənin zili - *sazın qolundakı* on birinci *pərdə*: *baş pərdənin* oktavası (**bax: Beçənin səqir pərdəsi, rəndələyən pərdələr**).

Baş divanı - *sazın qolundakı* ikinci *pərdənin* adı və poetik formanın adı ilə bağlıdır. “*Başlanğıc*”, “*Aşıqlığın qapısı*”, “*Haqq söz*” mənalarda da işlədilir. *Ümumi və Dilqəm köklərinə* əsaslanaraq, *Baş pərdədən* başlanır, *divanilər* əsasında oxunur. *Aşıq* Kamandar bu *havanın* ustad ifaçılarından idi.

Baş dübeyti - *dilqəm kökündə, Baş pərdədən* başlayaraq, *gəraylı* şeir forması əsasında oxunur. Melodik baxımdan lirikdir.

Baş müxəmməs - “*Baş*” - *sazın qolundakı* ikinci *pərdənin*, *müxəmməs* isə poetik formanın adıdır. *Dilqəm kökündə, Baş və Dilqəmi pərdələrində, müxəmməs* şeir forması əsasında oxunur. Bu *aşıq havasına* *Aşıq Əlixan Niftəliyevin* və digər ustad *aşıqların* yaradıcılığında rast gəlinir.

Baş müxəmməs pərdəsi - *sazın qolundakı birinci pərdə (bax: Baş pərdə).*

Baş müxeyi - ikinci adı “*Qız yetəri*” dir. *Dilqəm kökündə, Baş pərdədə, qoşma* şeir forması əsasında oxunur.

Baş Sarıtel - *havanın adı sazın qolundakı ikinci pərdənin adı ilə bağlıdır. Dilqəm kökündə, baş pərdədə, gəraylı* şeir forması əsasında oxunur. İlk nümunələrinə Misgin Abdal, Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, *Aşıq Valehin* yaradıcılığında rast gəlinir.

Başlanğıc - əsərdə süjetin əsasını təşkil edən ziddiyyətin başladığı *hissə*: hadisənin sonrakı inkişafı üçün çıxış momenti. *Başlanğıc* hələ əsərin ekspozisiyasında dərindən hazırlanıb, təhkiyəyə məntiqi ardıcılıq və aydınlıq verə bilir.

Bayan - yaxud Boyan, qədim Rusiyanın əfsanəvi *nəğməkar şairi*. Qədim rus ədəbiyyatının möhtəşəm abidəsi olan “*İqor polku dastanı*”nda (XII əsr) Boyanın adı hörmətlə yad edilir. Rus ədəbiyyatında bəzən bayan, ümumiyyətlə, *şair* mənasında işlənir.

Bayramı - ikinci adı “*Gülabı*”dır. *Gözəlləmə* ruhundadır. *Ümumi kökdə, Baş pərdədə, qoşma* şeir forması əsasında oxunur.

Bayatı - Azərbaycan folklorunun lirik janrlarından biri. Klassik və müasir *şairlərin* yaradıcılığında da rast gəlinir. *Bayatların* nə zamandan yaranmağa başladığı məlum deyil. Ədəbiyyat tarixində Sarı *Aşıq* (XVII əsr) kimi *məşhur bayatı* yaradan *şairlərin* olduğu məlumdur. Lirik *janra* daxil olan *bayatı*da insanın həyat və cəmiyyət haqqında fikir və hissləri, vətən eşqi, məhəbbət, gözəllik, təbiət tərənnümü edilir. Bitmiş bir fikri ifadə edən *bayatı* forması 7 hecalı, 4 misradan ibarət olur: 1-ci, 2-ci və 4-cü *misralar* həm qafiyə olub, 3-cü *misra* sərbəst buraxılır. İlk *misra* çox vaxt “*əziziyəm*”, yaxud “*mən aşıq*” sözləri ilə başlanır.

Əziziyəm, gülən az,
Bülbül eylər gülə naz.
Dünya bir qəmxanadır,
Ağlayan çox, gülən az.

Bayatı pərdə - *sazın qolundakı yeddinci pərdə*. Bütün bölgələrin *aşıqları* tərəfindən istifadə olunan termindir (**bax: Yarım pərdə, şikəstə pərdə**).

Bayatı təcnislər - *təcnislər* şəkli xüsusiyyətlərinə görə ən çox onbirliklər kimi özünü göstərir. Lirik *janrın* bu növündə *şeyr* qoşmaq hədsiz dərəcədə yetkinlik, sözlərin mütəhərrik təbiətini bilmək, nəhayət, çətin və dolaşlıq *misraları* asan və sadə sözlərlə dinləyici və oxuculara çatdırmaq bacarığı tələb edir.

Aşıq, yarın gözü nə,
Mail oldum gözüne.
Çox da qıyğacı baxma,
Bais olar gözünə.

Bir gül - *Aşıq Məhəmməd Rzayev* tərəfindən yaradılan, *ümumi kökdə* ifa olunan *havadır*.

Bitki aləmi və təbiətlə bağlı olan hava adları - *Borçalı çiçəyi, Vətən dağları, Qamışlı, Göyçə gülü, Qazax səbzəsi, Qızıl gül, Dağlar, Dağ başında qar kimi, Kəvəri, Lalə, Mixəyi, Sarı bülbül, Sarı gül, Orta şaşəngi, Sarı torpaq, Süsənbəri, Səməndəri, Turacı, Üç gül, Çıldır gülü*.

Bedyə bədiyyə - əsl bədiyə, yəni hazır-cavab sözüdür. *Aşıq* və bədyəçilərin sinədən dedikləri şeirlər də belə adlanır.

Beyt - Yaxın və Orta Şərq xalqlarının *şeyrində qəzəl, qəsidə, məsnəvi* və s. formalarda yazılan əsərlərin məzmunca bir-birinə bağlı olan qoşa *misrası*. Beytdə bitkin bir fikir ifadə olunmalıdır. *Şeyrin* yazıldığı formadan asılı olaraq *misralar* həm qafiyə də ola bilər, qafiyələnməyə də bilər.

Beçə pərdə - hərfi mənada, “*cavan*” pərdə, *sazın qolundakı onuncu pərdə* - *aşıq pərdənin* oktavası (**bax: Sazın pərdələri**).

Beçənin səqir pərdəsi - onbirinci pərdə, *beçə pərdənin* köməkçi pərdəsi (**bax: Baş pərdənin zili, rəndələyən pərdələr**).

Bekar - (fr. bécarre) bərpa etmə işarəsi olub, əsas pillənin yüksəlməsindən (*diyez*) və ya əksildilməsindən (*bemol*) sonra onu əvvəlki vəziyyətinə qaytarır (**bax: Alterasiya**).

Bemol - (fr. bemol) **b** səsin yarımton əksildilməsi məqsədilə qoyulan işarə. *Not* sətrində açarın yanında və ya bilavasitə notun yanında yazılır (**bax: Alterasiya**).

Bədii ədəbiyyat - yazılı və şifahi *söz sənəti*. Yaxın və Orta Şərqi bir çox xalqlarının işlətdiyi ədəbiyyat termini. Mənşəcə VIII-IX əsrlərdə ərəblər arasında orijinal didaktik əsərlər məcmuəsi kimi başa düşülən "ədəb" termini ilə bağlıdır.

Bəhr - klassik Azərbaycan *şeyrinin vəznlərindən* olan *əruz vəzni* bir neçə rüknə, hər rüki də bir neçə növə bölünür ki, bu növlərə *bəhr* deyilir. Məsələn, müctəlibə dairəsinə *həzəc, rəcəz və rəməl* bəhrləri daxildir (**bax: Əruz vəzni**).

Bəhməni - *Ümumi, Qaraçı və Şah pərdə köklərinə* istinadən *beçə pərdədən* başlanır. Poetik mətni *gəraylı* şeir formasına əsaslanır.

Bəm - 1. aşağı registr; 2. aşağı səs, yoğun səs, qalın səs (bas, bariton); 3. Ud musiqi alətində ən aşağı sim, birinci sim (do1).

Bəm sim - aşağı *simlər, kök simlər* (**bax: Saz**).

Bənd - *şeyrdə* qafiyələr sistemi, yaxud ümumi intonasiya – sintaktik xüsusiyyətləri ilə bir-birinə bağlanmış iki və ya bir neçə *misra*. Şifahi və yazılı ədəbiyyatda *şeyr* bəndləri müxtəlif və rəngarəngdir. Bu müxtəliflik və rəngarənglik yalnız *misraların* sayından deyil, eyni zamanda *şeyr vəznlərinin* səciyyəsiindən, ölçüsündən, misraların qafiyələnmə üsulundan irəli gəlir. Azərbaycan poeziyasında ən çox yayılmış bəndlər dördlük, beşlik və altılıqdır ki, bunlar müxtəlif dövrlərdə, bu və ya digər *şeyrin* yaradıcılığında yeni-yeni keyfiyyətlərdə meydana çıxmışdır.

Bənövşə - 1. *Aşıq İmran Həsənov* tərəfindən yaradılan havadır. *Aşıq Haşım Qubalının* da eyni adlı saz havası var. *Aşıq Haşımın* "Bənövşə"si zurna üçün nəzərdə tutulmayıb. Ritmik havadır, poetik mətni də *Aşıq Haşım*a məxsusdur. 2. Azərbaycan rəqslərindən biri də "*Bənövşə*" adlanır.

Bəstəkar - (lat. compositor – müəllif, tərtibçi) müəllif, *musiqi* əsərinin yaradıcısı. Xalq yaradıcılığında adətən *bəstəkar* və *ifaçı* bir simada birləşir.

Bəzircani - “Sövdəgari”, “Taciri”, “Sarbanı” da deyilir. Bu hava Hüseyn Cavan tərəfindən yaradılıb. *Ümumi kökə* əsaslanaraq, *Baş pərdədə*, *qoşma* şeir forması əsasında oxunur. *Gözəlləmə* ruhludur.

Boğaz pərdə - Bax: Beçə pərdə.

Boğaz xırdalıqları - *xanəndələrin*, oxuyan *aşıqların* şəxsi yaradıcılıq məhsulu kimi onun ifaçılıq üslubuna xas olan ən kiçik avaz ifadələri.

Borçalı gözəlləməsi - “*Borçalı qaytarması*” da adlanır. Gürcüstanın Bolnisi rayonunun Borçalı eli ilə bağlıdır. *Ümumi kökə* əsaslanır. *Beçə pərdədən* başlanaraq, *qoşma* şeir forması əsasında oxunur. *Havanın* yaranması *Aşiq Şenliyə* istinad olunur. Bu havanın əsl adı “Köhnə gözəlləmə”dir.

Borçalı aşiq məktəbi - Bax: Aşiq məktəbi.

Boy - 1. “*Kitabi-Dədə Qorqud*”dakı oğuznamələrdən hər birinə ayrılıqda verilən ad: “Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyı”, “İç Oğuz Taş Oğuz asi olub Beyrək öldügi boy” və s.

Boyların sonunda Dədə Qorqud gəlir, şadlıq çalır, boy boylayır, soy soylayır, qazi ərənlər başına nə gəldiyini söyləyir: “Bu Oğuznamə Beyrəgin olsun!..” deyir və xeyir-dua ilə boyu qapayır.

Boylar, əlbəttə, ozanın düzüb qoşduğu dastanlar idi və qopuzun sədaları altında ifa olunurdu. “...Buğac xan boyunu bəyan edər, xanım hey” sözləri də göstərir ki, boylar adı çəkilən igidlərin qəhrəmanlığı haqqında epik hekayətlərdir. Zaman keçdikcə həmin dastanlar “Oğuznamə” adı ilə adlanmağa başlamışlar.

Bartold boy sözünü “nağıl, hekayət” mənasında izah etmişdir. Yəni, bu söz başlıqlarda “mənsur hekayə” məzmununu bildirmiş, aradakı şerlər isə soylama anlayışı ilə ifadə olunmuşdur. E.Rossi həmin boy sözünü “hekayə”, boy boyladı ifadəsini də “hekayə söylədi, nəql eylədi” şəklində tərcümə etmişdir.

Boy sözündə bütünlüklə Oğuz türkçəsinin ruhu yaşayır.

2. qədim zamanlarda qəhrəmanlıq *havaları*.

Boş sim - açığı sim (bax: Sazın simləri).

Bozuğu Koroğlu - “*Təbil Cəngi*”, “*Osmanlı Koroğlu*” da deyilir. Cəngi ruhlu havadır. İlk nümunələri *Aşiq Cununa* aid edilir. *Ümumi, Qaraçı* və *Şah pərdə* köklərinə əsaslanaraq, *beçə pərdədə*, *gəraylı* şeir formaları əsasında oxunur.

Böyük saz - *ana saz* deməkdir, 8-9 simlidir. Böyük ölçülərinə görə müasir dövrdə də istifadə edilir (**bax: Saz**).

Burdon (bourdon, fransız dilindən tərcümədə "qatı bas") - 1. kamanlı alətlərdə ifa zamanı qısaldılmayan bas *simləri*. Adətən qrifdə yerləşdirilmir.

2. bas səslərinin musiqi alətində ifasının fasiləsiz səslənməsi, çoxsəsliliyin ibtidai forması. Xalq ifaçılığında geniş tətbiq olunur.

C

Cahannamə - ("tarixi mənzumə") hər hansı ustad *aşıqın* yaşadığı dövrdə baş verən hadisənin şahidlik məqamında nəzmə çəkilməsi deməkdir. Bu, poetik cəhətdən bütün *aşıq* şeir şəkillərində ola bilər. Molla Cümənin "Divani müxəmməs"ini, *Aşıq* Bəhmənin "Qoşma Bəyani-hal Cahannamə"sini tarixi mənzuməyə misal göstərə bilərik. Cahannamədə ustad *aşıq* bir növ poetik müraciət üslubunu əsas tutur, özünü baş verən hadisənin şahidi kimi təxəllüs bəndində möhürləyir.

Çin-çılpaq lərzələşib çıxartdılar ərşə səda,
Xilasdı bir azacıq, qalan canlar oldu əda.
Neyləsin Molla Cümə, təqdirinmiş bəlkə, xuda!
Mın üç yüz iyirmi səkkiz, eylə fərman Göynüyü,
Rəcəbül mürəccəbdə, qaldı pərişan Göynüyü.

Cavani - Hüseyn Cavan tərəfindən yaradılan bu *aşıq havası ümumi kökdə*, *Şah pərdədən* başlanaraq, *cığalı gəraylı* şeir forması əsasında oxunur.

Cəlaloğlu - *Aşıq* Calal Qəhrəmanov tərəfindən yaranan bu *hava gözəlləmə* ruhundadır. *Urfani kökündə*, *Urfani pərdədə* ifa edilir.

Cəlili - *hava aşığın* adı ilə bağlıdır. *Urfani kökündə*, *qoşma* şeir forması əsasında oxunur.

Cəngi Koroğlu - digər adları "*Koroğlunun zil qaytağı*", "*Atüstü Koroğlu*", "*Atlı Koroğlu*"dur. *Cəngi kökündə*, *beçə pərdədən başlanır*.

Cəngi - qəhrəmanlıq və cəngavərlik ruhunu ifadə edən gümrah və şən *musiqi əsəri*. *Cəngi* pəhləvanlar yarışında da (pəhləvani), cıdır düzündə də çalınır. Bir qayda olaraq zurnaçılar dəstəsi tərəfindən ifa edilir. Ölçüsü 2/4 – dir.

Aşıq musiqi yaradıcılığında *qoşmaların* əsas bəndlərinə əlavə olunan parçalar (çox vaxt başqa ölçüdə olur). Məs.: *cığalı müxəmməs*, *cığalı təcnis*.

Cığa - bəzəkli, yaraşıqlı mənası daşıyır. Cığa bənd daxilinə, özünəməxsus şəkildə, əsasən, bünövrə misrasından əvvəl (və ya ikinci misradan sonra) şeirin strukturuna əlavə edilən yeni bir poetik qurumdur.

Cığalı gəraylı - Azərbaycan *aşıq* ədəbiyyatında az təsadüf edilən formadır. *Gəraylının* bu formasında əsas cəhət cığanın *gəraylı* daxilində yerləşdirilməsindən və qafiyələndirilməsindən ibarətdir. *Cığalı gəraylıda* işlənən cığanı şeirdən çıxarıb atmaq çətinidir, məna pozula bilər. Halbuki *cığalı müxəmməs* və *cığalı təcnilərdən*, cığa şeirdən çıxarılıb atılırsa, bəndin məzmununa heç bir xələl gəlməz.

Məhəbbət sarayı uça,
Qəlb alışar, dil vay eylər.
Könül pərvazlanıb uça
Gəzər yarını,
Vəfadarını,
Öz dildarını,
Tapmasa, bil, vay eylər (a,b,a,q,q,q,b).

Cığalı təcnis - 1. *Ümumi kökdə*, *Şah* və *Urfani pərdələrindən* başlanaraq *Cığalı təcnilər* əsasında oxunur. 2. *Cığalı təcnis* *aşıq* ədəbiyyatında daha çox işlənən *şeir* formalarından biridir. Burada hər bəndin iki *misrasından* sonra, bəndin məzmununa uyğun cığa əlavə edilir. Sonra yenə *təcnisin* üçüncü, dördüncü *misraları* deyilir. *Təcnisdə* işlənən cığalardakı qafiyələnən sözlər də cinas olmalıdır.

Çoxları qaldı bu cahanda avara,
Dolandı dünyanı qaldı avara.
Yox aşiq, avara,
Məcnun gəzər avara,
Uyma namərd felinə,
Səni qoyar avara.
Xəstə Qasım, nə gəzirsən avara,
Ölüm yeydir, belə günü görünəcə.

Cığalı müxəmməs - bu formanın əsasını adı *müxəmməs* təşkil edir, dördüncü və beşinci *bəndlərin* arasında isə beş, yaxud yeddi hecalı yarım *misra* - cığa olur.

Can alan, getmə, dayan, bil məni candan elədin sən.

Təbiət bəzək vurub, şövkətü şandan elədin sən.

Kirpiklərin ox kimidir, qaşı kamandan elədin sən.

Oxurdum qumru kimi, məni lisandan elədin sən.

Xoşdur lisanın,

Böyükdür sanın,

Yoxdur nöqsanın,

Gözəldir canın,

Xoşdur dövrünün,

Olum mehmanın.

Xalındır qoşa,

Səni yüz yaşa,

Dövrən vur başa.

Belə süzüb, sallanısla insanı heyran elədin sən.

Coğrafi yer adları ilə bağlı olan havalar - "*Ağır şərili*", "*Göyçəgülü*", "*Borçalı*", "*Vanağzı-banağzı*", "*Qazax səbzəsi*", "*Qarabağ qaytarması*", "*Qarabağ yekpayı*", "*Qarabağ yelpiyi*", "*Qarabağ şərilisi*", "*Qaraçayı*", "*Göyçənin ay nadanı*", "*Göyçə qaytarması*", "*Göyçənin nadan balası*", "*Göyçə havası*", "*Dərələyəz şərilisi*", "*İrəvan şərilisi*", "*İrəvan çuxuru*", "*İstanbuli*", "*Kolanı*", "*Kolanı bəylər*", "*Laçını*", "*Naxçıvanı*", "*Təzə Naxçıvanı*", "*Təzə şərili*", "*Şəşəngi*", "*Şərili*", "*Şərili gəraylı*", "*Şərili yastı havası*", "*Yüngül şərili*".

Cümlə - musiqidə ən kiçik quruluş; müəyyən kadensiya ilə yekunlaşır .

Cürə saz - *qoltuq saz* deməkdir, kiçik ölçülü *saz*, qoltuqda tutularaq çalınır. 4-5 simi var. Digər *sazlardan* bir oktava yuxarı səslənir.

Çanaq - *sazın* çanaq hissəsini tut ağacının oduncağını ovmaqla düzəldir-dilər. Hazırda doqquz hissədən ibarət nazik taxta parçanın (aşıqlar arasında buna **qabırğa** deyirlər) «**sinə**» hissəsi ilə birləşməsindən hazırlanır. Çanağın üz hissəsi **sinə** adlanır. **Sinə** üzərində üç dəlik yerləşir. Bu dəliklər səsləri gücləndirmək məqsədi daşıyır və **rezonator** rolunu oynayır (**bax: Sazın kökü**).

Çartoy Koroğlu - "*Koroğlu*" havaları silsiləsindən olan, Cəngi ruhlu bu *aşiq havası Misri kökündə, beçə pərdədən* başlanaraq, *gəraylı* şeir forması əsasında oxunur.

Çıldır divanisi - *Aşiq Şenlik* tərəfindən yaradılan bu *hava Ümumi kökdə, Divani pərdədən* başlanır.

Çıldır gülü - **bax: Aranı**.

Çıldır müxəmməsi - *Gözəlləmə* ruhunda olan bu *aşiq havası Urfani kökdə, Şah pərdədə, müxəmməs* şeir forması əsasında oxunur. İlk nümunələrinə *Aşiq Şenliyin* yaradıcılığında rast gəlinir.

Çoban bayatı - ("Qaya başı") *Ümumi kökdə, beçə pərdədən* başlanaraq, *bayatılar* əsasında oxunur.

Çuxuroba - digər adı "*İrəvan Çuxuru*"dur. *Gözəlləmə* ruhunda olan bu *aşiq havası Misri kökdə, Çuxuru pərdədən* başlanaraq, *qoşma* şeir forması əsasında oxunur. *Havanın* məşhur ifaçıları *Aşiq Hüseyn Cavan, Aşiq Əmrah, İmran Həsənov, Niftalı Süleymanov* və *Əmrah Gülməmmədov* olublar.

D

Dağistani - *aşıq* yaradıcılığında qədim *havalardan* biri.

Daxili qafiyə - *misraların* axırında deyil, içərisində sözlərin bir-biri ilə səscə ahəngdar olması, səsləşməsi. Belə hallarda misranı təşkil edən ayrı-ayrı sözlər ya *misranın* axırındakı, ya özündən əvvəlki, ya da sonrakı sözlə səsləşir. Bəzən bir *misranın* ayrı-ayrı sözləri ikinci *misranın* eyni təqtilərdə olan sözlərlə səsləşir. Daxili qafiyə *şeyrin* ahəngdarlığını və təsir qüvvəsini artıran ifadə vasitələrindən biridir.

Alıbdır canımı hicran, olubdur gözlərim giryən,
O, məhvəş, nazənin canan neçün gəlməz, neçün gəlməz?
Əzizim, göz yaşım qandır, işim fəryadü əfğandır,
O yarım harda mehmandır, neçün gəlməz, neçün gəlməz?

Dastan - Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının iri həcmli janrı. Janr ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif terminlərlə adlanmışdır: “*boy*”, “*hekayət*”, “*qissə*”, “*əhvalat*”, “*nağıl*”. Şifahi ədəbiyyatı inkişaf etmiş bütün xalqlar öz milli *eposlarını* yaradıb, onlarda öz tarixinin müəyyən bir hissəsini, habelə məşhur qəhrəmanlarının, şairlərinin və başqalarının macərələri, diqqətəlayiq hadisələrlə dolu olan həyatını əks etdirmişlər. Rusiyada “*İqor polku*” *dastanı*, Almaniya “*Ziqfrid*”, Fransada “*Tristan və İzolda*”, Qırğızıstanda “*Manas*” və s. dastanlar yaranıb geniş yayılmışdır. Azərbaycan dastanları məzmununa görə üç növə ayrılır: 1) Qəhrəmanlıq dastanları (epik dastan), (“*Koroğlu*”); 2) Məhəbbət dastanları (lirik dastan), (“*Leyli və Məcnun*”, “*Əsli və Kərəm*”, “*Abbas və Gülgəz*”); 3) Ailə-məişət dastanları.

Dastanı - Şəmkirli Hüseyn tərəfindən yaradılan bu *havaya* bəzən "Hüseyni" də deyilir. *Urfani kökdə, Urfani pərdələsindən* başlanaraq, *qoşma* şeir forması əsasında oxunur, *gözəlləmə* ruhundadır.

Dastançı - *dastan* məclisi keçirən *ifaçı aşıq*. Çoxlu *dastan* bilən *ustad*.

Deka - (alm. *decke* - qapaq) *simli alətlərin* gövdəsinin üst və alt taxtaları, *alətin* üzü.

Deyişmə - *aşıq* yarışının ən geniş yayılmış formalarından biri. *Deyişmə* adətən bir neçə hissədən ibarət olur. Hər bir sonrakı hissə özündən əvvəl gələn hissəyə nisbətən daha gərgin və daha maraqlı səslənir. Dramaturgiya etibarını ilə *deyişmənin* kulminasiyası qıfılənd hissəsidir ki, burada aşığın hər hansı bir sahədə nə dərəcədə dərin bilik və geniş məlumat sahibi olduğu aşkara çıxır. *Deyişmələr* musiqinin vəznini 2/4 ilə 6/8 – nin ardıcıl surətdə növbələnməsi ilə səciyyələnilir. *Deyişmədə* iki və daha artıq sənətkar iştirak edir. Yazılı ədəbiyyatda bəzən şair başqa bir şairin əsərini götürüb, ona bənd-bənd cavab yazmaq yolu ilə *deyişmə* formalı şeir yaradır. *Deyişmə aşıq* sənətində daha geniş yayılıb, mütləq musiqi ilə müşayiət olunur. Keçmişdə *deyişmədə* iştirak edənlərdən hər kim, qarşısındakı aşığın sözlə "bağlasa"ydı, o, qalib hesab olunur və el içərisində nüfuzu daha da artardı. "Məğlub" aşığın öz sazını "qalib" aşığa verməsi də *deyişmənin* şərtlərindən biri idi. *Deyişmə* təkcə Azərbaycan *aşıqlarına* deyil, başqa xalqların *el sənətkarlarına* da aiddir. Almaniyada *meysterzingerlər*, Fransada *trubadurlar* və başqaları arasında da bu cür sənət müsabiqələri keçirmək orta əsrlərdə bir dəb olmuşdur (**bax: Meysterzingerlər, trubadur**).

Dədə - 1. el-oba içində hörmətli ağsaqqal, bilici və məsləhətçilərə və *dərviş* dəstə başçılarına müraciətlə deyilən söz. 2. qədim dövrdən xalq arasında *ustad aşığa* verilən ad (**bax: Ustad aşıqlar**).

Dəli Koroğlu - "*Koroğlu*" silsiləsindən olan bu *hava*, *Ümumi kök*, *Qaraçı* və *Şah pərdə köklərində*, *qoşma* şeir forması əsasında oxunur.

Dəmsaz - çalınan *hava kökünə* (məqamına) münasib əsas səsin başqa çalğıçı tərəfindən uzun müddət uzadılaraq davam etdirilməsi.

Dəmkeş - çalınan *hava kökünə* (məqamına) münasib əsas səsin başqa çalğıçı tərəfindən uzun müddət uzadılaraq davam etdirilməsidir.

Dərviş - Orta əsrlərdə sufi missionerləri. Sonralar kənd və şəhərləri gəzərək el içində nağıl məclisi, ilan-əqrəb oynatma, gözbağı, fal, pay verən, pay alan, "buta" verən və s. bu kimi oyunlar nümayiş edib "tək oyunçu tamaşası" göstərən *sənətkar*.

Dərbəndi - Dağıstanda yerləşən şəhər adı ilə bağlıdır. *Ümumi kökdə, Şah pərdədən* başlanaraq, *gəraylı* şeir forması əsasında oxunur. "Qaçaq Nəbi" xalq mahnısının melodiyası bu havaya əsaslanır.

Dialoq - 1. bədii əsərdə iki və ya daha artıq adamın öz aralarında danışması. Dramatik əsərdə iştirakçıların dialoqu surət və xarakter yaradılması üçün işlənən əsas bədii vasitələrdən biridir. Dramatik əsərlər, əsasən dialoqlar üzərində qurulur. Xüsusi olaraq danışq formasında yazılmış bədii əsərlərə də dialoq deyilir. 2. iki alətdə və ya iki səslə ifa olunan sual – cavab quruluşlu melodik frazaların ardıcılığı. Aşıq deyişmələrində də sual-cavab tərzində dialoq qurulur.

Diapazon - (yun. dia pason - chordon) *simlərin* hamısının üzərindən – bir alətə və ya səsə xas olan *musiqi səsləri* sırasının tam həcmi.

Dilqəmi - *Aşıq Yəhya* bəy Dilqəm tərəfindən yaradılan bu *hava Dilqəm kökündə, Baş və Dilqəmi pərdələrdən* başlanaraq, *qoşma* şeir forması əsasında oxunur.

Dilqəm kökü - *sazın* birinci *kökü*, həmin *kökdə* qurulan *Dilqəmi havasının* adı ilə bağlıdır. Bu kök, eyni zamanda, "Yanıq Kərəmi" kökü adlanır.

Dinamik işarələr - musiqi əsərində bəzi səslərin və yaxud müəyyən musiqi parçasının zəif və güclü səslənməsi üçün istifadə olunan göstəricilərdir. Piano, pianissimo, forte, fortissimo, kreşşendo, diminuendo.

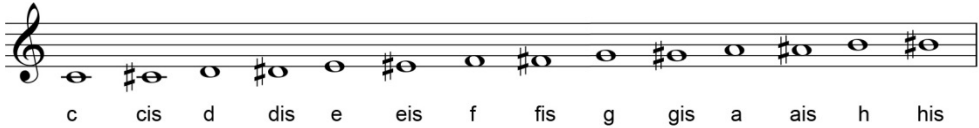
Divani pərdə - *sazın qolundakı* altıncı *pərdə*. Bu termin bütün *aşıqlar* tərəfindən istifadə olunur.

Divan - Şərq ölkələrində bir *şairin* əsərlərinin məcmuəsi. Məsələn, "Divani-həkim Nizami Gəncəvi", "Divani-Mövlana Füzuli Bağdadi" və s. *Divanda* əsərlər, adətən, bu qayda ilə tərtib edilir: əvvəl münacat. sonra nət, daha sonra isə *qəsidələr, qəzəllər, tərcibəndlər, tərkibəndlər, mürəbbələr, müxəmməslər, müsəddəslər, saqinamələr* və s. gəlir.

Divani - şifahi xalq yaradıcılığında, xüsusən aşiq yaradıcılığında, bəzən də yazılı ədəbiyyatda işlənən 4 *misralıq şeir* forması. Musiqinin müşayiəti ilə oxunur. Hər misrasında 15 heca olur. Musiqiyə uyarlıq tələbi ilə bəzən misralar iki yerə bölünür və bu bölünmə şeirin ahəngdarlıq və oynaqlığını artırır. "Divani" aşiq şeiri məzmunca çox halda əxlaqi-didaktik, nəsihatəməz ruhda, bir sıra hallarda isə coşğun, təntənəli, döyüşkən ruhda olur. Divani aşiq ədəbiyyatında *aşiq* şeirinin himni sayıldığından bütün *aşiq* məclisləri, *dastan* gecəsi sabitləşmiş bir adət-ənənə kimi *divani* ilə başlayır. Divaniyə həm də məclisin qapısı deyilir. Belə bir kəlam var:

Aşiq məclisinin əvvəli nə, axırı nə?
Ustad məclisinin əvvəli divani, sonu duvaqqapmadır.

Diyez - (yunan. diesis – yüksəltmək) səsi yarımton yüksəltmək işarəsi; *notun* qarşısında və ya açarda göstərilir; *notun* adından sonra deyilir: do-diyez, fa diyez və s. *Notların* hərfi işarələnməsində "is" hecası ilə qeyd olunur: dis – re-diyez, gis – sol-diyez və s. (**bax: Alterasiya, tonallıq**).

Dildönməz gəraylı - mənşə etibarilə dildönməz gəraylı ilə dildönməz təcnislər arasında müəyyən dərəcədə uyğun səslərdən istifadə yaxınlığı vardır. Lakin dildönməz gəraylı səs və söz komplekslərindən istifadənin daha əzəli forması kimi diqqəti cəlb edir və dildönməz təcnisin onun zəminində meydana çıxdığını söyləməyə əsas verir. Aşiq Ələsgərin yaradıcılığında onun kamil bir nümunəsini təqdim edirik:

Əxi, biya, biya, bequ
Bequ, biqof, ağa, bax, bax.
Həyyi, həggü, hakim sənsən,
Həyyə bax, bu bağa bax, bax.

Dodaqdəyməz - 1. *aşiq* məclislərində ifa olunan özünəməxsus bir oyun.
2. *aşiq* şeirində lirik janr şəkillərindən biri. Çox vaxt *qoşma* şəklində yaradılır. Belə *şeyrləri* oxuyanda dodaqlar bir-birinə dəymir:

Qışda dağlar ağ geyinər, yaz qara,
Sağ dəstinlə ağ kağıza yaz qara.
Əsər yellər, qəhr eləyər yaz qara,
Daşar çaylar, gələr daşlar çataçat.
(Aşiq Ələsgər)

Dodaqdəyməz təcnis - *ustad aşıqlar* elə sait və samitlərdən istifadə edirlər ki, onlar işlənmə məqamına görə dodaq saiti və samiti olmur. Bu *aşiq* poeziyasında ən az işlənən formadır. Aşiq Ələsgər və *Aşiq* Hüseyn Bozalqanlı bu *şeir* formasından daha çox istifadə etmişlər.

Qeyz eyləyər, çən çəkilər dağlara,
Qəhrindən selləri ay eylər qıj-qıj.
Qarşı gəlsə, həsrət çəkən yar yara,
Ağlı çaşar, könlü ay eylər qıj-qıj.

Dolhicranı - bu *hava Qaraçı kökiində, Şah pərdədən* başlanır.

Döşəmə Koroğlu - digər adı "*Sarı torpaq*"dır. "*Koroğlu*" silsiləsindən olan *gözəlləmə* ruhlu bu *aşiq havası, Ümumi* və *Qaraçı köklərində, Şah pərdədən* başlanaraq, *qoşma* *şeir* forması əsasında oxunur.

Dubl-bekar - (bb) ikiqat *bekar*; dubl-diyez və ya dubl-bemolu ləğv edən işarə; bəzən dubl-bekar əvəzinə adi bekar işarəsindən də istifadə olunur.

Dubl-bemol - (bb) ikiqat *bemol*; səsin iki yarımton (bütöv ton) həcmində əksildilməsini göstərən işarə. *Notun* adından sonra deyilir (məs., lya dubl-bemol), *not* yazısında – işarəsi ilə göstərilir.

Dubl-diyez - X ikiqat *diyez*; səsin iki yarımton (bütöv ton) həcmində artırıl-masını göstərən işarə. *Notun* adından sonra deyilir (məs., fa dubl-diyez), *not* yazısında – x işarəsi ilə göstərilir.

Duet - (alman: duett, latın: duo - iki sözüəndən) iki ifaçıdan - *müğənni* və ya çalğıçıdan ibarət *ansambl*. İki ifaçı üçün bəstələnmiş *əsər*; hər ifaçının məxsusi partiyası olur. Və ya iki aşığın qarşı-qarşıya oxuduğu eyni rədifli *şeyrlərin* ifası.

Durğu - *şeyrin misralarında* sözlər arasında fasilə. Durğu müəyyən vəznə malik olan təqtili misranı iki, bəzən də üç yerə bölür. *Şeyrin* yazıldığı milli dilin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, durğu bir neçə şəkildə əmələ gəlir.

Duraxanı - *Aşıq* Duraxan tərəfindən yaradılan bu *hava*, *Ümumi kökdə*, *Şah pərdədən* başlanaraq, *qoşmalar* əsasında oxunur.

Duvaqqapma - (**bax: Ayaq müxəmməs**) *dastan* məclisinin sonunda ifa olunub, bir-birilə qovuşmuş iki sevgilinin toyunu vəsf edən ənənəvi oxuma da bu adı daşıyırdı.

Dübeyt - Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında iki beytdən ibarət lirik *şeyr* forması. Bayatının axırına təkrirdən ibarət bir misralıq nəqarətin əlavə edilməsi yolu ilə yarandığını nəzərə alaraq *bayatıdan* əmələ gəldiyi fərz olunur. *Dübeyt* Azərbaycan *aşıq şeyrində* də işlənmişdir.

Dübeyti - (**qoşa beyt**) digər adı "*İran dübeyti*", "*Koroğlu dübeyti*"dir. "*Koroğlu*" *havaları* silsiləsindəndir. *Misri kökündə*, *Misri pərdəsindən* başlanaraq, gəraylılar əsasında oxunur.

Dübeydi qaytağı - "*Haca Dübeydi*", "*Qaytarma Dübeyti*" adları mövcuddur. Deyilənə görə ilk nümunələri *Aşıq Zülfüqarın* yaradıcılığında olub.

E

Eyham - kinayə məqsədilə işlənən ikibaşlı söz, incə işarə. C.Məmməd-quluzadənin “Ölülər” əsərində İsgəndərin, C.Cabbarlının “Sevil”ində Gülüşün, “Yaşar”ında İmamyarın dilində dəfələrlə belə eyhamlar işlənmişdir. Aşıqlar da əsasən, deyişmə zamanı biri-birlərinə eyhamlı sözlər deyirlər.

Ekspozisiya - ədəbi əsərin süjetinin hissələrindən biri, *ekspozisiyada* əsərin əks etdirdiyi əhvalatların lap əvvəlki tarixçəsi, bu əhvalatların hansı şəraitdə yaranıb inkişaf etdiyi göstərilir.

Ekspromt - (lat. ekspromtus – həmişə hazır) bədahətən, hazırlıqsız yaradılan instrumental *pyes*; bir anda bəstəkarın təxəyyülündə yaranan bədi məzmunu və obrazları əks etdirir; bəstəkarlar adətən coşqun improvizasiya xarakterli *pyes*ləri belə adlandırırlar. *Şairin* bilavasitə bir hissini, yaxud gözlənilməz halda başına gələn güclü, mühüm bir fikrin təsiri ilə şifahi, ya da yazılı surətdə yaratdığı kiçik, çox vaxt zarafatyana şeir. Səciyyəcə improvizasiyaya çox yaxındır. Musiqidə bədahətən yaranan melodiyalar. Aşıq deyişməsində bədahətən yaranan şeirlər. Qədim ənənəyə söykənən məclis prosesi.

El havası - əsil adı "Qaraçı"dır, "El havası" sonradan verilib. *Ümumi kök, Qaraçı kökü* və *Şah pərdə köklərində, qoşma* şeir forması əsasında ifa olunur.

El şairləri - Bax: Aşıq - şairlər.

Epitet - məcazın növlərindən biri: ədəbi əsərdə başqa bir sözü qüvvətləndirmək və mənaca zənginləşdirmək üçün ona əlavə edilən sifət; hadisələrin, şəxsin, əşyanın hər hansı bir keyfiyyətini aydınlaşdıran, təyin edən söz. Epitet vasitəsilə yazıçı təsvir etdiyi hadisənin elə cəhətini nəzərə çatdırır ki, bunu bilmək oxucu üçün çox vacibdir, əhəmiyyətlidir. Yazılı və şifahi ədəbiyyatda əsrlərlə işlədilər, bir yazıçıdan o birinə, bir əsərdən digərinə keçən epitetlər də olur ki, bunlara

müqəyyəd epitet deyilir. Məsələn, şifahi xalq şeirindəki ahu gözlü, gül üzlü, al yanaq və s. *Aşıqlar dastan* söyləyən zaman epitetdən çox istifadə edirlər.

Epizod - süjeti böyük və mürəkkəb olan əsərin (roman, dram, dastan, poema və s.) az-çox bitkin hissəsidir ki, öz-özlüyündə də nisbətən müstəqil mənə və əhəmiyyətə malik olur. Məsələn, Nizaminin “İsgəndərnamə” əsərində İsgəndərin Bərdəyə gəlişini təsvir edən epizod. Musiqi əsərlərində də epizodlardan istifadə olunur.

Etnomusiqişünaslıq - bax: Musiqişünaslıq.

Ə

Əcəm - "ərəb olmayan, özgə" mənasındadır.

Ədəbi məclis - dünyagörüşü, yaradıcılığı, bədii zövqü, ədəbi maraq dairəsi və s. cəhətlərdən bir-birinə yaxın olan yazıçıların, musiqiçilərin birliyi. Hələ e.ə.I əsrdə Roma mədəniyyətinin "qızıl dövrü"ndə Vergili, Horatsi, Propersi kimi məşhur yazıçıların da iştirak etdikləri ədəbi dərnəklər olmuşdur. Orta əsrlərdə belə ədəbi birliklər "akademiya", "salon", "loja" və s. adlarla Avropanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərmişdir. Rusiyada ilk ədəbi dərnəklər XVIII əsrin 30-40-cı illərində yaranmışdır. XIX əsrin 30-40-cı illərindən etibarən Azərbaycan yazıçıları da ədəbi məclislər təşkil etməyə başlamışlar. Tiflisdəki "Divani-hikmət"ə Mirzə Şəfi, Şuşadakı "Məslisi-üns"ə X.Natəvan, yenə oradakı "Məclisi-xamuşan"ə M.M.Nəvvab, Şamaxıdakı "Beytüs-Səfa"ya S.Ə.Şirvani, Ordubaddakı "Əncüməni-şüəra"ya M.Sidqi, Lənkərandakı "Fövcül-füsəha"ya M.M.Qasir başçılıq etmişlər. Ədəbi həyatda müəyyən rol oynayan bu məclislərdə şairlər öz yeni əsərlərini oxuyub müzakirə edir, şeir gecələri, deyişmələr keçirir, musiqiçilər çıxışlar edirdilər. Poeziya və musiqi ətrafında mübahisələr açılır, gənclər də bunlardan bəhrələnirdilər.

Əfsanə - şifahi xalq ədəbiyyatının rəvayətə bənzər, lakin mifoloji xarakterli bədii obrazların əsas yer tutduğu ənənəvi janrlarından biri.

Əhmədi Kərəmi - Borçalı *aşıq mühiti* ilə bağlı *havalardandır*. "Kərəm gözəlləməsi"nin başqa bir adıdır. Əslində Borçalı aşıqları bu ifadəni hər bəndin sonunda sırğa kimi ifadə edirlər: "Əhmədi Kərəm, gətirmə verəm, ay qadan alım" və s.

Ənənə - sosial və mədəni irsin nəsildən-nəslə keçən və müəyyən cəmiyyət, sinif və ya sosial qrup tərəfindən uzun müddət qorunub saxlanılan üsürləri. Müəyyən ictimai təsisatlar, davranış qaydaları, sərəvtlər, ideyalar,

adətlər, mərasimlər və s. *ənənə* şəklini ala bilər. *Ənənə* ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrində xasdır. Dində və etnoqrafiyada ənənənin rolu xüsusilə böyükdür. Ənənə ədəbiyyat, incəsənət, mədəniyyət sahəsində böyük əhəmiyyət kəsb edir (məs., Nizami, Füzuli ənənələri və s.). Ədəbiyyat və incəsənətdə ənənələrin davam etdirilməsi bəzən təqlidçiliyə gətirib çıxara bilər. Azərbaycanın müəyyən etnoqrafik zonalarında müəyyən həyat tərzini, ədəbi və musiqi yaradıcılığı formaları, təbii sənətkarlıq sahələri formalaşaraq, ənənə şəklini almışdır. *Ənənələrin* həyatiliyi onun yeni tarixi şəraitdə sonrakı nəsillər tərəfindən inkişaf etdirilməsindədir. *Ənənələrin* mütərəqqi cəhətləri nəsildən-nəslə keçərək yaşayır, köhnəlmiş, yeni şəraitlə uyuşmayan əlamət və cəhətləri isə aradan çıxır. *Ənənələrin* inkişafı üçün ən başlıca şərt sosial sərvətlərin varislik yolu ilə qorunub saxlanılması və keçmiş irsə yeni tarixi şəraitdən irəli gələn təzə ünsürlər əlavə olunmasıdır. İncəsənətin başqa sahələrində olduğu kimi, aşıq sənəti də müəyyən ənənələr əsasında formalaşmış inkişaf etmişdir.

Əlif-lam - poetik formadır, bu *şeyr* şəkli bəzən də qıfılənd üzərində qurulur. Belə ki, Əlif-lam formasında *şeyrdə* işlənən sözün ya özü, ya da baş hərfləri hesabına qıfılənd düzəldilir. *Aşıq Ələsgər*, *Molla Cümə*, *Hüseyn Cavan* kimi aşıqlar bu *şeyr* formasından aktiv istifadə etmişlər:

Əlif əlin ver əlimə, gedək bizim ellərə. qız!
Bey baxıb güvənirəm, üzündəki tellərə, qız!
Tey tamam tərifini, mən yayaram dillərə, qız!
Cüm camalın oxşayır, təzə açan güllərə, qız!
Hey hara sonasın, uçub qondun göllərə, qız!

Əlif-lam gəraylı - *aşıq* ədəbiyyatında çox nadir hallarda təsadüf olunur. *Qoşma* əlif-lamda olduğu kimi “*əlif-lam gəraylı*” da misralarda işlənən hərflərin düzülüşünün müəyyən konkret məna verməsi ilə nəticələnir. Bu qəbil *şeyrlər* qıfılənd və ya öz-özünün mənasını açma məqamında da ola bilər.

İbtidəki əlif-allah,
Bey-birliyə dəlalətədi.
Tey-təkdi, vahidi-yekta,
Arif bu elmə bələtədi.
Sey-sabitdi doğru yola,
Cim-ucadı, bax calala,
Hey-mehribandı halala,
Münkir ondan xəcalətədi.

Ələsgəri - *Aşıq* Haqverdi Talıboğlu tərəfindən yaradılan bu *hava Şah pərdədən, gəraylı şeir* forması əsasında oxunur.

Ərəbi - *Aşıq* Ədhəm Ərəbovun ifa etdiyi Cəngi ruhlu bu *hava Misri kökdə, beçə pərdədən* ifa olunur. Bu havanın məşhur ifaçısı Ağstafalı Aşıq Şəhadət Gülməmmədovdur.

Əvvəl-axır təcnis - bu şəkil müəyyən hərf üstündə yaranan təcnis formasıdır. Əsasən XX əsr aşıq poeziyasında özünü göstərir. Həm forma, həm də məzmun hər bir bənddə gözlənilir, poetik tələblərə xələl gətirilmədən hər misra eyni hərfə başlayır, həmən hərfə də başa çatır. "Əvvəl-axır" təcnisin ən yaxşı nümunələrinin yaradıcılarından biri Molla Cümədir.

Zaval yoxdur, sənə ördək, sənə qaz,
Zaman keçir, yaz hovuzunda yüz ha yüz.
Zənbur avazına dönübdür avaz,
Ziyanim var, çək boğazım yüz ha yüz.

Əruz vəznü - Şərq (o cümlədən, Azərbaycan) klassik şeirinin əsasını təşkil edən vəzn. *Əruz* ilk dəfə VIII əsrdə Bəsrə şəhərində ərəb şairi və alimi Xəlil ibn Əhməd tərəfindən yaradılmış və sistemə salınmış, sonralar müsəlman Şərqinin bir sıra ölkələrində işlənmişdir. Türkdilli poeziyada əruz vəznində ilk əsər Yusif Xas Hacipin XI əsrdə Kaşqar şəhərində yazdığı "Kutadqu biliq" ("Xoşbəxtlik bağışlayan kitab") poemasıdır.

Əruz vəzninin çox mürəkkəb bir şeir sistemi vardır. Burada əsas şərt misralarda hecaların sayca bərabər olması yox, uzun və qısa hecaların müəyyən qayda ilə düzülməsidir. Odur ki, bəzən əruzla yazılan eyni bir şeirdə misranın biri 11, ikincisi 10, üçüncüsü hətta 9 hecadan ibarət ola bilər. *Əruz vəznində* yazılan şeirlər misraların ölçüsündən, sözlərin ifadə üsulundan və hecaların düzülüş qaydasından asılı olaraq müxtəlif şəkillər alır ki, bir-birindən seçilən belə şəkillərə bəhr deyilir.

Əruz vəzninin 19 bəhri var: təvil, kamil, səri, münsərih, mütəqarib, rəcəz, rəməl, həzəc, mədid, bəsit, vafir, xəfif, müzare, müqtəzəb, müctəs, mütədarik (sadalanan 16 bəhr ərəb şeirində işlədilir), cədid, qərib (bu bəhrlər əruzdan istifadə edən başqa xalqlar tərəfindən yaradılmışdır). Azərbaycan şeirində bu bəhrlərdən çoxuna təsadüf olunur. Klassik Azərbaycan şairlərindən Nizami, Xəqani, Füzuli, Seyid Əzim, Sabir və b. əruz vəznində çox dəyərli əsərlər yaratmışlar. Xüsusilə Füzuli, Sabir kimi şairlər Azərbaycan şeir dilinə əruzdan istifadə ilə əlaqədar daxil olan və dili ağırlaşdıran ərəb-fars sözlərindən uzaqlaşaraq, əruzunu azərbaycanlılaşdırmış, əsərlərinin çoxunu sadə, aydın bir dildə yazmağa müvəffəq

olmuşlar. Azərbaycan şairləri Əliğa Vahid, Bəxtiyar Vahabzadə, Süleyman Rüstəm və b. onların yolunu davam etdirmişlər. Muğamların poetik əsasını əruz vəznində yazılmış qəzəllər təşkil edir (**bax: Vəzn**).

Əsli və Kərəm - məhəbbət *dastanıdır*. Dastanın əsasında Ü.Hacıbəyli eyni adlı opera (1912-ci il) yazıb.

F

Faktura - (lat. *factura* – hərfi mənada emal, məcazi mənada quruluş) musiqinin əsası, məğzi, texniki quruluşu, musiqi səslənməsinin tərkibi. Fakturanın elementləri – *melodiya*, müşayiət, bas, ayrı-ayrı səslər, səsaltı xətlər, mövzular və s. *Fakturanın* əsas növləri: a) *homofonik*; b) *akkordlu-harmonik*; c) *polifonik*.

Faciə - dramatik *əsər* növlərindəndir. *Faciədə qəhrəmanın* xarakteri onu fəlakətə aparıb çıxaran çıxılmaz hadisələrin, gərgin mübarizələrin təsviri yolu ilə açılır. Ədəbiyyatda və musiqidə *faciə* janrında əsərlər geniş yer tutur.

Fermato - (ital. *fermata* - dayanacaq) səsin, pauzanın davam etdirilməsini bildirir. *Fermatonun* davam etmə müddəti *ifaçının* musiqi zövqündən asılıdır. *Fermato* səs, xanə xətti, *pauza* üzərində işarələnir.

Fəxriyyə - əsasən, orta əsrlər Şərq və o, cümlədən Azərbaycan lirik *şeyr* növlərindən biridir. Həcm və qafiyə quruluşu etibarilə sabit forma xüsusiyyətləri olmasa da, məzmunca başqa *şeyrlərdən* fərqlənir. *Məsnəvi*, *qəzəl* və başqa şəkillərdə yazılır. Aşıq ədəbiyyatında Ələsgərin "Dəli Alının dastanı" və Mirzə Bəylərə yazdığı şeyri də fəxriyyədir.

Fəxri - *Aşıq* Kamandar tərəfindən yaradılan bu *hava* "*Kamandar*"ı da adlanır. *Urfani kökündə*, *Urfani pərdədən* başlanaraq, *gəraylı şeyr* formaları əsasında oxunur. Hava "Turacı" cə "Laçını" havalarının motivləri əsasında yaradılıb.

Folklor - (ing. *folk* – xalq, *lore* – təlim) xalq müdrikliliyi, xalq yaradıcılığı mənasını verir. Şifahi ənənələrə əsaslanan bədii yaradıcılıq növlərini – xalq

ədəbiyyatını (nağıllar, zərbi-məsəllər, lətifələr və s.), xalq musiqisini (mahnı və rəqslər), tətbiqi-dekorativ sənətləri və s. əhatə edir.

Musiqi folkloru xalq mahnı və rəqslərindən ibarətdir; xalqın arzu və istəklərini, duyğularını, mənəviyyatını, dünyagörüşünü, həyat tərzini, əmək prosesini əks etdirir. Məzmununa görə əmək, mərasim, məişət, tarixi mahnı və rəqs növlərinə bölünür.

Folklorşünaslıq - *folkloru* (xalq yaradıcılığını) öyrənən elm.

Xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanması, nəşri və tədqiqi ilə məşğul olur. Avropada xalq yaradıcılığına elmi maraq XVIII əsrdən başlamışdır, Azərbaycan *folklorşünaslıq* XX əsrin I yarısında daha sürətlə inkişaf etmişdi. *Folklorşünaslıqda* xalq yaradıcılığının (şifahi ədəbiyyat, musiqi, rəqs folkloru və s.) spesifikası, tarixi inkişaf mərhələləri, milli özünəməxsusluğu, folklorun professional ədəbiyyat, musiqi, rəqs və s. incəsənət sahələri, başqa xalqların *folkloru* ilə qarşılıqlı əlaqələri və s. problemlər araşdırılır. Azərbaycanda şifahi ənənəli musiqi yaradıcılığı nümunələri - xalq mahnıları, rəqsləri və s. toplanıb nəşr olunmuş və tədqiqatlara cəlb edilmişdir.

Fonoteka - (yunan: phone - səs; theke - saxlanılan yer, anbar) musiqi, ədəbi, sənədli, xüsusi tədris və s. əsərlərinin, *səsyazmalarının* sistemlə təşkil olunmuş toplusu; *səsyazmalarını* toplayan, onları xüsusi qayda ilə qoruyub saxlayan müəssisə. Azərbaycanda bir neçə belə *fonotekalar* mövcuddur: Azərbaycan Radio və Televiziyasının Fonotekası, Azərbaycan Dövlət Səsyazıları Arxivi, M.F.Axundzadə ad. Milli Kitabxananın fonotekası, Bakı Musiqi Akademiyasının fonotekası və s.

Forşlaq - (alman. vorschlag - əvvəlki zərbə) musiqidə *melizm* (bəzək) işarələrindən biri; bir və ya bir neçə səsdən ibarət olub, kiçik notlarla yazılır və tez ifa olunur; onun ifası xanə ölçüsünə daxil deyil, lakin ifa zamanı onu dolğunlaşdırır.

Fraza - (yun. phrasis – ifadə) *melodiyanın*, mövzunun nisbətən tamamlanmış musiqi hissəsi olub, musiqi “kəlməsi” kimi izah olunur. Hər tamamlanmış musiqi fikri *frazalara* ayrılır. *Fraza* sezura işarəsi ilə qeyd olunur.

G

Gəraylı - 1. gəraylı havaları - Şəqat gəraylı, Tərsə gəraylı, Mina gəraylı, Şirvan gəraylısı mövcuddur. Ən zəngin lirik *şeyr* formalarından biridir. Üslubca şifahi xalq şeyri, *aşiq poeziyası* tərzində və *heca vəznində* olur: gözəllik, məhəbbət, təbiət, dostluq mövzularından bəhs edərək, sadəliyi, şirinliyi ilə seçilir. *Gəraylılar* 3, 5, 7 bənddən ibarətdir, hər bir misrasında 8 heca olur. *Qafiyə* və *rədiflər* *qoşmadakı* kimidir.

Qəm evində zar olalı,
Eşqə giriftar olalı,
Yarımadıq yar olalı,
Nə sən məndən, nə mən səndən.

2. *Gözəlləmə* ruhlu *aşiq havasıdır*. *Ümumi kökdə*, *gəraylı şeyr* forması əsasında oxunur.

Gəraylı dildönməz - *aşiq poeziyasında* çox nadir işlənən formadır. Buna yalnız *Aşiq Ələsgərin* yaradıcılığında rast gəlinir. Belə *gəraylılarda* sözlərin seçilməsi, hərflərin poetik məqamda sıralanması əsas götürüldüyü üçün forma məzmunu kölgədə qoyur, sənətkarlıq baxımdan belə *şeyrlər* məzmunca sönük olur. *Gəraylı dildönməzin* 2-ci və 3-cü bəndlərində birinci və 2-ci *misralar* qoşayarpaq üzərində daxili-çarpaz qafiyəli, 3-cü *misralar* isə *misra* sonu qafiyələrlə həmqafiyədir.

...Əziz ayə mümmayə,
Salsan sayə, bu məvayə,
Səbəb sənsən bu sevdəyə.
Böyük ağa, sağa bax-bax!

Gəraylı rübai - *aşiq poeziyasında* ən az işlənən *şeyr* növlərindən biridir. 8 hecalı, 4 *misralı*, təkbəndli lirik *şeyr* formasıdır. Şeyri heca sayına görə *gəraylı*, *misra* sayına və qafiyələnməsinə görə *aşıqlar gəraylı rübai* adlandırmışlar ki, bu da *şeyrin* məzmun və formasına görə çox düzgün səslənir.

Evimə ozan gəlibdi,	=8
Pərəni pozan gəlibdi.	=8
Gündüzlər olan işləri	=8
Gecələr yazan gəlibdi.	=8

Gəzişmək - müəyyən musiqi *frazasını* zənginləşdirmək məqsədilə onu ifaçılıq prosesində müxtəlifləşdirmək, başqa variantlarda təkrar etmək priyomu, pərdələrdə gəzişmək (**bax: Frazə**).

Gilənar - havanın adı "Qazax səbzəsi"dir. "Gilənar" ona oxunan sözün rədifidir. Bu *hava Ümumi kökdə, Baş və Qaraçı pərdələrindən* başlayaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Gödəkdönü - digər adı "*Kəvəri*"dir. Havanın adı xalq mərasimi ilə bağlıdır. *Ümumi və Dilqəm kökündə, Şah pərdədən* başlayaraq *gəraylı şeir* formaları əsasında oxunur.

Görkəmli aşıqların adları ilə bağlı olan havalar - "*Əhmədi*", "*Aşıq Alı*", "*Ərəbi*", "*Hüseyni*", "*Cəlili*", "*Duraxanı*", "*Bəhmanı*", "*Dilqəm*", "*Heydəri*", "*Kərəmi*", "*Keşiş oğlu*", "*Məmməd Bağırı*", "*Məmməd Hüseyni*", "*Mansırı*", "*Mirzəcanı*", "*Nəcəfi*", "*Paşaköçdü*", "*Sultanı*", "*Ürfanı*", "*Xançobanı*", "*Summanı*", "*Şəmşiri*".

Göycə aşıq məktəbi - **bax: Aşıq məktəbi**.

Göycə dübeyti - *Ümumi və Qaraçı köklərində, Şah pərdədən* başlayaraq, *gəraylı şeir* forması əsasında oxunur.

Göycə gözəlləməsi - poetik formalarla bağlı *havalər*, *Göycə aşıq mühitinə məxsus saz havasıdır*. Poetik mətni qoşmadır.

Göycə gülü - *Ümumi kökdə, Şah pərdədən* başlanaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Gözəlləmə - 1. poetik formalarla bağlı *havalardan* birinin adı. Çox vaxt *qoşma* və *müxəmməs* formalarında yaradılan *gözəlləmədə şair*, yaxud *aşıq* qəşəng qız və gəlinlərin, bəzən də öz sevgilisinin gözəlliyini, ağıl və mərifətini təsvir, onlara olan hörmət və məhəbbət duyğularını tərənnüm edir. 2. *Aşıq havası*. "*Gözəlləmə*" *dastan* içində və müstəqil bir əsər halında oxunur. Digər adları

"Köhnə gözəlləmə", "Aran gözəlləməsi", "Şirvan gözəlləməsi" və "Göyçə gözəlləməsi"dir.

Yaraşır əndamına
Geyindiyyin sarı, gözəl!
Yaradan verib sana
Belə ixtiyarı, gözəl!

Güllü qafiyə - 1. poetik forma kimi ilk nümunələrinə klassik poeziyada N.Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasında, *aşıq ədəbiyyatında* isə Qurbani və *Aşıq Əmrahın* ("Əmrah" dastanının da) yaradıcılığında rast gəlinir. *Ustad aşıqlar* arasında "*Güllü qafiyə*" - "*kəlmə kəsti*", "*dedim-dedi*", "*dedim-söylədi*" adları ilə də mövcuddur. Ən mükəmməli Aşıq Şəmşirin əldə olan ifaları sırasındadır.

Dedim: Mən Qurbanam, yarın adına.
Dedi: Elə sənsən düşən yadıma.
Dedim: Mən ha yandım eşqin oduna.
Dedi: Şəmə yanan pərvanədir bu!

2. *Misri və Ümumi, Qaraçı köklərdə, Şah və Misri pərdədən* başlanan bu *aşıq havası güllü qafiyə və qoşma şeir* formaları əsasında oxunur. 3. "*Güllü qafiyə*" adında qədim xalq mahnısı da mövcuddur. İlk dəfə *ustad* xanəndə Seyid Şuşınskinin ifasında səslənib.

Haça dübeyti - digər adı "*Azaflı dübeyti*"dir. *Ümumi kök* və *Şah pərdə kökündən*, *gəraylı şeir* forması əsasında ifa olunur.

Harmoniya - (yunan. harmonia – ahəngdarlıq, uyğunluq, mütənasiblik)

1. Eyni zamanda səslənən *tonların* qanunauyğun ahəngdarlığı;
2. Musiqi kompozisiyasında *akkordların* düzgün qurulması üsullarından bəhs edən elm;
3. Ayrı-ayrı *akkordları* və ya ahəngləri, səs birləşməsini xarakterizə etmək üçün istifadə olunan məfhum (məs., “gözəl harmoniya”, “kəskin harmoniya” və s.);
4. Bir *bəstəkarın* musiqisi üçün xarakterik olan, müəyyən bir əsərdə öz əksini tapmış ifadəli *akkordlar* və səs birləşmələrinin səciyyələndirilməsi.

Haşiyə - keçmişdə kitab və dəftər səhifələrinin, yaxud kağızın ətrafındakı boş yerdə yazılmış fikir və mülahizələr. Bəzən bütöv bir *əsar* haşiyə şəklində olur. Orta əsr *şairlərinin* dərin elmi-fəlsəfi məzmunlu əsərlərinin əlyazma nüsxələrində şərh və təfsir şəklində haşiyələrə çox təsadüf edilir. Şifahi nitqdə “*haşiyə*” mövzudan kənara çıxmaq mənasındadır. *Aşıqlar dastan* söyləyərkən yadlarına düşən başqa bir hadisəni nəql etmək üçün tez-tez “burda bir haşiyə çıxmaq” ifadəsini işlədirlər.

Hava - musiqi əsərinin əsasını təşkil edən təranə, melodiya, müxtəlif musiqi obrazlarının səciyyəsini, vəziyyətini, ruhunu ifadə edən və bu ifadə üçün lazımi intonasiya, vəzn – ahəng, dinamik və tembr vasitələrə malik olan ləhn.

Heca vəzni - *şeyrdə* ritmik hissələrin - vurğuların növbələşməsinə əsaslanan *vəzn*. Ümumiyyətlə, türkdilli xalqların, o cümlədən, Azərbaycan xalqının *şeyr vəznidir*. *Heca vəzni* - əsas *vəzn* kimi *xalq şeyrində* (*bayatı, qoşma, gəraylı* və s.), Şah İsmayıl Xətai, Yunus İmrə. M.P.Vaqif və xalq şeyri üslubunda yazan digər şairlərin yaradıcılığında istifadə edilmişdir (**bax: Vəzn**).

Azərbaycan xalq şeirində, eləcə də *aşıq poeziyasında* bu *vəznin* 7, 8, 11, 15, 16 hecalı şekilləri işlənmişdir. *Heca vəzni* daha çox dil qanunlarına bağlı olduğundan, mütləq *vəzn* qanunlarına əsaslanan *əruz vəznindən* özünün dinamikliyi, inkişafa, zənginləşməyə meyli ilə seçilir.

Hekayət - Yaxın və Orta Şərq xalqlarında ədəbi termindir. Geniş mənada hər hansı iri həcmli və çox zaman sujetli nəsr əsəri, yaxud şeir, dar mənada, müəllifi məlum olmayan, nəsr şəklində yaranmış eposdur. Bir sıra xalqlarda "hekayət" termini adi hekayə, yaxud tərcümə əsərləri mənasında da işlənir. *Aşıqlar* da bu sözdən tez-tez istifadə edərək "İndi sizə bir hekayət danışaq" deyirlər.

Heydəri - 1. *aşıq* musiqisində hava adıdır. *Ümumi kök, Qaraçı kökü* və *Şah pərdə kökündən, gəraylı şeir* forması əsasında ifa olunur. Əsasən bu havada Məmmədhüseynin sözləri oxunduğundan "Məmmədhüseyni" də deyilir.

2. şifahi ənənəli professional musiqidə "*Heydəri*" zərb muğamı mövcuddur. *Aşıq ədəbiyyatında* isə *cinas cığalı şeir* növlərindən biridir. *Heydərinin* 1-ci bəndi 6 *misra* və 1 *bayatıdan* ibarət olur.

İbtida əlifdən dərşim alanda,
Göstərdilər mana nə qara yaxşı
Oxudum dərşimi hər ayə qərəz
Yox *aşıq* hər ayinə,
Xalların hərəyi, nə?
Aşıq Söyün nə dedi
Dost yetdi hərəyinə?
Görsə canım bəyənəmz hər ayinə,
Seyrəqib geyinsin nə qara yaxşı,
Naləsi yetişsin haraya qərəz.

Həcv - ifşaedici şeirdir. Bütün poetik formalarda, ən çox da *qoşma* formasında olur. Klassik və *aşıq poeziyasında* işlənmiş satıra növlərindən biridir.

Hədis - İslam peyğəmbəri Məhəmməd (ə.s.) (570-632) və onun məsləkdaşlarının həyatında baş vermiş bir hadisə, yaxud hikmətamiz kəlam haqqında rəva-yətdir. *Hədislərin* bir qismi kiçik dini novellalardır. *Aşıqlar* da bəzən belə hədislər-dən nəql edirlər.

Hərf üstə təcnis - poetik formadır. Buna əvvəl-axır da deyirlər. Belə şeirlərdə əksər halda məzmun formaya qurban verilir. Bu qəbil *təcnisləri* ən çox

Molla Cümə yaradıcılığında izləmək mümkündür. *Hərf üstə təcnis* eyni zamanda quruluşca əvvəl-axır üzərində olub, istənilən hərf üzərində yazıla bilər.

Zaval yoxdur sənə ördək, sənə üz,
Zaman keçir, yar hovuzunda yüz ha yüz,
Zənbur avazına dönübdür avaz,
Ziyanım var, çək boğazım yüz ha yüz.

Hərbə-zorba - Azərbaycan *aşıq şeirində* yumorlu əsərdir. Adətən, *aşıqlar deyişmə* zamanı bir-birinə müraciətlə özlərini zarafatyana öyür, qarşısındakı *aşığa* şeirlə meydan oxuyur, ona *hərbə-zorba* gəlirlər. Çox vaxt *qoşma* formasında yaradılır.

İstəmirəm sənə dəyəm, dolaşam,
Bağırsam, qulağın kar olar onda!
Əlindən alaram telli sazını,
Gen dünya başına dar olar onda!

Həzzəc - (ər. – həzicə, həzzəc – mahnı oxumaq, zəngülə vurmaq; xoş avaz ilə oxumaq) klassik musiqidə ən çox yayılmış bəhrlərdən biri (**bax: Əruz vəzn**). Məfa -ilun məfa-ilün məfa-ilün məfa-ilün təfilələri üzərində qurulur.

Ala gözlü Nigar xanım,
Üzün məndən niyə döndü.
Sənə qurban şirin canım,
Üzün məndən niyə döndü.

Hicranı - əsas adı "*Quba Kərəmi*"dir. Ümumi kökdə, *Şah pərdədə* ifa olunur. Şirvan aşığı havalarında təsadüf edilən "*Döymə Kərəmi*" havası da azça üslubi fərqi baxmayaraq "*Quba Kərəmi*"nin başqa adıdır.

Hissə - 1. silsilə formanı əmələ gətirən, özünəməxsus tempə, tonallığa və əhval-ruhiyyəyə malik ayrıca *pyes*. Bəstəkar tərəfindən xüsusi adla adlandırılır və yaxud da silsilədəki yerinə görə sıra sayı ilə və yaxud *temp* göstəricisinə görə qeyd olunur. Məsələn, sonatanın birinci hissəsi, alleqro. 2. musiqi formasının nisbətən tamamlanmış, tonallıq və tematik cəhətdən fərqlənən bölməsi. *Aşıq* musiqisi üçün də bu cəhət xarakterikdir.

X

Xalq məişəti, mərasimləri, rəqsləri ilə bağlı olan havalar - "Abi gövhəri", "Ay bayram nadanı", "Qaratel", "Gödəkdonu", "Bayramı", "Gülə-gülə", "Layla de layla", "Nadan bala", "Sarılıq", "Çəçəngi", "Sartel", "Sarı yaylıq", "Çalpapaq", "El toyunda", "Qaraçı", "Yurd yeri", "Ağırlama", "Boğma", "Qaytağı", "Qaytarma".

Xanə - musiqi əsərində hər hansı başlanğıcın qüvvəli təqtidə başlayaraq, sonrakı qüvvəli təqtidə qurtarmasına *xanə* (takt) deyilir. Xanələr bir-birindən not sətirinin üstündən cəkilən şaquli xətlə ayrılırlar. Buna *xanə xətti* deyilir. Xanədə olan metr təqtiləri və onların ölçü vahidi xanə ölçüsü əmələ gətirir. Xanə ölçüsü kəsr şəklində yazılır. Kəsrin surəti xanədə notun sayını, məxrəci isə onların ölçüsünü göstərir. Bütün musiqi janrları kimi aşıq havalarını da nota köçürərkən bu üsluba əsaslanılır (**bax: Takt**).

Xançobanı - 1. XVII-XVIII əsrlərdə Şirvan ərazisinə Cənubi Azərbaycandan gəlmiş *Xançobanı* tayfasının şərəfinə adlandırılmış xalq rəqsi. "*Xançobanı*" rəqsi sürətli tempdədir. Onu daha çox kişilər oynayır. 2. *Aşıq* Xan Çoban tərəfindən yaradılan bu *havaya* "*Cəlali*" da deyirlər. *Ümumi kökdə, Şah pərdədən, gəraylı şeir* forması əsasında oxunur.

Xanəndə - bu ad adətən *muğamat* sənətinə kamil surətdə yiyələnmiş *nəğməkara* aid edilir. Bir qayda olaraq o, *xanəndə – sazəndə dəstəsində* (üçlük ansamblında) həm də dəfçi vəzifəsini daşıyır.

Xalq yaradıcılığı - bax: Folklor.

Xarakter - insanın ruhi, mənəvi xüsusiyyətlərinin məcmusudur. Bədii əsərdə fərdi sifətləri müəyyən, hərtərəfli və parlaq bir şəkildə təsvir edilən insan surətlərinə xarakter deyilir.

Xərək - simli musiqi alətlərində simlərin səslənən hissəsinin uzunluğunu məhdudlaşdıran cihaz. Sazda 3 xərək - çanaq xərək, sinə xərək və boğma xərək mövcuddur. Üst deka ilə simlər arasında yerləşdirilir. Kiçik taxta parçasından ya da mal buynuzu qırığından emal olunur. Xərək simlərin ehtizazını musiqi alətinin çanağına (gövdəsinə) ötürməklə səsi gücləndirir.

Xromatizm - (yun. chroma – rəng) eyni adlı, lakin müxtəlif yüksəklikdə yerləşən səslərin ardıcılılaşması, yaxud qovuşdurulması. Qədim yunanlar diatonik səs sırasının 7 pilləsini göy qurşağındakı 7 rənglə müqayisə edirdilər; yarımtonlar isə əsas rənglərdən yaranan boyalara bənzədilirdi.

Xoyrat - İraqın türkdilli əhalisi arasında çox sevilən, geniş yayılmış lirik *şeyr* şəklidir.

i

İfaçı - dirijor, müğənni, pianoçu, skripkaçı və digər musiqi alətlərində çalanlar musiqi əsərlərini ifa edərək, bəstəkarın öz əsəri ilə dinləyicilərə çatdırmaq istədiyi əhval-ruhiyyəni, ideya və düşüncələri əks etdirirlər.

İfaçı aşıqlar - *aşiq* musiqi sənətinə yalnız ifaçı kimi daxil olan *sənətkarlara* deyilir. Belə ki, onlar özləri heç bir *şeyr*, *musiqi* yaratmırlar, yalnız mövcud olan *aşiq havalarını və ya dastanları* ifa edirlər.

İxtilat etmək - İxtilatın mənası "söhbət" deməkdir. İfaçının tamaşaçı ilə sıx ünsiyyətdə olması.

İlham - *sənətkarın* təbiətində, mənəvi aləmində yaradıcılıq həvəsinin və qabiliyyətinin yüksək bir dərəcəyə çatması, yaradıcılıq işinin ən coşğun, ən gərgin zamanları. Belə hallarda öz ideyasını, fikir və hisslərini həyati müşahidələri və təsəvvürləri əsasında, bədii surətlər və həyat səhnələri vasitəsilə canlandıran sənətkarın mənəvi aləmi, şüuru, bədii təfəkkürü xüsusilə qüvvətli, aydın bir tərzdə fəaliyyət göstərir. Sənətkar ilhama gələndə daha şövqlə çıxış edir, yazıb-yaradır.

İkibaşlı təcnis, yaxud hərf üstü təcnis - fonetik özünəməxsusluğu ilə seçilən *təcnis* növlərindən biridir. Burada əsas əlamət *şeyrdə* hərflərin müəyyən qayda üzrə düzülməsidir.

Nə yaxşı bizə gəlibsən, canan,
Neçün gəldin belə hiyləbazınən?
Nərdən nəyə düşdü yenə bu ceyran,
Necə tutar ala qarğa baz ilən.

İncəgülü - *gözəlləmə* ruhlu bu *hava Aşiq* Abdü Qaymaqlı tərəfindən yaradılıb. *Urfani kökündə*, "Atüstü" və *Urfani pərdələrindən* sonra başlanaraq *qoşma şeyr* forması əsasında oxunur.

İnterval - (lat. intervallum – məsafə, aralıq; həm də fərq) musiqidə iki səs arasındakı münasibət; *intervalın* aşağı səsi əsas, yuxarı səsi – zirvə adlanır. *İntervallar* əsas və zirvə səslər arasındakı məsafənin kəmiyyət və ya pillə ölçüsünə görə adlandırılır: prima – 1; sekunda – 2; tersiya – 3; kvarta – 4; kvinta – 5; seksta – 6; septima – 7; oktava – 8; nona – 9; desima – 10; undesima – 11; duodesima – 12; tersdesima – 13; kvartdesima – 14; kvintdesima – 15 pilləyə bərabərdir.

İntervallar keyfiyyət ölçüsünə görə xalis, böyük və ya kiçik, artırılmış və ya əksildilmiş olur. *İntervalların* növləri: sadə və mürəkkəb *interval-lar*, *diatonik intervallar*, *xromatik intervallar*.

Intervalın dönməsi səslərin yerdəyişməsindən, zirvə səsin əsasa çevrilməsindən əmələ gəlir; bu zaman *intervalın* kəmiyyət və keyfiyyət ölçüləri dəyişir: məs., böyük sekunda – kiçik septimaya çevrilir və s.

İntonasiya - (lat. intonare – ucadan söyləmək, bərkdən danışmaq)

1. Musiqi əsəri ifaçı tərəfindən real səsləndirilən zaman əsərin müstəqil ifadəli əhəmiyyətə malik ən kiçik hissəciyi;
2. Musiqinin ifası prosesində səslərin yüksəklik münasibəti;
3. Oxuma və çalma zamanı musiqi səslərinin ifaçılıq keyfiyyəti; intonasiya musiqi səslərinin düzgün və ya xaric ifası; sabit intonasiya və ya qeyri-sabit intonasiya.
4. Melodik ibarə - motivə bərabər qurum.

İnstrumental musiqi - ayrı-ayrı alətlər, müxtəlif tərkibli *ansambl* və *orkestrlər* tərəfindən ifa olunan musiqi; *musiqi alətlərində* çalınması nəzərdə tutulan əsər; İnstrumental musiqi janrlarına aiddir: rəqslər, pyeslər, prelüdiya, fuqa, sonata, simfoniya, kvartet, kvintet, konsert və s.

İmran gözəlləməsi - bax: *Ağ bulağı*.

İmran divanisi - Aşıq İmran Həsənov tərəfindən yaranmışdır.

İmprovizasiya - bədahətən *şeir* qoşmaq, qabaqcadan heç bir hazırlıq görmədən, ifa edə-edə əsər yaratmaq, qabaqcadan hazırlaşmadan müəyyən bir hadisəyə dərhal şeirlə cavab vermək, öz münasibətini bildirmək. Dünya xalqları içərisində yetişən istedadlı xalq şairləri – nəğməkarlar (məsələn, *aşıqlar*, *akınlar*, *kobzarlar*) məhz bu cür improvizasiya məharətinə malik sənətkarlardır.

Azərbaycan şairlərindən S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, M.Hadi, Ə.Vahid və başqaları bədahətən *şeyr* deməkdə mahir idilər. Təbii ki, bu cəhət ustad *aşıqlara* da xasdır.

İncəsənət - musiqi, təsviri sənət, teatr, kino və bu kimi sahələri özündə ehtiva edən mühüm bir sənətlər məcmusu. *Mədəniyyətin* inkişafında *incəsənətin* böyük rolu var.

İnterpretasiya - (lat. interpretatio – şərh etmə, izah etmə) təfsir; əsərin mənasının açıqlanması; musiqi əsərinin interpretasiyası ifaçı tərəfindən onun məzmununun şərh edilməsinə yönəlmiş özünəməxsus ifaçılıq xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

İrəvan çuxuru - ikiadlı havalardandır. İkinci adı "Çuxur oba"dır. *Ümumi və Qaraçı köklərində, Şah pərdə kökündə* başlayaraq, *qoşma* şeyr forması əsasında ifa olunur (**bax: Çuxuroba**).

İstehza - bədii əsərdə mənfi, eybəcər hadisələri və tipləri ifşa məqsədi izləyən acı, zəhərli gülüş. İstehza, danışan və yaxud yazan adamın, haqqında bəhs etdiyi şəxsdən, şəxslərdən üstün olması nəticəsində meydana çıxan bir haldır. Bəzən *aşıqlar* nəyisə nəql edərkən belə tiplər haqqında "istehza ilə güldü, istehza ilə baxdı" ifadələrini işlədirlər.

İthaf - bədii əsərin başlanğıcında verilib həmin əsərin kimin şərəfinə və ya nə münasibətlə yazıldığını göstərən qeyd. Bəzən mənzum şəkildə olur. C.Məmmədquluzadə "*Qurbanəli bəy*" hekayəsini Qoqola ithaf etmişdir. Musiqidə də belə nümunələr var.

İşarət - əl-qol, himcim, bədən hərəkəti və s. ifadə vasitələri ilə göstərilən səssiz və sözsüz işarələr. Aşıq Ələsgər bu ifadəni belə işlədib:

...İşarət eylədim, gözümdən güldü,
Güləndə qadası canıma düşdü.

J

Janr - (fr. genre – tərz, cins, səpki, üsul) musiqi əsərinin növü; müxtəlif xüsusiyyətlər (quruluşu, ifaçı tərkibi, xarakteri, ifaçılıq mühiti və s.) əsasında müəyyənləşdirilir.

Simfonik musiqi janrları: simfoniya, simfonik löhvə, simfonik muğam. Instrumental musiqi janrları: prelüd, fuqa, sonata, sonatina, ballada. Vokal musiqi janrları: mahnı, ariya, ariozo, romans.

Azərbaycan musiqi janrları: muğam, rəng, təsnif, zərbi muğam. Azərbaycan xalq musiqisi janrları: laylay, əmək mahnıları, yallı, rəqs, halay.

K

Kadans - (fr. cadence; ital. cadenza; lat. cado – tamamlanıram) musiqi quruluşunu tamamlayan və ritmik dayanma ilə müşayiət olunan harmonik ifadə. Kadans mühüm tamamlayıcı vasitə olmaqla yanaşı, həm də musiqi əsərinin hissələrə bölünməsi üçün vacib amildir.

Kadansın növləri: avtentik kadans, bitməmiş kadans, plaqal kadans, tam kadans, yarım kadans, qırıq kadans, sadə kadans, sadə avtentik kadans, sadə plaqal kadans, mürəkkəb kadans, bitməmiş kadans, yalan kadanslar.

Kadensiya - (lat. cadere; ital. cadenza – sonluq)

1. Virtuoz pyesin hər hansı bir hissəsinin improvizə xarakterli geniş sonluğu.

Ansambl musiqisində solist tərəfindən müşayiətsiz ifa olunur. Kadensiya solistin ifa məharətinin parlaqlığının üzə çıxarılması üçün tətbiq olunur və texniki baxımdan çətin ifa üsullarından ibarətdir. Çox vaxt solo partiyada ən parlaq yeri göstərir, buna görə də kadensiya adətən musiqi kompozisiyasının ən gərgin anında, dönüş nöqtəsində yerləşdirilir (sonata formasında – kodadan və ya reprizadan əvvəl). Kadensiya daha çox tematik motivlərin sərbəst işlənməsini əks etdirən müxtəlif passajlarla qurulur. XIX əsrin II onilliyinə kimi kadensiya çox vaxt ifaçılar tərəfindən yazılır və improvizasiya edilirdi.

2. Melodik və ya harmonik hərəkətin sonluğu, tamamlanması; kadansda olduğu kimi.

Kamil eşitmə qabiliyyəti - (italyan: absolutus – mükəmməl) eşitməklə müəyyən etmə və səsin dəqiq yüksəkliyini təyin etmə qabiliyyəti. Kamil eşitmənin mövcudluğu musiqiçi üçün vacib deyil, lakin adətən onun professional inkişafına kömək edir.

Keşiş oğlu - hava *aşığın* adı ilə bağlıdır. Cəngi ruhlu bu *hava* *Ümumi kök*, *Qaraçı kökündən* başlanaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Kəllə - *sazın* qolunun kəllə hissəsinin üzərində 8-9 aşıq vardır. Kəllə ilə qolun arasında kiçik xərək (qol xərəyi), çanağın üzərində, «sinə»nin üstündə böyük xərək yerləşir. Çanağın üzərində, sinənin alt tərəfində isə alt xərək yerləşir. Alt xərəyi *aşıqlar* daraq da adlandırırlar (**bax: Sazın quruluşu**).

Kərəm gözəllmə - başqa adı "*Əhmədi Kərəmi*"dir. Hava *Dilqəmi kökündə*, *Baş pərdədən*, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur. Əsasən *Şah pərdə kökündə* oxunur.

Kərəm dübeyti - "*Əsli və Kərəm*" *dastanından* olan bu *hava* *Ümumi kökdə*, *Şah* və *Baş pərdədən* başlanaraq, *gəraylı şeir* forması əsasında ifa olunur.

Kərəm pərdənin zili - *sazın* qolundakı on ikinci *pərdə*, *Kərəm pərdənin* oktavası (**bax: rəndələyən pərdələr**).

Kinayə - yumor növlərindən biri, gizli məsxərə. Bundan əlavə, kinayə, eyni zamanda, bədii məcazlardan biridir. Kinayə sözün əks mənada işlənməsi deməkdir.

Klassik - xalq içərisində şöhrət tapmış böyük istedad sahibləri *klassik sənətkarlar* adlanır. Bəzən *klassik* dedikdə antik *sənətkarlar* nəzərdə tutulur.

Koda - (ital. coda - sonluq) musiqi əsərinin sonunda istifadə olunan əlavə yekunlaşdırıcı epizod. Adətən əsas tonallıq möhkəmləndirilir və əsas mövzunun elementlərindən istifadə olunur (**bax: Epizod, tonallıq**).

Kompozisiya - əsərin quruluşu, onun tərkib hissələrinin düzülüşü, əsərdə göstərilən həyat prosesini səciyyələndirən surətlərin, onların əlaqə və münasibətlərinin təşkili, hadisələrin təsviri qaydası. *Aşıq* musiqisində də buna nail olmaq mümkündür. Məsələn, eyni kökdə olan *aşıq havalarından* bir kompozisiya təşkil etmək olar.

Konflikt - bədii əsərdə süjetin inkişafının, iştirak edənlərin mübarizəsinin əsasını təşkil edən münaqişə, toqquşma. Məsələn, C.Cabbarlının "Almaz" pyesində konflikt Azərbaycan kəndində yeniliklə köhnəlik arasındakı mübarizədən

ibarətdir. Ziddiyyət mənasında olan bu sözdən *aşıqlar* da istifadə edirlər. Dastanlarda da mövcuddur. Məsələn, "Əsli və Kərəm" dastanında Qara keşişlə Kərəm arasında olan konflikt.

Koroğlu - digər adı "*Koroğlunun zil qaytağı*", "*Çartoy Koroğlu*"dur (**bax: Atlı Koroğlu**). *Ümumi kök, Qaraçı kökü* və *Şah pərdədən* ifa olunur.

Koroğluxan - "*Koroğlu*" *qəhrəmanlıq dastanını* daha yaxşı nəql və təbliğ edən *dastançı aşiq* və ya nəqqala verilən ad.

Koroğlu bozuğu - *hava Misri kökdə, Divani pərdədən* başlanaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Koroğlu qaytarması - şəxs adları ilə, əfsanəvi qəhrəmanların adları, xalq məişəti, mərasimləri, rəqsləri ilə bağlı havalardandır. "*Koroğlu nağarası*" adlı qədim cəngavər ruhlu rəqs də mövcuddur.

Koroğlu gözəlləməsi - digər adı "*Koroğlu qaytağı*"dır. *Ümumi kök, Qaraçı kökü* və *Şah pərdədən* başlanaraq, *gəraylı şeir* forması əsasında oxunur.

Koroğlu qolları - "*Koroğlu*" *dastanının* hissələri, qəhrəmanın səfərləri ilə bağlı ayrı-ayrı sujetlər (**bax: Qol**).

Koroğlu müxəmməsi - "*Koroğlu*" silsiləsindən olan bu *hava Urfani kökdə, Urfani pərdədən* ifa olunur.

Koroğlunun zil qaytağı - **bax: Koroğlu.**

Kor pərdə - *sazın* qolundakı üçüncü, beşinci və səkkizinci *pərdələr* - *Aşiq İslam Yusubovun* sazında (Gəncə), xromatik yarımton, *Aşiq* musiqisində xromatik yarımtonlar köməkçi və ya melizmatik bəzək səsləri kimi istifadə olunaraq, yardımçı, ikinci dərəcəli rol oynayır, buna görə də yetim *pərdə*, kor *pərdə*, səqir *pərdə*, lal *pərdə* kimi adlandırılmışlar (**bax: Lal pərdə, yarım pərdə, səqir pərdə**).

Köçəri - digər adı "*Kürdü köçəri*"dir. *Aşiq Məmməd Hüseyin* tərəfindən yaradıldığı ehtimal olunan bu *hava Ümumi kökdə* ifa olunur.

Köhnə gözəlləmə - hava Ümumi kökdə, Şah pərdədən, qoşma şeir forması əsasında oxunur. Havanın ən məşhur ifaçılarından biri Aşıq Hüseyn Saraclı olmuşdur.

Konsert - (lat. concerto, ital. concerto, alman. konzert) razılıq; yarışma.

1. Musiqi əsərinin xüsusi bir yerdə kütləvi ifa edilməsidir.

2. Bir və ya bir neçə solist ilə orkestr üçün, müşayiətsiz solo ifası üçün, yaxud orkestr üçün (solistsiz) bəstələnmiş virtuoz xarakterli böyük həcmli əsər.

Kök - sazda ənənəvi aşıq havalarını ifa etmək üçün 6 kökdən istifadə olunur (**bax: Saz**).

1. Baş kök.

üst sim

orta sim

alt sim

2. Şah kök (ümumi kök).

üst sim

orta sim

alt sim

3. Orta kök ("Təcnis" və ya "Urfani" kökü).

üst sim

orta sim

alt sim

4. Divani kökü.

üst sim

orta sim

alt sim

5. Çoban bayatı kök.

üst sim

orta sim

alt sim

6. Açıq kök.

üst sim

orta sim

alt sim

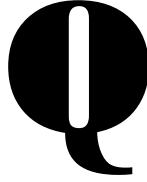

Kök pərdə və ya pərdələr - kökləmə pərdəsi, sazın qolundakı doqquzuncu pərdə. Bu pərdəni *Aşiq Şəmsir* (Kəlbəcər) *Şah pərdənin* ayağı, Borçalı *aşıqları* Əmrah Gülməmmədov və Hüseyn Saraclı Cəngi adlanırırlar (**bax: Ayaq pərdə**).

Kulminasiya - (lat. culmen – zirvə) musiqi əsərində və ya onun nisbətən tamamlanmış hissəsində inkişafın yüksək nöqtəsi, zirvəsidir. *Kulminasiyanın* yaranmasında musiqi ifadə vasitələri iştirak edir və bu, dinamikanın, ştrixin dəyişməsi, diapazonun yüksəlməsi və s. vasitələrlə əldə edilir (**bax: Zirvə**).

Kuplet - 1. komik və ya satirik mahiyyətdə, çox vaxt zarafat ruhunda olan şeir, səhnədə, operetta və vodevillərdə ifa olunur. 2. vokal musiqidə, xüsusən, mahnılarda bir neçə kuplet ola bilər. Xalq lirikasında (o cümlədən aşiq şeirində) hər bir şeirin ayrılıqda dörd misrası - kuplet və ya bənd adlanır.

Kürdü gəraylı - əsas adı "Şəqai gəraylı"dır. Tayfa adı və poetik forma ilə bağlıdır. Digər adları "Şəqai gəraylı" və ya "İran gəraylı"sıdır. *Ümumi kök*, *Qaraçı pərdədən* başlanaraq, *gəraylı şeir* forması əsasında ifa olunur.

Qafiyə - *misraların* sonunda və ya *misra* içində səscə bir-birinə uyğun, fonetik tərkibcə həmahəng olan və *şeyrə* xüsusi gözəllik, ahəng, aydın forma verən sözlərə deyilir. *Şeyrin* məna və ahəngcə təşkilində qafiyə böyük rol oynayır. Çünki o, həm səs və intonasiya ilə, həm vəznə, həm leksika və sintaksislə, həm də *şeyrin* bəndləri ilə bağlıdır. Bəzi hallarda *misraların* ilk sözləri də həm qafiyə olur.

Qafiyəsənc - şairlik istedadı olmayan, sadəcə qafiyələnən, yaxud çox zəif qafiyəli sətirləri bir-birinin altına düzən adam.

Qapaq - Bax: Dek.

Qaraçı - 1. *sazın* əsas köklərindən biri. 2. *havanın* başqa adları "*Döndərmə Qaraçı*", "*El havası*"dır. *Ümumi kök*, *Şah pərdədən* oxunur.

Qarabağ dübeyti - *Aşıq Valeh* tərəfindən yaradılan bu *hava* *Ümumi kökdə*, *Şah pərdədən*, *gəraylı şeyr* forması əsasında oxunur.

Qaraçı kökü - *sazın* əsas kökü, bu *kökdə* ifa olunan "*Qaraçı*" *havasının* adı ilə bağlıdır. Hazırda "*Qaraçı*" *havası* "*El havası*" adını daşıyır.

Qara Kəhri - *Şah pərdədən*, *qoşma* və *bayatı şeyr* formaları əsasında oxunur.

Qarabağ qaytağı - bu *hava* *Beçə pərdədən* ifa olunur.

Qarabağ şikəstəsi - 1. bu *hava*, *Cəngi* ruhlu *Cəngi* və *Urfani kökündə*, *Beçə* və *Urfani pərdədən* ifa olunur. 2. Azərbaycan şifahi ənənəli professional musiqisində "*Qarabağ şikəstəsi*" adlı zərb muğam mövcuddur. Bu muğamdan

Üzeyir Hacıbəyli "Əsli və Kəram" operasında istifadə etmiş, Vəlif Adıgözəlov "Qarabağ şikəstəsi" oratoriyasını yazmışdır .

Qaragöz - bax: *Aşıq təsnifi.*

Qaragöz bala - bax: *Aşıq təsnifi.*

Qaratel - bax: *Azafli dübeyti.*

Qaramanı - hava. *Ümumi kök və Şah pərdədən* başlanaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Qara qafiyə - bu hava *Ümumi kökdə, Şah pərdədən, qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Qaynatma - *nəğməkarın* vurduğu zəngülədə müəyyən bir notun boğazda trel tərzində sürəkli və iti sürətlə növbələnməsi.

Qaytağı - 1. bu havanın başqa adı "*Göyçə qaytağı*"dır. *Şah pərdədən* ifa olunur. 2. "*Qaytağı*" adlı rəqs musiqisi də mövcuddur.

Qaytarma - digər adı "*Borçalı qaytarması*"dır. *Hava Ümumi kök, Qaraçı kökü və Şah pərdədən* başlanaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Qaytarma gəraylı - *aşıq* ədəbiyyatında işlənən *Qaytarma gəraylı* forma baxımından bir növ *nəqarətli gəraylılara* oxşayır. *Qaytarma gəraylıda misra* daxilində *çarpaz qafiyə* əlaməti də güclüdür.

Öz əhdinə vəfalıdır,
Azərbaycan gözəlləri.
Gözəllərin zülalıdır,
Azərbaycan gözəlləri.
Olubdur dillər əzbəri...
... Cavan Hüseyn, de mərdana,
Fəxr eləsin ata-ana.
Şöhrəti düşüb cahana,
Azərbaycan gözəlləri
Olubdur dillər əzbəri.

Qayabaşı - *havanın* yaranması *Aşıq Cünuna* istinad olunur. Cəngi, "At üstü" kökdə, *beçə pərdədən, qoşma və bayatı şeir* formaları əsasında oxunur.

Qazax səbzəsi - bəzən bu havaya "Gilənar" da deyirlər. Bu *hava Aşıq Əmrah* tərəfindən yaradılıb.

Qruppetto - (ital. gruppetto – kiçik qrup) melizm növlərindən biri; notun üzərində qoyulan Q. işarəsi onun əhatəsindəki notların cəld tempdə ardıcıl ifa olunmasını göstərir.

yazılışı

Qəbilə, tayfa və nəsil adları ilə bağlı olan havalar - *Bozuğu, Qaraçı, Kürdü, Misri, Ovşarı, Şahsevəni*.

Qəhrəmani - *aşıq* yaradıcılığında ən çox yayılmış instrumental formalardan biri. Ölçüsü 2/4 olub, gümrəh və əzəmətli tərzdə səslənir. Dinləyicidə mərdlik, cəsarət, igidlik əhvali-ruhiyyəsi oyadır. Zurnaçılar dəstəsi tərəfindən də ifa olunur. Qəhrəmani *aşıq* musiqi formasının vokal variantı da var ki, bunu *aşıqlar sazda* çala-çala oxuyurlar. Başqa bir adı "Həcəri"dir. *Hava Ümumi kök, Qaraçı kökü və Şah pərdədən* başlanaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Qəhrəman - ədəbi əsərdə öz cismani, yaxud mənəvi qüvvəsi – igidlik, rəşadət, hünər, ağıl, istedad, məhəbbət və s. sifətləri ilə xüsusi diqqəti cəlb edən və süjetin inkişafında əsas rol oynayan surət.

Qələndəri - *havanın* başqa adı "Dərvişi"dir. *Qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Qəmərcan - bax: *Aşıq təsnifi*.

Qəribi - bu hava "*Aşıq Qərrib*" dastanı ilə bağlıdır.

Qərəvəlli - Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında yumorlu əsər. Adətən, nağıl, dastan söyləyən *aşıqlar* və nağılçılar həcmi böyük, hadisələri mürəkkəb olan epik əsərləri (nağıl, dastan) ifaya başlayanda əvvəlcə bir *qərəvəlli* deyir, yaxud dinləyiciləri yormamaq üçün, habelə onların diqqətini özünə cəlb etmək məqsədilə söhbətin ortasında qərəvəlli danışır, sonra yenə əsas mətləbə keçirlər. Odur ki, qismən intermediya səciyyəsi daşıyan belə əsərlər məzmunca şən, ürəkaçan, ayləndirici olur.

Qlissando - (ital. glissando; fr. glissant – sürüşərək) bir səsdən digərinə sürüşdürülərək keçmək; bir çox simli alətlərdə barmağın sim üzərində sürüşdürülməsi ilə əldə edilən səslənmə.

Qəsidə - Şərqdə çox yayılmış lirik *şeyr* formalarından biridir. *Qəsidədə* adətən müəyyən bir hadisə, ya şəxs təntənəli üsulla tərif edilir. İctimai-fəlsəfi ideyalar ifadə edən, təbiətin təsvirini verən qəsidələr də vardır. Həcmcə *qəzəldən* böyük olan qəsidələrdə qafiyələr qəzəldəki kimi olur: birinci beyt həm qafiyə, sonrakı beytlərin ilk misrası sərbəst, ikinci misrası birinci beytlə həm qafiyə olur: aa, ba, va, qa və i.a. Məzmunundan asılı olaraq *qəsidələrə fəxriyyə, münacat, nət, mədhiyyə* və s. adlar da verilir.

Qəzəl - Şərq şeirində lirik janrın ən çox yayılmış formalarından biridir. Tarixi qədim dövrlərə gedib çıxan *qəzəldə* çox vaxt məhəbbət və gözəllik mövzuları işlənir. Təbiət təsvirini verən, ictimai-fəlsəfi məzmunlu *qəzəllər* də çoxdur. *Qəzəl* Şərq musiqisi ilə, xüsusən muğamlarla möhkəm bağlıdır. *Qəzəl* həcmcə adətən 5, 7, 9 və daha çox beytdən ibarət olur. Bunlardan birinci beyt həm qafiyə olur: aa, ba, va, qa və i.a. Bəzən *qəzəl* rədiflə yazılır. Axıncı beytdə müəllif öz təxəllüsünü verir. Klassik Şərq ədəbiyyatında Nizami, Füzuli, Sədi, Xaqani, Şirvani və başqa klassiklər qəzəl yazmışlar.

Qıfılənd - aşıq yaradıcılığında şeir növüdür. Çox vaxt *qoşma* və *divani* şəklində olan *Qıfılənddən* *aşıqlar* öz bilik və istedadlarını obrazlı şəkildə ifadə edirlər. *Qıfılənd* bu cür söylənir: *2 aşıq* deyişdiyi zaman onlardan biri bir *qoşma qıfılənd* deyir, o birisi həmin *qıfıləndi* açır. Aça bilməyən məğlub hesab edilir.

Qol - 1. Azərbaycan xalq *dastanlarının* məzmunca bir-birilə sıx bağlı olan hissələrinə deyilir. *Dastanın* üzvi tərkib hissəsi olsa da, çox vaxt konkret, bitkin bir süjetə malik olduğuna görə, bu və ya başqa qol müstəqil bir əsər kimi təklikdə də ifa edilir. “*Koroğlu*” *dastanında* “*Durna teli*”, “*Koroğlu və Bolu bəy*”, “*Hasan Paşanın Çənlibelə gəlməsi*”, “*Ərzurum səfəri*” və s. kimi qollar vardır. 2. “*Qol*” sözü aşığı musiqisinin aparıcı aləti olan saza da aid edilir. *Qolun* üzərində *pərdələr* yerləşir. *Sazın* qol hissəsi çanaq hissəyə beçə hissə vasitəsilə birləşir. Çanaq bütöv üç hissədən və **qabırğa** adlanan doqquz yan və arxa hissədən ibarətdir. *Sazın* qol və sinəsi üzərində aşıqlardan başlayaraq alt xərəyə (darağa) qədər səkkiz və yaxud doqquz **sim (tel)** yerləşir. *Aşıqların* vəzifəsi simlərin kökünü eyni səs yüksəkliyində saxlamaqdan ibarətdir. *Sazın* qoluna müəyyən məsafədə yerləşən, bir-birinə bərabər olmayan, 18–26 sayda pərdə bağlanır. *Sazın* çanağını təşkil edən üz və qabırğalar tut, qol hissə isə qoz ağacı materialından hazırlanır. *Pərdələr* keçmiş zamanlarda bağırıqlardan, hal-hazırda isə kaprondan düzəldilir (**bax: Sazın quruluşu**).

Qoltuq sazi - bax: Cürə saz.

Qopuz - *ozanın musiqi aləti*, müasir *sazın* əcdadı (**bax: Ozan**).

Qopuzi ozan - və ya sadəcə “*ozan*” kimi XVI əsrə aid “Zubdatül-ədvar” adlı musiqi risaləsində adı çəkilən *musiqi alətidir*.

Qopuzi rumi - simli-dartımlı *musiqi aləti*, formasına görə uda bənzər, 5 simli alətdir.

Qobustan şikəstəsi - *Aşıq Bilal tərəfindən* yaradıldığı söylənilir. Bu *havanın* növbəti adı “*Qalahəngi*”dir. Cəngi ruhlu, *Beçə pərdədən* ifa olunur.

Qoşalıq - bədii ifadə üsullarından biri, iki hadisənin (yaxud adamın, halın) müvazi surətdə təsvir olunma yolu ilə qarşı-qarşıya qoyulması. Qoşalığın ən çox yayılmış formaları bunlardır: Mövzu qoşalığı – burada məzmun etibarilə bir-birinə yaxın olan hadisələr qarşılaşdırılır; səs qoşalığı - bu növ qoşalıq bədii dildə müxtəlif şəkillərdə təzahür edir, *misralar* eyni sözlərlə başlanır.

Qoşma - Azərbaycan *şeyrinin* qədim və ən çox yayılmış lirik formalarından biridir. Qoşma 11 *hecadan*, 5-6 bənddən, hər bəndi 4 misradan ibarət olur. *Aşıqlar* və şairlər, bir *ənənə* olaraq, *qoşmanın* son bəndində öz adlarını, yaxud təxəllüslerini də verirlər. Azərbaycan *şeyrində* *qoşmanın* ən mahir

yaradıcıları M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, Aşıq Ələsgər, Q.B.Zakir, S.Vurğun, M.Müşfiq, O.Sarıvəlli, və başqalarıdır.

Qoşma müstəzad - *qoşmanın* bu formasına Xəstə Qasım və başqa *aşıqların* yaradıcılığında təsadüf olunur. Burada sondakı bəndlərin son *misraları* əvvəl qafiyə ilə həmqafiyə olmuşdur.

Aşıq Ələsgərəm - soruşsan adım,
Huş başımdan gedib, yoxdur savabım.
Sözlə mətləb yazmaq deyil muradım,
Arifə eyhamnan yazıram rufat.
Qədrin olsun sat!

Qoşa yarpaq qoşma - buna çox vaxt *aşıqlar "Daxili qafiyə", "Haça beyt"* də deyirlər. *Qoşa yarpaq qoşmada* həm *misralar*, həm beytlər və həm də bütün bəndlər çarpaz qafiyəlidir. Yəni ayrı-ayrı *misralar* öz arasında qafiyələndiyi kimi bu qafiyələnmiş beytlər və bəndlər arasında da gözlənilir. Belə qoşmalara "Ayaqlı qoşma" da deyilir.

Dərmansız bımaram, yar intızaram,
Könül tutmur aram, səndədir, çaram,
Mən ki, günahkaram, nə qədər varam,
Qoy baxsın gözlərin, yar, üzmə-üzmə.

Quba Kərəmi - *hava Ümumi kökdə, qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Qurtaracaq pərdə - *sazın* qolundakı on dördüncü, on beşinci *pərdələr*. Sonuncu *pərdənin* adı.

Qürbəti - bu *hava Ümumi kökdə, Baş pərdədən* ifa olunur.

L

Laçını - Urfani kökdə, gəraylı şeir forması əsasında oxunur. *Havanın* yaradıcısı *Aşıq Cünun* hesab edilir.

Laçın gülü - *Aşıq Əkbər* tərəfindən yaradılan bu *hava Beçə pərdədən, qoşma şeir* forması əsasında ifa olunur.

Lad (məqam) - müxtəlif yüksəklikdə yerləşən səslərin bir-birinə tərəf meyl edərək, eyni zamanda bir sabit səs - tonika ətrafında birləşməsi; o cümlədən, həmin səsdən qurulan *interval* və ya *akkord* (adətən tonika üçsəslisi) ətrafında cəmlənməsi.

Ladı əmələ gətirən səslər pillə adlanır və tonikadan (I pillə) başlayaraq, yuxarıya doğru artan sıra ilə rum rəqəmləri ilə işarə olunur. *Ladın* hər bir pilləsi müəyyən funksiya daşıyır.

Ladlar bir-birindən səs sırasının quruluşuna görə fərqlənir, yəni səslər arasındakı *intervalın* kəmiyyəti və keyfiyyəti, həmçinin ayrı-ayrı pillələr arasındakı qarşılıqlı münasibət *ladın* səs sırasının quruluşunu müəyyən edən amildir - bu, *ladın* quruluş formulu adlanır.

Laylay - şifahi xalq ədəbiyyatının geniş yayılmış lirik janrlarından biri. Çox vaxt 4 *misradan* ibarət bitkin mənzum əsər. Laylalarda ata-ananın, yaxud nənə-babanın öz körpə övladlarına qayğı və məhəbbəti əksini tapır. Sadə, səmimi xalq dilində yaradılan bu əsərlər çox zaman beşik başında avazla oxunur. Aşağıdakı nümunə forma etibarilə bayatılarla eynidir.

Laylay, beşiyim, laylay,
Evim, eşiyim, laylay.
Sən yat şirin yuxuda,
Çəkim keşiyin, laylay.
Balam, laylay, a laylay,
Gülüm, laylay, a laylay.

Lalaxanım - *Aşıq Çobanoğlu tərəfindən yaradılan bu hava Ümumi kökdən, Şah pərdədən, qoşma şeir forması əsasında oxunur.*

Lal pərdə - 1. *sazın qolundakı üçüncü və beşinci pərdələr, xromatik pərdə mənasını verir. Bu termin Aşıq Talib Ələsgər oğlunda və Aşıq Teymur Hüseynovda (Şamxor) rast gəlinir (bax: Kər pərdə, yarım pərdə, orta pərdə, misri pərdəsi).* 2. tar alətində də lal pərdə var.

Leytmotiv - əsərin ana xətti, aparıcı, istiqamətləndirici motiv. Bu termin ədəbiyyatşünaslığa musiqidən keçmişdir. *Leytmotiv* əsəri başa düşmək üçün açar rolu oynayan əsas söz, əsas ifadə, cümlə, bədii surət, yaxud süjet şəxəsi olur. Yəni o, əsərin ideya-emosional yükünü özündə ən çox cəmləşdirən və əsər boyu təkidlə, bir neçə dəfə yad olunan ünsürdür.

Ləqəb - *sənətkara onun öz adından savayı verilən əlavə addır. Bu ad, adətən, həmin sənətkarın hər hansı bir səciyyəvi xasiyyətinə, xarici görkəminə müvafiq, yaxud onun nəslə, ata-babasına, sənəti, peşəsi ilə əlaqədar olur. Məsələn, Firdovsi – “Şahnamə” əsərinin müəllifinin təxəllüsü. Əbülqasim – ləqəbidir. Aşıqlarda belə cəhət daha çoxdur.*

Lətifə - *şifahi xalq ədəbiyyatında kəsərli və məzəli sonluqla bitən qısa hekayədir. İctimai həyatdakı və məişətdəki yaramaz, gülünc hadisələri yığcam şəkildə əks etdirən, nəsrə yaradılan epik əsərdir. Satirik janra daxildir. Aşıqlar da bəzən məclislərdə lətifələr söyləyirlər.*

Libretto - *opera, operetta, balet kimi böyük həcmli musiqili səhnə əsərləri üçün yazılan ədəbi mətnidir. Ü.Hacıbəylinin “Koroğlu” operasının ədəbi mətni – librettosu həmin adda olan məşhur xalq dastanı əsasında yazılmışdır.*

Libretist - *Libretto müəllifi.*

Lirika - *ədəbiyyatın 3 əsas növündən - "Epik", "Lirik", "Dramatik" biridir. Lirikanın ən münasib, səciyyəvi forması şeirdir. Lirikanın ən qədim nümunələrindən biri xalq mahnılarıdır.*

Lirik qəhrəman - *şairin yaratdığı bütün əsərləri əhatə edən şərti ədəbiyyatşünaslıq termini: lirik qəhrəman əsasında şairin yaradıcılığı haqqında bitkin təsəvvür əmələ gəlir. Bu obraz musiqi əsərlərində də var.*

M

Mahnı - 1. lirik *şeyir*in ən qədim növlərindən biri. 2. avazla oxumaq üçün yaradılmış *şeyir*. Yəni şeirlə musiqinin vəhdətindən yaradılan əsərdir. *Mahnı* bir neçə bəndlərdən ibarət olur, bəndlər də nəqarətlə qurtarır. *Mahnı* xalq tərəfindən çox vaxt musiqi melodiyası ilə birlikdə yaradılaraq, musiqi və rəqslə qırılmaz surətdə bağlı olurdu. Bu *janr aşığı* musiqisinə də xasdır. Çünki elə *aşığı havaları* var ki, onları *xanəndələr* mahnı kimi oxuyurlar. Məsələn, “*İncə gülü*” havasında M.Arazın sözlərinə “*Duman salamat qal*”, “*Orta şəşəngi*” havasında *Aşığı Ələsgərin* sözlərinə “*Sarı köynək*” və s. mahnıları oxunur.

Major-minor lad sistemi - ayrı-ayrı səslərin və akkord komplekslərinin, ilk növbədə, major və minor quruluşlu tonika üçsəslisinin və dominant septakkordun əlaqələrinə əsaslanan lad sistemi; Major-minor lad sistemi bəstəkar yaradıcılığında melodik ladlarla uzlaşır.

Mansırı - hava qəmli ovqatda olduğu üçün onu həyatı faciə ilə bitən Həllac Mansurun adı ilə bağlayıblar. *Ümumi kök*, *Qaraçı kökü* və *Şah pərdədən* başlayaraq, *qoşma şeyir* forması əsasında oxunur.

Melizmlər - (yun. melismos – xüsusi bir üsul üzrə oxuma) *melodiyanın* ayrı-ayrı səsləri ətrafında gəzişmədən əmələ gələn melodik dönmələr, bəzəkləri göstərən xüsusi işarələr. *Melizmlər* bunlardır: forşlaq, qruppetto, mordent, ikiqat mordent, trel.

Melizm işarələri - *forşlaq* iki növdən ibarətdir: uzun və qısa. 1. Uzun forşlaq - əsas səsin əvvəlində kiçik *not* şəklində yazılır və onun uzunluğunun yarısına bərabər olur. 2. Qısa forşlaq - bir və ya bir neçə qısa səsin əsas *notun* əvvəlində cəld ifa olunmasına deyilir (**bax: Trel, qruppetto, mordent**).

Melodiya - (yun. melodiya – mahnı oxumaq: melos – mahnı, ode – oxumaq sözündən) 1. *təranə, hava*; müəyyən yüksəkliyə, uzunluq və cazibə qüvvəsinə (lad və metrə əsaslanan) malik səslərin birsəsliliyində ardıcıl birləşərək əmələ gətirdiyi quruluş. Musiqi əsərinin əsasını təşkil edən müxtəlif obraz və əhval-ruhiyyəni əks etdirməyə qadir olan mühüm ifadə vasitəsidir. 2. homofon quruluşlu musiqidə ən ifadəli səs. 3. harmonik çalışmalarda yuxarı səsin şərti adı.

Menestrel - XIII-XIV əsrlərdə İngiltərə və Fransada gəzərgi müğənni, çalğıçı, aktyor, çox zaman da şair. Trubadur və truvyorlardan fərqli olaraq, menestrellərin heç də hamısı şeir yazmazdı: onlar çox vaxt başqa müəlliflərin əsərlərini ifa edirdilər. *Menestrellər* musiqinin müşayiəti ilə mahnılar, mənzum hekayələr və s. oxuyardılar.

Metr - Musiqidə qüvvəli (vurğulu) və qüvvəsiz (vurğusuz) təqtilərin müntəzəm sürətdə ardıcıl növbələşməsinə *metr* deyilir.

Meydan divanı - (bax: Ayaq divanı) hava. "*Baş divanı*"yə deyilir.

Meydan Koroğlu - *Ümumi kök, Qaraçı kökü və Şah pərdədən, qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Meydan təsnifi - *Aşiq Əkbər Cəfərov tərəfindən yaradılan bu havanın başqa adı "Yortma təsnif"*dir. *Misri kökdə, Beçə pərdədən, qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Meysterzingerlər - XIII-XVI əsrlərdə Almaniyada müğənni şairlər. *Şeir* yazmağı və *mahnı* oxumağı öyrədən xüsusi məktəbləri olmuşdur. Azərbaycanda *ustad aşıqların* etdikləri kimi, bu məktəblərdə də kamil, təcrübəli meysterzingerlər öz sənətlərinin sirlərini cavanlara öyrətmişlər. Onların yaradıcılıq fəaliyyətində deyişmə tipli *şeir* yarışları böyük yer tuturdu.

Məclis - xalq tamaşası növlərindən olub, *aşiq, nəqqal, dərviş* və bu kimi *sənətkarların* çayxana, karvansara və ayrı-ayrı evlərdə bu və ya digər əlamətli hadisə münasibətilə yaxud, müəyyən bir məqsədlə keçirdikləri qapalı yığıncağın adı.

Məclisağası - *aşiq, nəqqal* və bu kimi sənətkarların məclisini keçirmək üçün təşəbbüs göstərən və onu idarə edən şəxsə verilən ad. Məclis sahibi də bu adı daşıyırdı. Qərbi bölgəsində belə şəxslərə meydançı, Bakıda isə sərpayı deyirlər.

Məcəz - söz və ifadənin başqa, qeyri-müstəqim mənada işlənməsi yolu ilə yaradılan bədii ifadə. Hər hansı əlamətinə görə bir-birinə oxşayan iki hadisənin qarşı-qarşıya qoyulması üsulu ilə yaradılır. Sadə məcazlara – təşbeh və epitet daxildir, mürəkkəb məcazlara isə istiarə, kinayə, mübaliğə və s. daxildir. Bu ifadə üsulundan aşiq ədəbiyyatında da istifadə edilir.

Məddah - müəyyən dövrlərdə nağıl məclisləri keçirən *ustad sənətkara*, nəqqas və qissəxana verilən adlardan biri. Məddah mədh eyləyən, tərifləyən mənəsidir. Məddahlar şahların, hökmdarların sarayında yaşayıb onları tərifləməklə məşğul olurdular. Məddah mədhiyyə yazan şairlərə deyilir.

Mədhiyyə - qədim *şeyr* növlərindən biridir. Qədim və orta əsr şairləri müəyyən şəxsləri, çox vaxt hökmdarları və onların ailə üzvlərini tərifləmək üçün süni, dəbdəbəli sözlərdən istifadə etməklə *mədhiyyələr* yazmışlar. Azərbaycan *şairlərinin* mədhiyyələri, əsasən, qəsidə və məsnəvi formalarında. *Aşıqlar* da mədhiyyələr ifa ediblər.

Məqam - 1. "*söhbət, nəql*" anlamındadır. Xilafət dövrü Azərbaycanda *nağıl* və *dastan* məclisinə verilən ad. 2. musiqidə də məqam sistemi mövcuddur. Xüsusən muğamların səs sırasına aid olan bu söz *lad* kimi də ifadə olunur.

Məktəb - bax: Aşiq məktəbi.

Məmmədbağırı - *hava. Ümumi kök, Qaraçı kökü və Şah pərdədən* başlayaraq, *qoşma şeyr* forması əsasında oxunur.

Mərcanı - *hava. Şah pərdədən* ifa olunur.

Məsəl - şifahi xalq yaradıcılığı növlərindən biridir. Hər hansı bir həyat hadisələrini sərəst şəkildə əks etdirən çox yayılmış məcazi ifadələrə deyilir. Aşıqlar da bəzən dastanlarda el məsəllərindən istifadə edirlər. Atalar sözündən fərqli olaraq, məsəl müstəqil nəsihətamiz mənə daşımır, müəyyən bir hadisəni məcazi dil ilə əks etdirməkdən ibarət olur.

Məsnəvi - 1. şərq ədəbiyyatında epik poeziya üçün daha səciyyəvi olub, *misraları* qoşa-qoşa qafiyələnən, çox yayılmış *şeyr* formalarından biridir. Məsnəvinin hər beyti, adətən, bitkin bir fikir ifadə edir. Bu formada yazılan *şeyrlər* həcmcə qeyri-məhdud, mövzu cəhətdən çox müxtəlif olur. Qafiyələrin beytdən beytə dəyişməsi şairə öz fikrini daha sərbəst və geniş ifadə etmək imkanı verir. Azərbaycanda məsnəvi formasında Xaqani Şirvani və Nizami Gəncəvi əsərlər yaratmışlar. *Aşığı poeziyasında* da bu janrın nümunələri var. 2. “*Məsnəvi*” bir şöbə kimi “*Şüştər*” və “*Hümayun*” muğamlarında oxunur.

Məşq - (latın. repetitio – təkrar) musiqi əsərinin ifasının hazırlanması. İfaçılıq prosesində əsərin daha mükəmməl öyrənilməsi və təfsiri üçün vacib amildir. İfaçılıq təlimində bir alətdə eyni notun ardıcıl dəfələrlə çalınmasına repetisiya deyilir.

Mətn - qələmə alınmış hər hansı bir əsər, habelə bir əsərin hissəsi. Mətn həm mətbəə, yaxud daş basması yolu ilə çap olunmuş şəkildə, həm də əlyazması halında ola bilər. Bir çox musiqi janrlarında, o cümlədən, aşıq sənətində də mətnin mühüm rolu var.

Məzmun və forma - məzmun bədi əsərin mövzusunu təyin edən həyat hadisələrindən ibarət olur. *Sənətkar* bu həyat hadisələrini müəyyən bir nöqtəyi-nəzərdən dərk və təsvir edir ki, əsərin ideyasını təyin edən də bu nöqtəyi-nəzərdir. Hər bir musiqi əsərinin də məzmunu və forması olur.

Mixəyi - *hava. Dilqəmi kökündə, qoşma şeyr* forması əsasında oxunur.

Mina gəraylı - *hava. Ümumi kök, Qaraçı kökü və Şah pərdədən* başlanaraq, *gəraylı şeyr* forması əsasında oxunur.

Mirzəcanı - digər adı "Cövhəri"dir. *Hava Ümumi kök, Qaraçı kökü və Şah pərdədən* başlayaraq, *qoşma şeyr* forması əsasında oxunur.

Mirzə dübeyti - "Baş dübeyti"nin variantıdır. *Hava Ümumi kök, Qaraçı kökü və Şah pərdədən* başlayaraq, *gəraylı şeyr* forması əsasında ifa olunur.

Mirzə gözəlləməsi - Aşıq Mirzə Bayramovun yaratdığı bu havaya "Toy gözəlləməsi" də deyirlər. Ümumi kökdə, Baş və Beçə pərdədən ifa olunur.

Misra - *şeyrin* ayrılıqda götürülmüş bir sətirinə deyilir.

Misri - 1. Koroğlunun qılıncının adıdır. 2. Aşıq mahnı yaradıcılığı formalarından biri. Qocaman aşıqlardan bəzilərinin fikrincə, Koroğlunun Misri qılıncının yenilməz qüdrəti məhz bu mahnıda vəsf olunur. Bununla bərabər Misri musiqisində çox vaxt Bayatı-Şiraz məqamı intonasiasının səslənməsi, Misri aşıq vokal-instrumental janrında lirik əhval-ruhiyyənin də çox gözəl ifadə olunduğu görünür. *Ümumi kök, Qaraçı kökü və Şah pərdədən* başlayaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Misri pərdəsi - *sazın* qolundakı üçüncü *pərdə* (**bax: Lal pərdə, yarım pərdə, orta pərdə, kor pərdə**).

Mizrab - aşıqlar "təzənə" deyirlər. *Sazı* ifa edərkən simlərin səsləndirilməsi üçün digər simli alətlərdə olduğu kimi mizrabdan istifadə olunur. Tar və sazda simli alətlərin mizrablarından fərqli olaraq, təzənə plastik olur, sərt olmur. Əvvəllərdə sazın mizrabı, yəni təzənə gilə ağacının qabığından hazırlanırdı. Hal-hazırda isə kapron materialdan düzəldilir (üst mizrab, alt mizrab, tremol mizrab, döymə mizrab, sınıq alt-üst mizrab, sürtmə mizrab).

Mordent - ♯ yüksəkliyi eyni olan iki səs arasında yuxarı və ya aşağı səsin cəld ifa olunmasına *mordent* deyilir. Belə işarə olunur: (*notun* üstündə yazılır) (**bax: Melizm**).

Motiv - musiqi əsərinin əsas ünsürü. Folklor sujetinin mühüm elementi. Ədəbi əsərdə əsas mövzudan əlavə verilən ikinci dərəcəli *mövzulara motiv* deyilir.

Mövzu - (yunan. thema – müzakirə və ya danışmaq predmeti) melodik və forma cəhətdən tamamlanmış, bitkin musiqi fikrini bildirən musiqi qurumu. Kompozisiyanın vacib amili sayılır; musiqi əsərində müəyyən məna, ideya daşıyıcısıdır; obrazın xarakter xüsusiyyətlərinin təcəssümündə mühüm rol oynayır. Hər bir muğam şöbəsinin və guşəsinin özünəməxsus mövzusu vardır.

Musiqar - 1. üfləmə ağac musiqi aləti; 2. musiqi sənətinin simvolu olan əfsanəvi quşun adı; 3. musiqiçi.

Musiqi ifası - *yaradıcılığın* xüsusi növü; musiqiçidən xüsusi professional hazırlıq, musiqi mədəniyyəti sahəsində xüsusi biliklər, özünəməxsus məna yozumu və bədii kamillik səviyyəsi tələb edir.

Musiqi folkloristikası - musiqişünaslıqda xalq musiqisinin öyrənilməsi ilə məşğul olan elm sahəsi. Xalq musiqi nümunələrinin toplanması, yazılması və notlaşdırılması, onların janr və musiqi dilinin xüsusiyyətlərinin araşdırılması ilə məşğul olur.

Musiqi qabiliyyəti - insanın eşitmə vasitəsilə musiqini qavraması, onun obrazlı mənasını dərk etməsi və onu ifadə etmək bacarığına malik olması.

Musiqi təhsili - musiqi fəaliyyəti üçün vacib olan biliklərə və vərdişlərə yiyələnmək prosesi. Musiqi təhsili anlayışı həmçinin, musiqi təhsili sisteminin təşkilini bildirir.

Ümumi və xüsusi musiqi təhsili anlayışı mövcuddur: Ümumi musiqi təhsili hər bir insana həvəskar səviyyədə musiqi ilə məşğul olmaq üçün bilik və vərdişlərin öyrədilməsini nəzərdə tutur. Bu da insanların musiqi tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Ümumtəhsil məktəblərində, uşaq yaradıcılıq evlərində və musiqi dərnəklərində bu proses gedir.

Xüsusi musiqi təhsilinin əsas məğzini müəyyən təhsil ocağında müəllimin rəhbərliyi altında xüsusi bilik və vərdişlərin öyrədilməsi təşkil edir. Bunun əsas məqsədi musiqi sahəsində mütəxəssis kadrların hazırlanması ilə bağlıdır.

Xüsusi musiqi təhsili üç səviyyədən ibarətdir: ibtidai, orta və ali təhsil. Hər bir səviyyəyə uyğun müəyyən musiqi təhsili ocaqları fəaliyyət göstərir: uşaq musiqi məktəbləri, orta-ixtisas musiqi məktəbləri, ali musiqi məktəbləri. Azərbaycanda ibtidai musiqi təhsili ocaqları olaraq, çox sayda uşaq musiqi məktəbləri, incəsənət məktəbləri fəaliyyət göstərir.

Orta-ixtisas musiqi təhsili respublikanın iri şəhərlərində fəaliyyət göstərən musiqi texnikumlarında, o cümlədən, A.Zeynallı adına Bakı Musiqi Kollecinə, Bülbül adına Orta ixtisas musiqi məktəbində aparılır.

Ali təhsil ocaqları: Bakı Musiqi Akademiyası, Azərbaycan Milli Konservatoriyası, həmçinin, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin və digər universitetlərin musiqi fakültələri.

Musiqi özfəaliyyəti - musiqiçi olmayan (qeyri-peşəkar səviyyədə) insanların musiqi yaradıcılığı; fərdi və ya kollektiv şəkildə vokal və instrumental musiqi ifaçılığından ibarət olur. Adətən dərnəklərdə, studiyalarda musiqi həvəskarlarının yaradıcı təşəbbüsləri reallaşdırılır.

Musiqi səsi - aydın ifadə olunmuş yüksəkliyə malik səs olub, dəqiqliklə təyin oluna bilər. Musiqinin əsas qurucu vasitəsi; bədii musiqi obrazının

yaradılması üçün əsas material. Musiqi səsi müəyyən yüksəkliyə, tembrə, uzunluğa malikdir.

Musiqi təqvimi - yalnız musiqi aləmi ilə bağlı tarixləri, musiqiçilərin bioqrafiyası ilə bağlı əlamətdar hadisələri özündə əks etdirən təqvim. Bəzən xüsusi mövzu dairəsində, musiqinin müəyyən bir sahəsi ilə bağlı təqvimlər hazırlanır.

Musiqi forması - musiqi əsərinin quruluşu, onun hissələri arasında qarşılıqlı münasibət. Musiqi sənətinin tarixi inkişafı boyu müəyyən musiqi formaları yaranmış və təkmilləşmişdir.

Musiqi formasının ən kiçik qurucu vahidi motivdir. Bir neçə motivin ardıcıllaşması nisbətən bitkin musiqi qurumunu – frazanı əmələ gətirir. Frazaların birləşməsindən musiqi cümlələri əmələ gəlir. Öz növbəsində cümlələrin müəyyən kadensiya nisbətində uzlaşdırılmasından yaranan musiqi forması period adlanır.

Period bitmiş fikri ifadə edən ən kiçik musiqi formasıdır. Period formasında kiçik həcmli musiqi əsərləri yazılır. Eyni zamanda, böyük musiqi formalarının tərkib hissəsi periodlardan ibarət olur.

Musiqidə ən geniş yayılmış formalar: ikihissəli forma, üçhissəli forma, variasiya, rondo, sonata, fuqa və s. Qarışıq formalar da mövcuddur ki, onlar müxtəlif formaların əlamətlərini özündə birləşdirir (məs., rondo-sonata). Sərbəst quruluşlu musiqi formaları da mövcuddur.

Musiqiçi - musiqinin müəyyən bir sahəsi ilə (məsələn, bəstəkarlıq, dirijorluq, vokal və ya instrumental ifaçılıq, musiqi elmi) məşğul olan peşəkar insan.

Musiqişünaslıq - musiqi haqqında elmdir, musiqinin tarixi və nəzəriyyəsi, musiqi estetikası, musiqi tənqidi və *folklorşünaslıq* – *etnomusiqişünaslıq* sahələrini özündə cəmləşdirir.

Müəmma - klassik Şərq şeirinin çox yayılmış bədii formalarından biri. Müəmmaya mənzum tapmaca da demək olar. Bu söz gizli mənasını da verir – yəni məlum olmayan. *Aşıqlar* da müəmma formasından istifadə edirlər.

Mühit - bax: *Aşıq mühiti*.

Müxəmməs - Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatında lirik şeir şəkillərindən biridir. Hər biri 5 misradan ibarət 5-6 bəndlik, hər misrası da 16 hecalı şeir şəklidir. Bəzən bu bəndlərin sayı 10-15-ə də çatır. Son bəndin *misralarından* birində müəllifin təxəllüsü də verilir. Çox zaman gözəllik və məhəbbət mövzularında yazılır.

Fələkdən gileyliyəm, mana günü qara verib,
Möminü zəlil edib, suri günahkara verib,
Tərlanı sara yazıb, tər qönçəni xara verib,
Ələsgəri Məcnun edib, meylini dağlara verib,
Tərk edib ibadəti, bağlayır dastan gözələ.

Müğənni - nəğməkar, *xanəndə*, avaz ilə oxuyan.

Mükəlimə - dialoq-danışıq mənasını verir.

Mürvəti gəraylı - Azərbaycan *aşıq* ədəbiyyatında az müraciət olunan *şeir* formalarından biri də *mürvəti gəraylıdır*. Bununla belə, ifaçılıq məqamında *aşığın* ləfzi olduqca şirindir. *Mürvəti gəraylı* öz forma quruluşu baxımından digər *gəraylılardan* yalnız beyt (iki misra) şəklində qurulması ilə fərqlənir.

Söylə, Löydənmi gəlirsən?
Yolarına qurban olum.
Ağcınqıldan gül dərdinmi?
Əllərinə qurban olum.
Daş bulaqdan su içdinmi?
Dillərinə qurban olum.
Bəzənibmi Tamaşalı?
Çöllərinə qurban olum.

N

Nağıl - şifahi xalq ədəbiyyatının epik janrlarından biridir. Adətən nəsr-lə, nadir hallarda isə şeirlə yaradılır. Azərbaycan xalqı qədim zamanlardan bəri vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq ruhunda olan, nəcib insani sifətlər təbliğ edən çoxlu nağıllar yaratmışdır. “Məlikməmməd”, “Ağ atlı oğlan”, “Daşdəmir”, “Nardan xatun” və s. *Aşıqlar* bəzən bir hadisəni söyləyərkən “nağıl edirəm” ifadəsini işlədirlər.

Nağılbaşı - *nağıl* və *dastan məclislərində* nəql etmədən əvvəl söylənən yüngül məzmunlu bir *lətifə*.

Nağıl məclisi - el-oba içində "tək oyunçu tamaşası" kimi şöhrət tapmış bir xalq *tamaşası* növü.

Nağaraxana - əslində "nəqqarəxanə" sözündəndir. Bir çox el tamaşalarını müşayiət edən *çalğıçı dəstəsinin* yerləşdiyi guşə, yer. Xalq içində bu yerə "təbilxana" da deyirdilər.

Naxçıvanı - Azərbaycanda şəhər adı ilə bağlıdır. *Urfani kökdə, qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Namə - geniş mənada, ümumiyyətlə, yazı deməkdir. Konkret mənası isə yazılı *şeir*, mənzum məktubdur.

Nəcəfi - əsil adı "Yüngül şərili"dir. *Ümumi kökdə, Şah pərdədən* ifa olunur.

Nəqqal - Azərbaycanda nağıl, lətifə və *dastanlar* söyləyən *nağıl* ifaçısı.

Nəqqalbaşı - vaxtilə saraylarda hökmdar və əyanlar qarşısında çıxış etmək hüququ qazanmış ustad nəqqala verilən ad.

Nəqarət - *şeyrdə*, xüsusən, *mahnıda* hər bənddin axırında təkrar olunan bir neçə və ya bir *misralıq* parçadır.

Mənim bağım, baharım,
Fikri işıqlı oğlum!
Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfalı oğlum!
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!

Bu *şeyrdə* bəndlərin axırında eyni ilə təkrar olunan iki *misra* nəqarətdir.

Nəqarətli gəraylı - *gəraylının* qarışıq formalarından biri. Bu şəkilli forma bəndinin 5 *misralı* olmasına görə *müxəmməs* formasına uyğun gəlir.

Arpa çayı aşdı, daşdı,
Səl Saranı aldı qaşdı.
Sara gözəl, qələm qaşdı,
Apardı sellər Saranı,
Bir ala gözlü balanı...

Nəğmə - 1. qədim klassik musiqidə: a) muğam mənasında; b) avazın tonu; 2. *mahnı, tərənə*. Poetik surətdə musiqi obrazını üzvi surətdə birləşdirən vokal musiqi sənətinin ən sadə və ən geniş yayılmış forması; 3. dəstgahlarda bəzi şöbə intonasiyaları əsasında olan vokal-instrumental epizodlar. Məs.: nəğməyi-dəşti (Şur muğamında), nəğməyi-Şüştər (Hümayun muğamında) və s.

Nəsihətnamə - Şərq, o cümlədən, Azərbaycan ədəbiyyatında bədii-tərbiyəvi səciyyə daşıyan həm şeir, həm də nəsr şəklində yazılan əsərdir. *Nəsihətnamə* onu söyləyənin həyat təcrübəsinə və xalqın müdrik kəlamlarına əsaslanır. Azərbaycan klassik şeirində S.Ə.Şirvaninin “Öyüd” adlanan şeirləri tipində mənzum nəsihətnamələr də vardır. *Aşıqlar* da belə nəsihətnamələri ifa edirlər, hətta özləri də yazırlar.

Nəsr - ədəbi yaradıcılığın iki əsas tipindən biri. Poeziya və nəsr söz sənətinin həm forma, həm məzmununa, həm də ədəbiyyat tarixində yerinə görə fərqlənən çox özünəməxsus sahələridir. Orta əsrlərdə və XIX əsrdə Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatında bir çox əsərlər nəsrə yazılmışdır.

Nəzirə - başqa bir şairin bu və ya digər əsərinin təsiri altında, bən-zətmə yolu ilə yaradılan əsərdir. Hər hansı bir klassik əsərə yazılan nəzirə həmin əsərə hər cəhətdən deyil, yalnız mövzuya, yaxud mövzu və sujetə yaxın ola bilər. Belə

hallarda hər iki əsərin vəznə və kompozisiyası bir-birinə uyğun, yaxud bir-birindən fərqli də olur. *Aşıq* ədəbiyyatında da nəzirələrə rast gəlinir. *Aşıq* sənətində buna "qabaq" deyilir. Yəni səndən əvvəl yazılmış və ya deyilmiş eyni rədif və qafiyəli şeirə nəzirə.

Niqab - sözaçımı "*üz örtüyü*"dür.

Nisbə - yazıçının adı, təxəllüsü və ya ləqəbi ilə yanaşı işlənən sözdür ki, həmin yazıçının haralı olduğunu bildirir. Bir çox şairlər nisbənə şeirdə təxəllüs məqamında işlətməmişlər. Məsələn, Nizami Gəncəvi, Sədi Şirazi və b. Bu üsul aşıqlar üçün də səciyyəvidir.

Not - (lat. nota – işarə, qeyd) ayrı-ayrı musiqi səslərinin işarəsi; qaralanmış və ya boş oval şəklində yazılır, müxtəlif işarələr əlavə olunur. *Notun* qrafik təsviri səsin uzunluğunu; onun beşxətli not sətrindəki yeri – səsin yüksəkliyini bildirir.

Not sətirləri - beş parallel horizontal düz xəttədən ibarət sətir; üzərində *notlar* yazılır; xəttlər aşağıdan yuxarı sayılır (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci); səsin yüksəkliyini təyin etməyə xidmət edir.

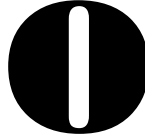
Not sətrində *notlar* a) xəttlərin üzərində; b) xəttlərin arasında; c) yuxarıdakı xəttin üstündə; d) aşağıdakı xəttin altında yazılır. Eyni zamanda, *not* sətrindən yuxarıda və aşağıda yazılan əlavə xətlərdən də istifadə olunur.

Not sətrində yazılmış notların adı və onların hansı oktavaya mənsub olması sətrin başlanğıcında qoyulan açar işarəsi ilə təyin olunur; yazılmış səslərin yüksəkliyini dəqiqləşdirmək üçün *alterasiya işarələri* tətbiq edilir.

Not yazısı (Notasiya) - musiqinin xüsusi qrafik işarələrlə yazılması.

Novatorluq - ədəbiyyat və incəsənətin forma və məzmununda sənət üçün əhəmiyyətli, qiymətli olan tamamilə yeni cəhətlərdir. Dövrün və xalqın tələblərinə cavab olaraq, qabaqcıl sənətkar həyatda yenicə baş verən hadisələri, insanlar arasında dəyişilib yenilənmiş münasibətləri, insanın yeni xüsusiyyətlərini müşahidə edib, onları canlı, təbii bir surətdə əks etdirməklə sənətdə mühüm bir yenilik yaratmış olur ki, buna *novatorluq* deyilir. Sənətkarın yüksək peşəkarlığı məhz bu sözlə ifadə olunur.

Nöqtəsiz təcnis - elə sözlərdən qoşulur ki, burada işlənən sözlərin heç birində nöqtə olmasın (sözlərin ərəb əlifbası ilə yazılışı nəzərdə tutulur) .

Obertonlar - (alm. obertöne – yuxarı tonlar) əsas tonun tərkibinə daxil olan əlavə səslənmələrdir ki, bunlar simin, yaxud hava sütununun titrəyişi nəticəsində əmələ gəlir. Obertonlar əsas tondan yuxarıda səslənir. Titrəyişin tezliyi əsas tonun titrəyiş tezliyindən bir neçə dəfə artıqdır. Obertonlar səsin və alətin tembrini dəyişir. Bəm səsə dolğunluq, yumşaqlıq, yuxarı səslərə cingiltilik, kəskinlik gətirir.

Oberton pilləsi - nümunə:

dəyişən ton: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

Obertonlar:(0) 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Əsas ton:

Oxşamalar - Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının lirik şeir şəkillərindən biridir. Məzmunca laylaylara yaxın olsa da, onlardan çox fərqlənir. Belə ki, *laylanı* ana öz körpəsini yuxuya vermək istədiyi zaman beşik başında həzin ruhda oxuyursa, oxşama uşağı ayıq vaxtında onu atıb-tutan, oynadan zaman körpənin şən, üzügülər çağında oxunur. Əyləndirmə adlanan şeirlər də məzmunca və ruhən oxşamalara yaxındır.

Ağardı başım,
Yoxdu sirdaşım.
Qohum-qardaşım
Bu balama qurban.
Göydəki quşlar bu balama qurban,
Yağan yağışlar bu balama qurban,
Kişnəyən atlar bu balama qurban...

Oxuma, ğina - vokal oxuma sənəti; musiqi ifaçılığının ən qədim növlərindən biri olub, musiqi əsərinin obrazlı-bədii məzmununu müğənni səsi ilə çatdırmaq vərdişlərinə əsaslanır. Oxuma solo (birsəsli) və ansambl (duet, trio və s.) və xor şəklində olur. Oxuma əsasən instrumental müşayiətlə səslənir.

Ordubadi - *hava. Qoşma* əsasında oxunur.

Ornamentika - (lat. ornamentum – bəzək, zinət) əsas melodik xətti bəzəyən nisbətən kiçik uzunluqlu səslər. Ornamentikanın növləri: passajlar, fiqurasiyalar, fiorituralar, tremolo, vibrato və s. Aşıq musiqisində də ifaçılar öz xalları və zəngülələri ilə bu xüsusiyyətləri yaradırlar.

Orta - *aşıq* musiqisində "orta" termini havacatın orta, mərkəzi hissəsinə işarədir. Burada bütöv hava quruluşunda orta mövqe ilə yanaşı, yüksəklik baxımından "*Baş*", "*Ayaq*" arasındakı ortalıq qeyd edilir. *Aşıq* ifaçılığında "*Orta Sarıtel*", "*Orta müxəmməs*" və s. havalar geniş yayılıb. "*Orta*" sözü *saz* alətinin quruluşunda da istifadə olunur. Belə ki, "*Orta*" deyəndə *sazın* qolunun ortası nəzərdə tutulur.

Orta müxəmməs - poetik mətni *müxəmməs şeir* şəklinin forma-larına əsaslanır.

Orta pərdə - *sazın* qolundakı ikinci - orta *pərdə*, *Aşıq* Mirzə Bayramovun *sazında* ikinci *pərdə*, Qara Mövləyevin və Şəmşir Qocayevin *sazının* qolunda üçüncü *pərdə*.

Orta Sarıtel - *sazın* qolundakı üçüncü *pərdə* "*Orta*" adlanır. Bu *hava* həmin pərdədən *Urfani kökündə*, *ğəraylı şeir* forması əsasında oxunur.

Orta kök - "*Təcnis*" və ya "*Urfani*" kökü (**box: Sazın kökü**).

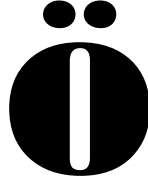
Ostinato (ital. ostinato - inadlı) - eyni bir səsin ardıcıl təkrar olunması; Ostinat fiqur – ritmik və ya melodik ifadənin ardıcıl olaraq, dəfələrlə təkrarlanması.

Osmanlı divanı - digər adları - "*Ayaq divanı*", "*Bəhr divanı*"dir.

Osmanlı Bozuğu - "*Koroğlu*" *havaları* silsiləsindəndir. *Ümumi kökdə*, *Şah pərdədən*, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Ovşarı - 1. Əfşar tayfasının adı ilə bağlıdır. "Əfşarı" da deyilir. Bu havanın yaranması *Aşıq* Qurbaniyə aid olunur. *Ümumi kök*, *Qaraçı kökü* və *Şah pərdədən* başlanaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur. 2. "Ovşarı" adına şifahi ənənəli professional musiqi janrında da rast gəlinir. "Kürd-Ovşarı" və "Ovşarı" muğamları buna misaldır.

Ozan - qədim dövrlərdə oğuzlar arasında el nəğməkarları. *Ozanlar* xaqanlar (padşahlar) qarşısında mərasimlərdə *qopuz* çalaraq, gözəl musiqili-poetik bir dillə əfsanələr, qəhrəmanlıq *dastanları* söyləmişlər. Azərbaycanda *ozan* sənətinin böyük nüfuzunu və geniş yayıldığını göstərən tarixi faktlardan biri də vaxtilə Gəncə məhəllələrindən birinin Ozanlar məhəlləsi adlanmasıdır ki, həmin ad el arasında hələ də yaşamaqdadır.

Öləng - Orta əsrlərdə bəzi türkdilli xalqların toy məclislərində qızlarla oğlanlar arasında şeirləşmə. *Aşıq* və *akınların deyişməsini* xatırladan belə şeirləşmələr adətən, şən musiqi ilə müşayiət edilir. Azərbaycanın bəzi yerlərində (Füzuli, Masallı və s. rayonlarda) öləng toy mahnısı, toy mərasiminin bir epizodu kimi bu gün də yaşamaqdadır.

Ölçü - xanədəki güclü və zəif payların kəmiyyət ölçüsünü bildirən işarə; kəsrlə göstərilir: kəsir xəttinin altındakı rəqəm *xanə* bölgüsünün uzunluğunu, üstündəki rəqəm *xanədəki* payların miqdarını bildirir. Məs., $2/4$; $3/4$; $4/4$; $3/8$; $6/8$ və s.

P

Pafos - bədii əsərin canını təşkil edən fikir və hissiyyatlar toplusudur. Əsərin pafosu – yazıçının bütün varlığını bürümüş olan ideya, qüvvətli hissiyyatdır ki, bu da onun yaratdığı əsərin hər bir parçasında öz əksini tapır, bütünlüklə əsərə hopur.

Paşaköçdü - bu *havanın* adı *aşığı* adı ilə bağlıdır. *Urfani kökündə, gəraylı şeir* forması əsasında oxunur. Ölçüsü 6/8 olur.

Pauza - (yunan. pausis – fasilə) 1. musiqinin səslənməsində müvəqqəti olaraq *fasilə*: əsərin müxtəlif yerlərində, hər hansı bir səsdə verilir. 2. fasilənin uzunluğunu bildirən işarə. *Pauza* notların uzunluğuna bərabər olur. Növləri: bütöv pauza, yarım pauza, çərək pauza, səkkizlik pauza və s.

Peşrov - 1. *nağıl* danışılan zaman dinləyiciləri maraqlandırır, əyləndirmək üçün nağılın əvvəlində söylənən məzəli parçadır. Məsələn, "Qarışqa ilə Kür keçdim, yaba ilə dovğa içdim, amma, belə yalan görməmişdim." və s. 2. *aşığı* musiqisində "Pişrov" adlı hava mövcuddur. Mənası - giriş, başlanğıc, öndə, qabaqda gedən deməkdir. Hər bir muğam, dəstgahdan əvvəl çalınan instrumental müqəddimə. Şirvan *aşığı mühitində* məclis peşrovları açılır. Şirvan *aşığı* havalarından bir neçəsinin adları - "Eyvaz pişrovu", "İbrahim pişrovu" və s.-dir.

Personaj - bədii və musiqili səhnə əsərlərinin iştirakçıları. Çox vaxt "*personaj*" termini əsərdəki ikinci dərəcəli iştirakçılar haqqında işlənir, baş surətlər və digər mühüm iştirakçılar isə, adətən, qəhrəman adlandırılır.

Pərdə - 1. xalq arasında oyunçu sifətinə taxılan "maska" anlamı müqabilində işlənən deyim. 2. dram əsərlərində və tamaşalarda əsərin bitmiş bir

hissəsi, ayrıca bir səhnəsidir. "Birpərdəli pyes, üçpərdəli pyes" ifadələri bu əsərlərin neçə bitmiş hissədən, səhnədən ibarət olduğunu bildirir. 3. musiqidə səslərin yerləşdiyi əsas dayaq nöqtəsi. Elə alətlər var ki, onlarda hər pərdənin öz adı olur. Bu xüsusiyyət əsasən tar və saz alətlərinə aiddir. 4. muğam dəstgahlarında da hər bir pərdənin özünəməxsus funksional xüsusiyyətləri var. Məsələn, "Rast" və "Şur" muğamlarında IV pərdə "Mayə" funksiyası daşıyır və s. Eləcə də sazın qoluna bağlanmış pərdələr.

Pəstdən oxumaq - muğam və *aşiq* ifaçılığında, xanəndəlik təcrübəsində istifadə olunan termin; aşağı registrdə bəm səslə oxumaq, bəzən yavaş səslə oxumaq mənasında istifadə olunur.

Piyada Koroğlu - 1. *aşiq havası*; *Ümumi kök*, *Qaraçı kökü* və *Şah pərdədən*, *gəraylı şeir* forması əsasında oxunur. 2. Bu adda qəhrəmanlıq ruhunda xalq mahnısı da mövcuddur.

Poetika - bədii ədəbiyyat haqqında elm, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbiyyatşünaslığın bölmələrindən və ən qədim növlərindən biridir. Aristotelin "Poetika", Horatsinin "Poeziya sənəti haqqında, yaxud Pizonlara məktub" əsərləri məşhurdur. Yazıçının bədii üslub xüsusiyyətlərinə, onun istifadə etdiyi bədii təsvir vasitələrinin məcmusuna da poetika deyilir. Füzulinin poetikası, Sabirin poetikası və s.

Poetik formalarla bağlı olan havalar - "*Aran gözəlləməsi*", "*Aşiq Musa gözəlləməsi*", "*Basma müxəmməs*", "*Bozuğu gəraylı*", "*Bəhri divanisi*", "*Vaqif gözəlləməsi*", "*Qarabağ qafiyəsi*", "*Qafiyə*", "*Gəraylı*", "*Gözəlləmə*", "*Gözəlləmə qafiyə*", "*Göyçə gəraylısı*", "*Göyçə gözəlləməsi*", "*Qoşa qafiyə*", "*Qoşayarpaq*", "*Qoşma*", "*Güllü qafiyə*", "*Dastani*", "*Cığalı tənisi*", "*Divanı*", "*Dübeyt*", "*İran gəraylısı*", "*Köhnə gözəlləmə*", "*Kərəm gözəlləmə*", "*Kürdü gəraylı*", "*Mina gəraylı*", "*Müxəmməs*", "*Sallama gəraylı*", "*Tənisi*", "*Şahsevəni*", "*Şirvan gözəlləməsi*", "*Şəqai gəraylısı*", "*Şəmkir gözəlləməsi*", "*Yurdyeri gəraylısı*", "*Yastı müxəmməs*".

Pozisiya - (lat. *pozitio* - vəziyyət) - ümumiyyətlə, musiqi alətində ifa zamanı səslərin rahat əldə edilməsi üçün əl hərəkət etmədən barmaqların vəziyyətinə deyilir. 20 pərdəli sazda 9 pozisiya vardır. Pozisiya sazın qolunda sol əlin vəziyyətidir. Əslində pozisiya sağirdin qol üzərində hərəkətini asanlaşdırmaq üçün köməkçi vasitədir.

R

Rapsod - antik dövrdə xalq mahnılarını toplayan şəxs, onları, yaxud özünün yaratdığı mahnıları musiqi müşayiəti ilə ifadə edən gəzərgi *şair-nağılçılardır*.

Ravi - III - VII yüzilliklərdə qədim Azərbaycanda tarixi hadisə və rəvayətlərin nəqli ilə məşğul olan bədii söz ustası. Nəqqal, qissəxan, məddah və dastançı aşığın uzaq sələflərindən olan bu sənətkar adətən, gözəl dastanlar bilən, dövrün yazıçı və alimlərinin əsərlərini oxuyan istedadlı bir ədib olmuşdur.

Reçitativ - (ital. *recitative* - deklamasiya) vokal musiqinin elə bir xüsusi növüdür ki, səslənməsi sözün intonasiyası və ritmi cəhətdən təbii nitqə yaxındır.

XVI-XVIII əsrlərdə operanın yaranması ilə əlaqədar meydana gəlmişdir; sonradan digər musiqi janrlarında – oratoriya, kantata, mahnı və s. istifadə olunur.

Registr - (lat. *registrum* – siyahı) səs diapazonunun eyni tembrə malik müəyyən bir hissəsi. *Regstrin* növləri: aşağı registr, yuxarı registr, qarışıq registr – mikstr.

Refren, nəqarət - (fr. *refrain* – nəqarət)

1. Rondo formasında təkrarlanan əsas mövzu (**bax: Yedəkləmə**).

2. Kuplet formasında ikinci hissə - nəqarət.

Replika - əsərdə bir şəxsin başqa şəxs tərəfindən söylənən sözlərə qısa cavabıdır. Hazırda konkret bir məsələyə dair dövrü mətbuatda çap olunan kəskin tənqidi qeydlərə də *replika* deyilir.

Repriza - (yenidən başlamaq) musiqi parçası təkrar ifa olunur.

Repertuar - (lat. repertorium - siyahı) 1. ifaçıların əsərlərinin proqramı. 2. *aşıq* musiqisində repertuar məsələləri həm də onların mənsub olduqları *məktəbin* üslubuna əsaslanır.

Rəcəz - etimoloji mənası döyüş və gülüşmədən sonra pəhləvanların oxuduğu öyünmə məzmunlu şeirdir. Bu xarakterinə görə də klassik ədəbiyyatda müəyyən ritmi özündə ehtiva edən bəhrlərdən biri məhz rəcəz adlanır. *Aşıq* musiqisində də bu bəhrdə yazılan şeirlərdən istifadə olunur.

Rədif - şeirdə misraların axırında qafiyədən sonra gələn söz, yaxud ifadədir. Şeirdə rədif müəyyən dərəcədə nəqarətə oxşayır.

Gəl çəkmə cahan qeydini sən, can belə qalmaz,
Qan ağlama çox, dideyi-giryan belə qalmaz.
Gül vaxtı keçər, seyri-gülüstən belə qalmaz,
Hər ləhzə könül xürrəmü xəndan, belə qalmaz.
Bir cam yetir, saqi, bu dövran belə qalmaz!
Tən bir gün olar xak ilə yeksan, belə qalmaz!

Rəhl, Rəhlə - şəbih, dastan və nağıl məclislərinin əsas tərtibat ünsürlərindən biri olub, üzərinə oxumaqdan ötrü kitab qoyulan, açılıb-örtülən dayaqcığın adı.

Rəqs - Xilafət dövrü yurdumuzda "*oyun, tamaşa*" anlamı qarşısında işlənən deyimdir. Bu günümüzə qədər gəlib çatan bu sözün "rəqis" və "rəks" tələffüz şəkilləri də olmuşdur.

Rəməl - musiqi bəhri. Bir çox növü var. Bu növlər özlüyündə müəyyən təqsimat daxilində qruplaşdırılır. Burada səslərin "hərəkət" və "sekunət" cəhətinə təvazön (müvazinət) və tənasisi əsas rol oynayır. Ərəb – İran klassik musiqisində rəməl bəhri rəməl-xəfif və rəməl-səqil təqsimlərinə ayrılır. Bunlardan rəməl-səqil iki şəkildə olur: a) fəilatün təfiləsinin dörd dəfə təkrarlanmasından əmələ gələn bəhr; b) fəilatün-fəilün-məfulün-məfulün-fəilün təfilələrinin ardıcıl birləşməsindən düzələn bəhr. Azərbaycan musiqisində də rəməl bəhri ən çox işlənən ölçülərdən biridir.

FA-iLatün fA-ilAtün fA-ilAtün fA-ilün

Ay nazənin, xoş gəlibsiz qoşa bayram günləri,
Qaydadırmı vəsmə çəkmək qoşa bayram günləri.
Təzələndi qəmli könlüm, ruhum pərvaz eylədi,
O vaxtı ki, səsin gəldi qoşa bayram günləri.

Rəndələyən pərdələr - *sazın* qolunda on birinci və on ikinci *pərdələr*, keçici *pərdələr*.

Rəvayət - xalq yaradıcılığında real şəxslər və lokal tarixi hadisələr haqqında məlumatdan ibarət şifahi təhkiyə, hadisə şahidinin söylədiyi hekayələr. C.Cabbarlının “Qız qalası”, S.Vurğunun “Aslan qayası” və s. əsərlərin də yaranmasında rəvayətlərin böyük təsiri və rolu olmuşdur. Aşıqlar bəzən rəvayətlər də söyləyirlər.

Ritm - eyni və ya müxtəlif ölçülü notların xanədə metr qanunu əsasında təşkilinə *ritm* deyilir. Müxtəlif ölçülü notlar müəyyən ardıcılıqla birləşərək ritmik qruplar əmələ gətirir ki, bunlar da öz növbəsində musiqi əsərinin ritmik şəklini verir. Sənət əsərlərində ortaqlı ölçülü müxtəlif ünsürlərin ardıcıl uzlaşması, obyektiv aləmin ritmik proseslərinin əsərdə əks etdirilməsidir. Buna poeziya və musiqidə tez-tez təsadüf olunur. Demək olar ki, hər bir şeirin və hər bir musiqinin özünəməxsus ritmi var. O, cümlədən bu cəhət aşıq musiqisi üçün də səciyyəvidir.

Ruhani - **bax:** *Urfani*. Qədim *aşıq* mahnı formalarından biri.

Rübənd - **bax:** *Niqab*.

Rübai - 1. Şərqdə çox yayılmış lirik *şeyr* formalarından biridir. 1-ci, 2-ci və 4-cü *Misraları* həmqafiyə, 3-cü *misrası* isə sərbəst qalan 4 *misralıq* əsərə deyilir. 2. *rübai Aşıq havasının* yaranması isə Xəstə Qasıma aid edilir. Bu *hava Ayaq Divani kökündə, Divani pərdədən. rübai şeyr* forması əsasında oxunur.

Əlimdə olsaydı əgər iqtidar,
Bu köhnə fələki kökündən yıxar,
Təzədən elə bir fələk qurardım
Ki, hər kəs yaşardı azad, bəxtiyar.

Rübai Koroğlu - digər adı "*Rübayi*"dir. *Ümumi kök, Qaraçı kökü, Şah pərdədən* başlanaraq, *qoşma şeyr* forması əsasında oxunur.

S

Sahibi - *Aşıq İmran Həsənov tərəfindən yaradılan bu hava Ümumi kökdə, Şah və Baş pərdədən* başlanaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Saqinamə - klassik Şərq, o cümlədən Azərbaycan şeirində lirik janrda yazılan əsərlərdən biridir. *Qəsidə, qəzəl* və başqa şəkillərdə yazılan əsərlərdən bir qisminə müəlliflər öz ictimai-fəlsəfi, yaxud məhrəm fikir və duyğularını saqi (məclisdə şərab paylayan) ilə əlaqədar bir surətdə ifadə edirlər ki, bu üsul ilə yaradılan əsərə *saqinamə* deyilir. *Saqinamələrin* çoxunda şairin həyat sevgisi, dünyaya bağlılıq, məhəbbət və gözəllik motivləri tərənnüm edilir.

Sallama bayatı - *Aşıq İmran Həsənov tərəfindən yaradılan bu hava Beçə pərdədən, bayatılar* əsasında oxunur. Əsas qayəsini ayrı-ayrı oxunan *bayatılar* təşkil edir.

Sallama gəraylı - *aşıq poeziyasının sallama gəraylı* formasının yeganə nümunəsinə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaşamış görkəmli söz sənətkarı Mola Cümə yaradıcılığında rast gəlinir.

Sallama Kərəmi - başqa adı "*Qürbəti Kərəmi*"dir . *Hava "Əsli və Kərəm" dastanında da yer alır. Ümumi kökdə, Divani pərdədən* başlanaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Sarabi - *hava. Misri kökündə, Beçə pərdədən* ifa olunur.

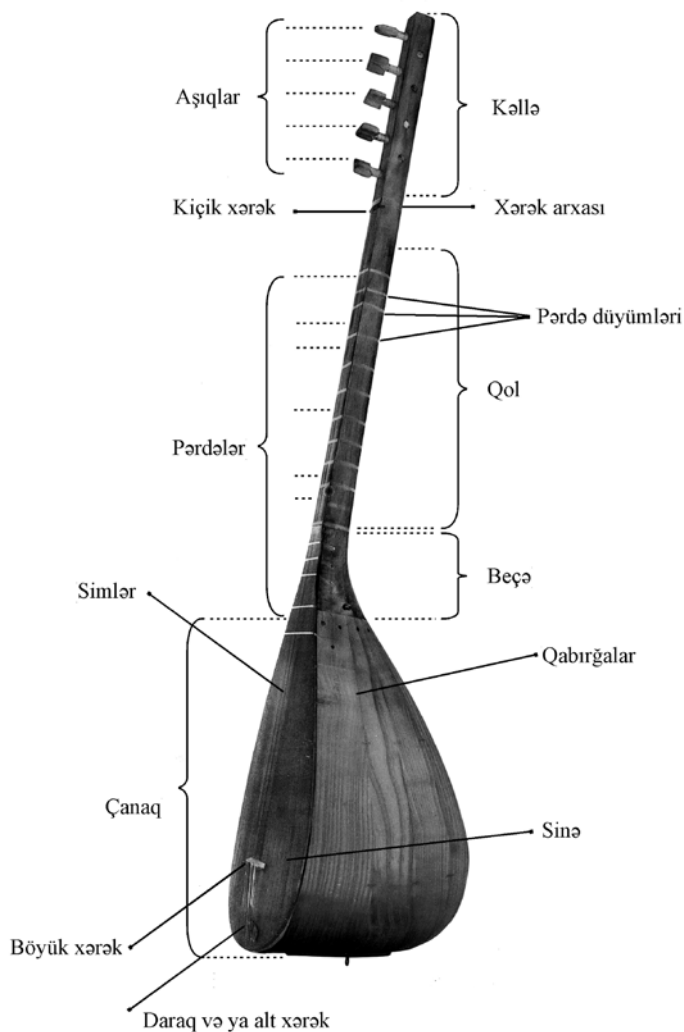
Sarbanı - **bax: Bəzirgani.**

Sarayı - başqa adı "*Şah sarayı*"dır. *Ümumi kökdə, Şah və Baş pərdədən* başlayaraq ifa olunur. *Havanın* yaranması *Aşıq Qurbaniyə* şamil olunur.

Saritel - əslində "Baş Saritel" və ya "Orta Saritel" deyilir. Urfani kökündə, Urfani pərdədən, gəraylı şeir forması əsasında oxunur. *Havanın* yaranması *Aşiq* Əmraha aid olunur.

Sarıtorpaq - 1. digər adı "*Təbrizi*"dir. *Şah* və *Baş pərdələrdə*, *qoşma* şeir forması əsasında oxunur. *Havanın* yaranması *Aşiq* Qurbaniyə aid edilir. 2. *Sarıtorpaq* adlı Azərbaycan xalq rəqsi də mövcuddur.

Saz - qoluna pərdələr bağlanmış simli-dartımlı Azərbaycan musiqi alətidir. Formasına görə ud ailəsinə məxsus alətləri xatırladır, armudşəkilli gövdəsi, uzun qolu vardır. "Saz" sözü "Sazlamaq" – kökləmək sözü ilə bağlıdır. Çanağı iki yerə bölünmüş, armudun bir hissəsi biçimində, qolu uzun olur. Qoluna 10-14 pərdə bağlanır. Əsas pərdələrin hərəsinin öz adı var: *Baş pərdə*, *Orta pərdə*, *Şah pərdə*, *Lal pərdə*, *Ayaq pərdə* və *Beçə pərdə*. *Saza* 8-10 sim qoşulur. Bu simlərin köklənmə prinsipi şox maraqlı və orijinaldır. *Köklənmə* cəhətcə saz simlərini 3 əsas qrupa ayırmaq olar. Bunlardan I qrupa aid olan 3 sim eyni ucalıqda (unison) köklənir (I oktavanın "re" notu), II qrupu təşkil edən qoşa sim - I qrupdan bir kvinta aşağı köklənir. (kiçik oktavanın "sol" notu) və nəhayət, III qrupa mənsub olan 3 sim isə II qrup simlərindən bir kvarta yuxarı köklənir (I oktavanın "do" notu). Çox vaxt bütün simlər bir ton bəm köklənir ki, bu zaman I-ci 3 sim "do", II qoşa sim "fa", III 3 sim "Si bemol" köklənir. *Saz* ifaçısı çalğı zamanı simlərin eyni anda hamısını vurur. Bu isə ifa olunan əsas melodik xətt üçün kvarta-kvinta səslərindən ibarət, daimi surətdə səslənən, harmonik fon yaradır. *Sazın* tembri çox məlahətlidir. *Sazın* ürəklərə yol açan səsinə hələ orta əsrlərdə klassik şairlərimiz öz əsərlərində vəsf etmişlər. *Saz* əsrlərdən bəri aşiq yaradıcılığının əsas musiqi aləti kimi səslənməkdədir. *Sazlar* ölçülərinə, pərdələrin və simlərin sayına görə üç yerə bölünür: 1. *Cürə saz* 2. *Ana saz* 3. *Tavar saz (meydan saz)*. ***Sazın quruluşu:*** *Aşıqlar*, *Kəllə*, *Kiçik xərək*, *Xərək arxası*, *Pərdə düyümləri*, *Pərdələr*, *Qol*, *Beçə*, *Qabırğalar*, *Çanaq*, *Simlər*, *Sinə*, *Böyük xərək*.

Sazəndə - musiqiçi, musiqi alətində çalan, çalğıçı.

Sazın açıq simi - boş pərdə

Sazın diapazonu - sazın diapazonu kicik oktavanın «Si bemol» səsindən 2-ci oktavanın «Sol» səsinə qədərdir.

Sazın quruluşu - Bax: *Kəllə, çanaq, qol.*

Sazın pərdələri - 0- boş və ya açıq sim (alt sim), **I pərdə** - yarım pərdə (xaric pərdə), **II pərdə** - Baş pərdə (baş divanı, baş müxəmməs pərdəsi), **III pərdə** - Gül pərdə (re diezdən yuxarı, mi bemoldan aşağı səslənir), **IV pərdə** - Orta pərdə (təcnis, urfani pərdəsi), **V pərdə** - Misri pərdəsi (yarım pərdə), **VI pərdə** - Şah pərdə, **VII pərdə** - Yarım pərdə, **VIII pərdə** - Divani pərdəsi (Cuxuru pərdə), **IX pərdə** - Çoban bayatı pərdəsi, **X pərdə** - Bəhməni pərdəsi (yarım pərdə), **XI pərdə** - Koroğlu pərdəsi, **XII pərdə** - yarım pərdə, **XIII pərdə** - Beçə pərdə, **XIV pərdə** - Yarım pərdə, **XV pərdə** - Baş pərdənin zili, **XVI pərdə** - Orta pərdənin zili, **XVII pərdə** - Sinənin yarım pərdəsi, **XVIII pərdə** - Sinənin şah pərdəsi, **XIX pərdə** - Sinənin yarım pərdəsi, **XX pərdə** - Axırıncı pərdə (son pərdə).

Sazın simləri - əksər hallarda Azərbaycan *aşıqları* səkkiz və yaxud doqquz simli *sazdan* istifadə edirlər. Simlər çanaq üzərində vəziyyətinə görə üç qrupa bölünür 1. Alt simlər. 2. Orta simlər. 3. Üst simlər.

Sazın pərdələri ilə bağlı olan havalar - "*Ayaq divanı*", "*Orta saritel*", "*Baş divanı*", "*Baş dübeyt*", "*Baş müxəmməs*", "*Baş saritel*", "*Baş şərili*", "*Zil qaytağı*", "*Orta müxəmməs*", "*Orta saritel*", "*Orta Şərili*", "*Pərdəsiz*" və ya "*Bayramı*".

Səqir pərdə - sazın qolundakı beşinci pərdə. Hərfi mənada şikəst, axsaq *pərdə*, *aşiq* melodiylarında melizmatik bəzəklərdə istifadə olunan xromatik *pərdə* (**bax: Kor pərdə, yarım pərdə, orta pərdə, lal pərdə**).

Səməndəri - *hava Aşiq Səməndərin* adı ilə bağlıdır. *Urfani kök, Qaraçı kökü* və *Şah pərdədən* başlanaraq ifa edilir.

Səs - 1. musiqi *fakturasını* təşkil edən hər bir melodik xətt.
2. *müğənni* səsi.

Səyahətnamə - epik *janrda* yaradılıb müəyyən bir səyahəti əks etdirən bədii əsərdir. Səyahətnamədə müəllif öz ideyalarını gəzdirdiyi bir və ya bir neçə ölkənin həyatı, müşahidə etdiyi hadisələr, adamlar, təbiət mənzərəsi və s. fonunda ifadə edir.

Sekvensiya - (lat. sequento – ardınca gələn, izləyən) 1. harmoniya təlimində melodik parça və ya harmonik dönmənin yeni yüksəklikdə təkrarlanmasıdır.

2. Orta əsr monodiyasının janlarından biri; ən məşhur *Sekvensiya* nümunələri – “Dies irae”, “Stabat mater” – Orta əsrlərdə oxunan katolik nəğmələridir.

Sim - Azərbaycan xalq musiqisində yayla və mizrabla çalınan alətlərdə öz əksini tapan, adətən misdən düzəldilərək, müxtəlif səs *tembri* yaradan əsas vasitədir: tar, saz, ud, kamança, rübab və s. alətlər bu qəbildəndir.

Simli alətlər - üzərinə sim çəkilmiş *alətlər*; səsçixartma üsullarına görə *dartımlı, kamanlı, zərbli və klavişli alətlərə* bölünür.

Sitat - hər hansı mətnin bir parçasını eynilə misal gətirmək sitat adlanır. Sitatdan nüfuz qazanmış mühüm bir fikrə istinad edərək öz fikrinə qüvvət vermək, yaxud öz fikrini dəqiq, aydın bir şəkildə ifadə etmək, həmin fikri tənqid etmək məqsədilə istifadə olunur. *Aşıqlar* da bəzən biri digərindən sitat gətirir.

Solo - (italyan. solo, latın. solus – tək, tənha, vahid) bir ifaçının müstəqil çıxışı. *Ansamblda* daha qabarıq və mühüm partiya. Muğam ifaçılığında muğamların müxtəlif alətlərdə solo ifası geniş tətbiq olunur. Muğam ansamblında xanəndənin partiyası solo əhəmiyyətlidir, ayrı-ayrı epizodlarda tar və kamança alətlərinin solosu diqqətəlayiqdir.

Solist - (italyan. solista) solo ifaçı; bir səs üçün və ya alət üçün yazılmış əsərin ifaçısı; ansamblda əsas, daha qabarıq partiyanın (bütün əsərdə və ya onun ayrılmış hissələrində) ifaçısı. Muğam ifaçılığında solist - xanəndə instrumental *ansamblın – sazəndə dəstəsinin* müşayiəti ilə çıxış edir.

Sövdəgarı - bax: *Bəzircani*.

Sultani - *havanın* yaranması *Aşıq Şenliyə* aid edilir. *Ümumi kök, Qaraçı kökü, Şah pərdədən* başlanaraq *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Sufilik - (ərəb: hərfi mənası - yun əbalı) islam dinində mistik cərəyan, təlim. VIII əsrdə Suriyada yaranmış, Qərb ölkələri və İspaniyada, Azərbaycan və Orta Asiyada, Hindistan, Malakka və Sumatrada yayılmışdır. *Sufilik* təliminin banisi Zünnun əl-Misri (IX əsr) və Əbu Abdullah əl-Mühasibi olmuşlar. Sufilər

rəqslər və ya duaların sonsuz təkrarı ilə Allahın intuitiv dərki praktikasına böyük önəm verirdilər. Sufinin Allaha doğru sirli yolunda ilk pillə şəriət, ikincisi - təriqət, üçüncüsü - mərifət, dördüncüsü - həqiqətdir (həqiqəti allahda tapmaq). Sufiliyin bir çox təriqətləri olmuşdur.

Surət - ədəbiyyat və incəsənətin başlıca xüsusiyyətlərindən biri kimi, bədii əsərdə canlı, əyani şəkildə təsvir edilən ideya, hiss, həyat hadisəsi surətinin verilməsidir. Ədəbiyyatda, sözün dar mənasında, yazıçının təsvir etdiyi insanlara surət deyilir. Məsələn, Nizaminin “İsgəndərnamə” əsərində İsgəndər, Nüşabə surətləri və s.

Süjet - bir-biri ilə bağlı olub, ardıcıl surətdə inkişaf edən və bilavasitə epik, lirik-epik, yaxud dramatik əsərin məzmununu təşkil edən həyat hadisələrinin təcücümüdür.

Sürütmə Koroğlu - digər adı "Koroğlu yerişi"dir. "Koroğlu" havaları silsiləsindən olaraq Misri kökdə, Misri pərdədən başlanaraq, gəraylı şeir forması əsasında oxunur.

Süsənbəri - bəzən "Baş xanım" və ya "Ayaq Cəlili" də deyilir. Ağ Aşıq tərəfindən yaradılan bu *hava Ümumi kökdə, Şah və Çuxuroba pərdələrindən* başlanaraq, qoşma və *gəraylı şeir* forması əsasında oxunur.

Ş

Şahnamə - İran xalqlarının əfsanələrindən, epik hekayələrdən və tarixi salnamələrdən ibarət nəsr və nəzm külliyyatı. Ən diqqətəlayiq nümunəsi Firdovsinin epeyasıdır.

Şah pərdə - *sazın* qolunda dördüncü *pərdə*, *sazın* baş (kök) *pərdəsi* olub, *kök* quruluşunun dəyişdirilməsində əsas rol oynayır, bütün zonalarda *aşıqlar* bunu elə dördüncü *pərdə* adlandırırlar.

Şah kök - ümumi *kök* (**bax: Sazın kökü**).

Şah pərdənin zili - *sazın* qolunda on üçüncü *pərdə*, *Şah pərdənin* oktavası (**bax: Qurtaracaq pərdə**).

Şahsevəni - Azərbaycanlıların etnoqrafik qrupu olan şahsevənlərin adı ilə bağlıdır. Şahsevənlər əvvəllər Cənubi Azərbaycanda Savalan dağı ilə Qarasu çayı arasında məskunlaşmışdılar. 1770-ci ildə Fətəli xan şahsevənlərin bir hissəsini Quba xanlığının ərazisinə köçürüb. *Şahsevəni* adlı oyun havası da məhz bu tərəkmə əhali tərəfindən yaradılıb. Bu qədim rəqsi ağır tempdə olduğu üçün adətən qoçalar ifa edirlər.

Şair - Yaxın və Orta Şərqi bir çox xalqlarının, o cümlədən azərbaycanlıların yazılı ədəbiyyatında *şeir* yaratıcısı. Orta Asiya xalqlarında *şair* Azərbaycan *aşıqları* kimi, eyni zamanda, nağılçı, şair-improvizator, xalq qəhrəmanlığı və məhəbbət *dastanlarının* ifaçısıdır.

Şaman - Kam və ya Qam - əsilli türk dini ayin icracıları. *Şeir* qoşmaq, *əfsanə* danışmaq, məclis keçirmək, ağı söyləmək istedadına malik olan şamanların repertuarına ədəbi, dini və mifoloji səciyyəli müxtəlif əsərlər daxil olmuşdur.

Şeir - fikri sözlə, obrazlı qafiyələnmiş və ahəngdar bir şəkildə ifadə etməkdir. *Şeir* müəyyən məzmunla malik olub, ahəngdar şəkildə olan vəznli sözlərdir. Nəsrədən fərqli olaraq, şeir sətirlərinin sonu müəyyən qayda üzrə həm qafiyə olur.

Şəbeh - dini-tarixi məzmununda meydan teatrı formasıdır. Qədimdə Azərbaycanda təziyə mərasiminə “*yuğ*” deyirdilər. Matəm məclisində yuğcu adlanan xüsusi adamlar qədim çalğı aləti qopuzun müşayiəti ilə mərhum qəhrəmanın igidliklərindən danışib onu tərifləyir, sonra isə qəmli hava ilə qəhrəman üçün ağı deyib, məclisdəkiləri ağladardılar. Hətta bu cür tamaşalar üçün *şairlər* xüsusi mənzum əsərlər – mərsiyələr yazırdılar.

Şəqayi gəraylısı - digər adları - "Kürdü gəraylı", "İran Gəraylı"sıdır. Abbas Tufarqanlıya aid olunan bu *hava gəraylı* üstündə oxunur.

Şəmşiri - *Aşıq Şəmşirin* yaratdığı bu *hava Şah* və *Baş pərdədən*, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Şərili - "Ağır" və "Yüngül Şərili" var. Bu *hava Ümumi kökdə*, *Şah pərdədən* ifa olunur.

Şəşəngi - *Aşıq Bilal* tərəfindən yaradılan bu *hava Şah pərdədən*, *gəraylı şeir* forması əsasında oxunur. Dörd "Şəşəngi" mövcuddur: "Baş Şəşəngi", "Orta Şəşəngi", "Ayaq Şəşəngi" və "Güllü Şəşəngi".

Şəyird - *şagird, tələbə*.

Şifahi ədəbiyyat - xalqın tarixi qədər qədim və zəngin olan *folklorun* – kollektiv xalq bədii yaradıcılığının ən çox yayılmış qollarındandır.

Şikəstə - (hərf. – sınıq, qırılmış, məğlub edilmiş) seğah məqamında zərbi muğam. Ölçüsü 2/4 – dir. Bir çox növləri var: *Qarabağ şikəstəsi*, *Kəsmə şikəstə*, *Şirvan şikəstəsi* və s.

Şirvan aşiq məktəbi - **bax: Aşıq məktəbi**.

Şirvan şikəstəsi - Şirvan *aşiq məktəbinə* mənsub olan və *Şikəstənin* mühüm növlərindən biri.

Şikəstə pərdə - *sazın* qolunda yeddinci *pərdə* (**bax: Bayatı pərdə**).

Şırğa - yardımçı poetik əlavədir. Şırğa gül qafiyələrdən fərqli olaraq misraarası deyil, bəndlər arası işlənir. Şırğa iki misralı, qafiyəli poetik əlavədir. İki-iki, yəni cüt olduğundan ona bəzi hallarda "cütləmə" də deyilir. Şırğa daha çox gəraylı formasına aiddir.

Ştrix - (alm. strich – cizgi, xətt) musiqi alətində çalğı zamanı səsin ifadə tərzini ifadəli üsulu; əsas ştrixlər – leqato, stakkato və s.

T

Takt (xanə) - (lat. tactus – təsir, təmas) musiqi ölçüsü daxilində bir qüvvətli vurğudan növbəti qüvvətli vurğuya kimi yerləşən və fasiləsiz olaraq təkrarlanan metrik hissə.

Xanələr not yazısında xanə xətti ilə bir-birindən ayrılır. Xanənin quruluşu xanə ölçüsü ilə (metr) ifadə olunur. Xanələrin növləri: a) sadə xanələr – bir qüvvətli vurğuya malikdir. Məsələn, 2/4,3/4,3/8. b) mürəkkəb xanələr – iki və daha artıq qüvvətli vurğuya malikdir. Məsələn, 4/4,6/8 və s.

Tapmaca - şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarından biri. Hər hansı bir əşya və ya hadisəni bənzətmə yolu ilə, qəsdən dumanlı şəkildə göstərən yığcam məcazi ifadə.

Tarixi janrlı əsərlər - tarixi hadisələri və tarixi şəxsiyyətləri əks etdirən müxtəlif növlü bədii əsərdir. Məsələn, C.Cabbarlının “Od gəlini” dramı, M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, “Qılınc və qələm” romanları və s. Bu janra aid olan dastanlar da var. Məsələn, "Koroğlu", "Qaçaq Nəbi" və s.

Tavar saz - orta ölçülü saz. Uzunluğu 120 sm-dir. *Sazın* ən çox yayılmış növü olub, müasir *aşıqların* populyar alətidir. 9 simi var. Simlər metaldan olub, xoşagəlimli cingiltili tembrə malikdir. Simlər 3 əsas qrupa bölünür: melodik (zil simlər), kök (bəm simlər), burdon (dəm simlər).

Tema, mövzu - (yunan. thema – müzakirə və ya danışmaq predmeti) melodik və forma cəhətdən tamamlanmış, bitkin musiqi fikrini bildirən musiqi qurumu. Kompozisiyanın vacib amili sayılır; musiqi əsərində müəyyən mənə, ideya, daşıyıcısıdır; obrazın xarakter xüsusiyyətlərinin təcəssümündə mühüm rol oynayır.

Tembr - (frans. timbre – fərqlənmə, nişan) səsin rəngidir. *Tembr* – obertonların müxtəlif uyğunluğu, uzlaşmasıdır. Səsin tembri – musiqiyə dərin ifadəlilik verir, musiqinin bədii ifadə vasitələrindən birini təşkil edir. Vokal ifaçılıqda *tembr* mühüm faktor olub, mimika və intonasiya ilə sıx bağlıdır. Instrumental musiqidə - hər bir alət özünəməxsus səs tembri ilə fərqlənir.

Temp - Musiqi əsərinin ifa sürətinə *temp* deyilir. *Templər* üç əsas növə bölünür. Ağır, orta, tez *templər*.

Təbil-Cəngi Koroğlu - hava. *Ümumi kök, Qaraçı kökü, Şah pərdədən* başlayaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Təcnis - 1. lirik növün nisbətən az yayılmış şəkillərindən biridir. *Təcnisə* həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatda rast gəlinir. *Aşıq* şeirində təcnis adətən 3 bənddən ibarət olur. *Təcnisdə* qafiyələr cinas sözlər üzərində qurulur. 2. poetik formanın adı ilə bağlı olan bu hava *Ümumi kök, Qaraçı kökü, Şah pərdədən* başlayaraq *təcnis* əsasında oxunur.

Geyibdir qəddinə yar alacanı,
At müjkan oxunu, yarala canı,
İstər Ələsgərdən yar ala canı,
Tökəndə zülflərin a yana, yana.

Təcnis gəraylı - *Təcnis gəraylılarda* bütün bəndlərdə *misralar* cinaslar üzərində qurulur. Yəni sözlər formaca eyni olsalar da, anlam baxımından müxtəlif mənalar kəsb edir.

...Düşər bir gün Alı yada,
Rəva bilməz ram al yada.
Ya qaib ol, cəm ol, ya da,
Olsun qeyrət, ar azada.

Təcnis pərdəsi - *sazın* qolunda üçüncü *pərdə* (**bax: Orta pərdə, yarım pərdə, kərəm pərdəsi, urfani pərdə, yetim pərdə**).

Təxmis - *müxəmməs* kimi hər bəndi 5 *misradan* ibarət olan şeiridir. Çox vaxt 5 bənddən ibarət olur. Bu bəndlərin 1-ci, 2-ci, 3-cü *misralarını* şeir müəllifinin özü yazır, 4-cü və 5-ci *misralar* isə başqa bir müəllifin *şeirindən* götürülmüş *misralarla* bağlanır.

Təxnis - poetik formanın adı ilə bağlı olan bu *hava Ümumi kök, Şah pərdədən, gəraylı şeir formasında* ifa olunur.

Təfsir, interpretasiya - (latın: interpretatio – şərh etmə, izah etmə) ifaçılıq prosesində musiqi əsərinin yaradıcılıq təxəyyüllü ilə şərh olunması. Digər incəsənət növlərindən fərqli olaraq, musiqinin mütləq olaraq ifaçıya, musiqi mətninin şərhinə ehtiyacı vardır. İfaçının professional hazırlıq səviyyəsi, onun dünyagörüşü, ümumi mədəniyyət səviyyəsi yüksək olduqca, onun ifa etdiyi əsərin təfsiri də daha təsirli və yaddaqalan olur. Şifahi ənənələrə əsaslanan muğamların təfsiri ifaçının fərdi yaradıcılıq keyfiyyətləri, dəst-xətti ilə bağlı olub, ciddi qanun-qaydalar əsasında yeni ifaçılıq variantlarının yaradılmasını ehtiva edir.

Təhlil - (yunan: analisis – hissələrə ayırmaq) *musiqişünaslıqda* musiqi əsərlərinin estetik və texnoloji tədqiqatının qəbul olunmuş adı. Musiqi əsərlərinin quruluşunu öyrənən musiqili-nəzəri qayda-qanunlar. Musiqişünaslıqda musiqi əsərinə xüsusi bir incəsənət sistemi kimi baxılır. Bu sistem özündə ayrı-ayrı musiqi-elementlərini birləşdirir. Bütün bu elementlər (melodiya, harmoniya, kontrapunkt və s.) özü ayrı-ayrılıqda xüsusi təhlil materialı (harmonik, polifonik, ritmik təhlil) ola bilər. Musiqili təhlil əsərin bütün cəhətlərini, sahələrini və onların əlaqələrini öyrənir (səs, intonasiya, bəstəkar üslubu). Əsər forma, nəzəri və tarixi rakurs, obyektiv öyrənilmə və estetik qiymətlər, bədii forma kimi, bəstəkar üslubu baxımından, ifaçılıq təfsiri baxımından, dinləyiciyə təsiri baxımından araşdırılır.

Vokal musiqisinin təhlili zamanı isə həmçinin mətnin musiqi ilə əlaqələndirilməsi əsas şərtlərdən biri kimi götürülür. Şifahi ənənəli xalq və professional musiqinin təhlili də bu qaydaya müvafiq aparılır. Fənn kimi musiqi təhlili özündə əsərin ümumi bəstəkarlıq məntiqi, musiqi formalarının tarixi növləri və ayrı-ayrı musiqi-ifadə vasitələrinin, musiqi janrı və üslubunun tarixi-mədəni kontekstdən öyrənilməsi kimi məsələləri cəmləşdirir. Muğamların müxtəlif aspektlərdən öyrənilməsi və təhlili ilə müxtəlif dövrlərdə bir sıra Azərbaycan və xarici ölkə *musiqişünas alimləri* məşğul olmuşlar.

Təxəllüs - bəzi yazıçıların özləri üçün seçdikləri düzəltmə ad, yaxud soyad. Nizami – böyük Azərbaycan şairi İlyas Yusif oğlunun, Vaqif – XVIII əsrin görkəmli sənətkarlarından Molla Pənahın, Vurgun – Xalq şairi Səməd Yusif oğlu Vəkilovun təxəllüsüdür.

Təkrir - eyni sözün, yaxud ifadənin əsərdə ustalıqla, qəsdən təkrar edilməsidir.

Təqti - *şeyrin* hər bir misrasında durğuya, fasiləyə əsaslanan bölgüdür. Şeyrin vəznindən asılı olaraq, hər bir misrada bir, iki və ya daha artıq təqti ola bilər. *Təqti* həm heca və əruz vəznlərində, həm də sərbəst şeyrdə olur. Bu musiqiyə də xasdır.

Tənqid - ədəbiyyatşünaslığın və sənətşünaslığın əsas sahələrindən biridir. Müasir ədəbi prosesin, bədii əsərlərin və ümumiyyətlə ədəbiyyat və incəsənətin cari prosesinin, nəzəri məsələlərinin izahına, təhlilinə həsr edilən əsərlər, məqalələr, qeydlərdə tənqid özünəməxsus əhəmiyyət daşıyır. Bu üslub musiqi əsərlərinə də şamil olunur – musiqi tənqidi.

Trio - (ital. trio, tre – üç sözüəndən) 1. üç ifaçıdan ibarət ansambl; vokal musiqidə - terset. 2. üç ifaçı üçün nəzərdə tutulan, hər birinin ayrıca partiyası olan musiqi əsəri. 3. üçhissəli formada yazılmış marş, vals, menuet, skerso kimi musiqi əsərlərində orta bölmənin adı.

Qədim dövrlərdə instrumental musiqi əsərlərində kənar hissələr orkestr tərəfindən, orta bölmə isə kontrast səslənmə yaratmaq üçün üç ifaçı tərəfindən ifa olunduğuna görə belə adlandırılırdı.

Trel - iki səsin, yəni əsas və yuxarı köməkçi səsin növbə ilə ardıcıl iti çalınmasına *trel* deyilir. *Trelin* ifa müddəti istüəndə "trel" sözü yazılmış *notun* əsas ölçü sayına bərabərdir. Belə işarə olunur - **tr** - (notun üstündə yazılır) (**bax: Melizm**).

Təranə - *melodiya, mahnı, nəğmə*.

Tərcibənd - mövzuları əsasən məhəbbət, gözəllik, ictimai-fəlsəfi məsələlər olur. *Tərkibənd* kimi, mövzu və vəzn etibarilə eyni olan bir neçə bəndlik *şeyirdir*, lakin qafiyə sistemi ilə fərqlənir. Hər bənddə 8-10 və daha artıq misra olur.

Tərkibənd - Şərq lirik şeyr növlərindən biridir. Əsrlər boyu dəyişilib, ayrı-ayrı klassiklərdə müxtəlif şəkli keyfiyyətlər almışdır. Hər bəndində 6-dan 12-14-ə qədər, bəzən isə daha çox misra olur. Bəndlərin qafiyə sistemi qəzəl və qəsidədəki kimidir, ya da bütün misralar həm qafiyə olur.

Tədris - **bax: Musiqi təhsili**.

Təsdis - *təxmis* kimi, başqa bir şairin əsərindən istifadə yolu ilə yazılan müsəddəs. Bir neçə bənddən ibarət olur. Bəndin ilk 4 misrasını *şair* özü yazıb, son iki misrını öz sələflərindən, yaxud müasirlərinin birindən iqtibas edir.

Təsəvvür - insan şüurunun orijinal yaradıcı keyfiyyətlərindən biridir. Həyat təcrübəsi, həyati müşahidə və biliklər əsasında sənətkarın yaradıcı surətdə insan xarakterləri və təbiət lövhələrini öz fikrində canlandırmaq qabiliyyəti ilə bağlıdır.

Təsnif - 1. şifahi ənənəli professional musiqidə ifa olunan *mahnı* növüdür. Adətən muğam dəstgahlarla və onların adı ilə bağlıdır. Məsələn, "Rast" təsnifi, "Şur" təsnifi və s. Poetik mətni əsas etibarilə klassik şeir formalarından götürülür.

2. *aşıq* ədəbiyyatında təsnif adı ilə işlək məqamı geniş olan bu lirik forma Ağ *Aşıq*, *Aşıq Alı* və başqalarının yaradıcılığında aparıcı şeir şəkillərindəndir. "*Təsnif*" şeir şəklinə türkiyəli *saz aşuqlarının* yaradıcılığında da rast gəlinir. Xüsusilə, Yunis İmrə bu formadan çox istifadə edib. "*Təsnif*"lər *gəraylı*, *qoşma*, *təcnis*, *divani*, *müxəmməs şeir* formaları kimi ayrıca yazılıb, oxunur.

Hər yana gözüük,
İlqarda düzük.
Brilyant üzük,
Gəlir qızımçün.

Təsniflər həm forma baxımından, həm də ideya məzmununa görə rəngarəngdir. *Təsniflərdə* məhəbbət motivləri də güclüdür. *Aşıq* ədəbiyyatında müraciət olunan təsniflər 3, 4, 5, 6 *misralı* olmaqla, 3, 5, 7, 9, 11 və s. bəndlərdən ibarət *şeir* şəkillidir.

3. *aşıq* musiqisində "*Təsnif*" adı ilə *havalər* da mövcuddur.

Təşbih - sadə məcazlardan biri, bədii əsərdə bir hadisənin, ona bənzəyən başqa bir hadisəyə, adam və ya məfhuma qarşı qoyulmaq yolu ilə təsvir edilməsidir.

Təəssüfnamə - *aşıq* yaradıcılığında təəssüfnamə xüsusi yer tutur. Adından görüldüyü kimi, təəssüfnamə saz-söz sənətkarlarının keçirdikləri hiss və həyəcan, niyyət və arzu ilə bağlıdır. *Təəssüfnamə* *aşıq* poeziyasının bütün növlərində ola bilər.

Çünki oldun dəyirmançı,
Çağır gəlsin dən, Koroğlu.
Verdin Qırı, aldın Dürü,
Döy başına yan, Koroğlu!

Təzənə - *sazın* plektoru (mizrabı), giləs ağacının qabığından hazırlanır.

Təzad - müəyyən bir fikir və hissi oxucuya daha qabarıq, canlı və təsirli bir şəkildə çatdırmaq məqsədilə mənaca bir-birinin əksi olan həyat lövhələrinin yanaşı işlənməsidir.

Tırınqı - **bax:** *Aranı*.

Tip - müəyyən bir fərdin bu və ya başqa ictimai qrup, sinif, xalq üçün, yaxud bəşəriyyət üçün səciyyəvi sifətlərinin təcəssümüdür.

Tonika - *ladın* sabit, baş pilləsi olub, digər pillələri öz ətrafında cəmləşdirir. Qısa yazılış şəkli: T.

Ton - (yun. tonos – gərginlik, vurğu) 1. müəyyən yüksəkliyə malik səs; 2. bərabər-temperasiyalı səssirasında iki səsin yüksəklik münasibəti; iki yarımtona bərabər *ton* – bütöv *ton*. 3. köhnəlmiş mənada – *lad*. 4. *akkordun* səsi: əsas *ton*, tersiya *tonu*, kvinta *tonu*, septima *tonu*, nona.

Toy - el-oba içində evlənmə mərasimi ilə yanaşı, çox vaxt xalq şənliyi, kütləvi əyləncə anlamında işlənən söz. Belə ki, "toy vurmaq, toylamaq" kimi xalq ifadələri bəzən ümumiyyətlə, elliklə şənlik keçirmək mənası daşımışdır.

Toyağası - toy və el şənliklərini idarə edən əsas sərəncamçının adı.

Toy axırı - **bax:** *Ayaq müxəmməs*.

Trel - (ital. trillare –cingildətmək) *tr, trill* melizm növü; yazılan *notla* onun yanındakı pillənin tez və çoxsaylı təkrarlanmasına əsaslanır. *Notun* üstündə *tr* kimi işarə olunur.

Trubadurlar - Orta əsrlər Avropasında lirik şeirlər qoşub, onları skripka, yaxud başqa çalğı alətinin müşayiəti ilə ifa edən şair-müğənni. Hər yeni

mahnı yeni melodiya ilə oxunur. XII-XIII əsrlərdə Fransada yaranmışdır. Trubadurlar poeziyada rəngarəng vəzn və formalardan (tensona, ballada) istifadə edir, xalq mahnısı ünsürlərini yenidən işləyirdilər.

Tuyuq - Orta əsrlərdə türk xalqlarının poeziyasında işlənmiş şeir şəkillərindəndir. Mahiyyətə rübaiyə yaxın olub fəlsəfi, hikmətamiz məzmun, lirik ruh daşıyır. Çox vaxt *əruzun rəməli* bəhrində olur.

Turacı - 1. *aşıq havası*. *Urfani kökündə*, *Urfani pərdədən*, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur. 2. Azərbaycan xalq musiqisində "Turacı" adlı rəqs də mövcuddur.

U

Unison (ital. *unisono*; lat. *unus – bir, sonus – səs*) - birsəslilik; iki və ya üç səsin eyni vaxtda bir ucalıqda səslənməsi; xalis prima intervalının səslənməsi; bir neçə ifaçının birlikdə eyni musiqini ifa etməsi.

Urfanı - 1. başqa adı "*Ruhani*" dir. *Urfanı kökündə, qoşma şeir* forması əsasında oxunur. 2. həm də *sazın köküdür*.

Urfanı kökü - *sazın üçüncü kökü*, bu *kök*də ifa olunan "*Urfanı havasının* adı ilə bağlıdır. Orta *pərdə kökü*.

Urfanı pərdə - *sazın* qolunda ikinci *pərdə* (**bax: Orta pərdə, yarım pərdə, təcnis pərdə, kərəm pərdə, yetim pərdə**).

Ustad - *müəllim, sənətkar*.

Ustad aşığılar - mahir *saz* çalan, oxuyan və özü də müəyyən *havalər* yaradan, eyni zamanda sənətini özündən sonra gələn nəsillərə öyrədən *aşıqlara* deyilir.

Ustadnamə - Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının lirik janrlarından biri. Çox vaxt *qoşma* şəklində yaradılır. Mənzum atalar sözlərinin *vəzn* və kompozisiya daxilində birləşdirilməsi yolu ilə yazıldığı üçün "Ustadnamə"lər adlanır. *Aşığı poeziyasında ustadnamələr* əsasən bayatı, gəraylı, qoşma, müxəmməs, təcnis, divani, varsağı və s. kimi formalarda yazılır. Ustadnamələrin mövzu əhatəsi rəngarəngdir.

Uyğunluq, ahəng - müxtəlif yüksəkliyə malik səslərin harmonik cəhətdən uzlaşaraq, gözəl səslənmə əmələ gətirməsi.

Ü

Ün - *səs, avaz, vokal səs.*

Ürfanı havaları - *görkəmli aşırıqların adları ilə bağlı havalar.*

Üslub - hər hansı bir sənətkarın yaradıcılığına xas olub, əsərlərində təkrar edilən əsas ideya-bədii xüsusiyyətlərin məcmusu deməkdir. Burada sənətkarın düuyagörüşünün və onun əsərlərinin məzmununu təyin edən əsas ideyalar, sənətkarın təsvir etdiyi süjetlər həmin bədii formaya istinad edir. "*Üslub*" ifaçılıq üçün də xarakterik xüsusiyyətdir. *Aşırıq* sənətində bu cəhət mühitlə, məktəblərlə də əlaqədar ola bilər.

Üst simlər - bu simlərin *kökləri*, yəni səs yüksəkliyi dəyişməz qalır. Səslənmə funksiyasına görə bu simlərə "*Dəm simlər*" deyilir.

V

Vaqifi - digər adı "*Vaqif gözəlləməsi*" və ya "*Pənah gözəlləməsi*"dir. Molla Pənah Vaqifə aid olunan bu *hava Ümumi kök, Qaraçı kökü və Şah pərdədən* başlayaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Vanağzı - digər adı "Fəxri", "Turacı"dır. *Şah pərdədə* ifa olunur.

Variant - hər hansı bir bədii əsərin, yaxud bir əsərdən müəyyən hissənin sənətkar tərəfindən müxtəlif redaksiyada işlənmiş forması deməkdir. *Aşıq* musiqisi üçün də xarakterikdir. Belə ki, bir *havanı* müxtəlif variantda ifa etmək olar.

Variant, variantlıq - hər hansı bir bədii əsərin müxtəlif şəkildə işlənmiş forması. Bəstəkar yaradıcılığında bir əsərin bir neçə redaksiyada işlənilməsinə rast gəlinir. Geniş mənada, eyni bir əsərin əlyazma surətləri və çap nüsxələri arasındakı bütün mətn fərqlərinin nəzərə alınması. Xalq yaradıcılığında eyni bir əsərin ayrı-ayrı ifaçılar tərəfindən təfsiri variant adlanır. Eyni əsər eyni sənətkar tərəfindən müxtəlif variantda ifa oluna bilər. Variantlıq şifahi ənənəli musiqi yaradıcılığının əhəmiyyətli amilidir və improvizasiya prosesinin vacib ünsürüdür.

Varsağı - bəzi Şərqi xalqlarının ədəbiyyatında, xüsusilə şifahi yaradıcılığında işlənən *şeir* formalarından biri. Qədim Azərbaycan tayfalarından birinin adı ilə bağlıdır. "*Varsaq*" adlı *musiqi aləti* və el sənətkarı olduğuna dair fikirlər də var. Orta əsrlərdə çox vaxt lirik-məhəbbət, təsəvvüf mövzularında və nəsihətəməriz ruhda olmuşdur. 8 hecalı, 4 *misralı* bir neçə bəndlik *şeirdir*. Türkmən poeziyasında *varsaqı* zarafatyana məhəbbət mahnısına deyirlər.

Varsaq - xalq müğənnisinin qədim tipi. Onlar müasir *aşıqların* əcdadı hesab olunur.

Vətər - ər. - sim.

Vəsf - insan gözəlliyinin, təbiyyətin, yaxud müəyyən əşyanın qeyri-adi, bədii ifadələrlə, məcazlar vasitəsilə təsviri deməkdir. *Aşıqlar dastanlarında* bu xüsusiyyətdən geniş istifadə edirlər.

Vəsfî hal - qədim xalq ənənəsində fallə əlaqədar şeir. *Heca vəznində*, 4 misralı, sadə dildə olması və bəzi başqa xüsusiyyətləri ilə bayatıya çox oxşayır. *Vəsfî hallar* qədim azərbaycanlıların dünyaya baxışını, adətlərini, etiqadlarını özündə yaşadan məişət mərasimlərindən biri ilə əlaqədar mahnılardır. *Vəsfî-hal* belə ifa olunur: içi su ilə dolu olan bir badyanın ağzına yaylıq salınır. Fal açdırmaq istəyənlərin hərəsi badyaya bir üzük, yaxud başqa bir “nişanə” atır. Badyanın yanında oturan adam (çox vaxt qadın) badyadan çıxardığı hər “Nişanə”yə bir bayatı söyləyir ki, buna vəsfî-hal deyilir.

Vətəd - 1. *vəzn* bəhsində təqti vurğu; musiqidə bəhr prosodiyası, yəni ayrı-ayrı musiqi səslərinin uzun – qısalığı ilə əlaqədar əmələ gələn təfildələrin düzülüş qaydası; 2. iki zərbdən ibarət ölçü.

Vəzn - şeirdə vurğulu və vurğusuz hecaların sayı və nəvbələşməsi qaydasıdır. *Vəzn* şeirə gözəllik, ahəngdarlıq verən əsas cəhətlərdən biridir. Azərbaycan şeirində əsasən 2 cür vəzn vardır: *heca vəzni*, *əruz vəzni*. *Aşıq* yaradıcılığında da bu geniş yer tutur. Azərbaycan şifahi xalq şeiri nümunələri əsas etibarilə heca vəznində yaradılmışdır. Klassik şairlərdən Vidadi, Vaqif, Zakir və başqaları əsərlərinin çoxunu heca vəznində yazmışlar. Misralardakı hecaların sayından asılı olaraq, *heca vəznli şeirin* bir çox növləri vardır. Azərbaycan şeirində bir hecalıdan tutmuş, iyirmi hecalıya qədər əsər yaranmışdır. Ən çox işlənən formalar 7, 8, 11, və 14 hecalıdır. *Əruz* ilk dəfə VIII əsrdə Bəsrə şəhərində ərəb şairi və alimi Xəlil ibn Əhməd tərəfindən yaradılmış və sistemə salınmış, sonralar müsəlman Şərqiyyənin bir sıra ölkələrində işlənmişdir. *Əruz* vəzninin 19 bəhri var: həzəc, təvil, kamil, səri, münsəri, mütəqarib və s. Bunlardan təvil, kamil və bir neçə başqa bəhr əsasən ərəb şeirində işlənir. Cədil, qərib və s. bəhrlər isə ərəb şeirində işlədilmir: bunları əruzdan istifadə edən başqa xalqlar yaratmışlar. Azərbaycan şeirində bu bəhrlərdən istifadə olunur. *Əruz* vəzni bəzən Azərbaycan şeir dilinə hədsiz-hesabsız ərəb-fars sözlərinin gəlməsinə və dilin ağırlaşmasına səbəb olsa da, Füzuli, Sabir kimi klassiklər mümkün qədər bu çətinliyi aradan qaldıraraq, əsərlərinin çoxunu sadə, aydın bir dildə yazmağa müvəffəq olmuşlar. Onlar sübut etmişlər ki, bədii sözə kifayət qədər hakim olan sənətkar əruzla da, heca kimi, aydın üslubda, qüvvətli şeirlər yazı bilər, bu vəznə yeni xüsusiyyətlər gətirib onu

zənginləşdirir. Sərbəst şeirdə, adından göründüyü kimi, misraların ölçüsü, hecaların sayı və qafiyələrin düzülüşü cəhətdən sərbəstlik var. Lakin bu, qaydasızlıq, ahəngsizlik demək deyil. Sərbəst şeirin də özünəməxsus gözəl ahəngi, coşğun ruhu, axıcılığı, qafiyələnmə qaydası vardır. Şairlərimizdən S.Vurğun, S.Rüstəm, R.Rza və başqaları bu şeirin gözəl nümunələrini yaratmışlar (**bax: Əruz, heca vəzn**).

Virtuoz - (ital. virtuoso; lat. virtus – hünər, istedad) musiqi əsərlərini texniki və bədii cəhətdən sərbəstliklə və məharətlə ifa edən musiqi ifaçısı.

Vurğunu - *Aşıq* Ədalət Nəsimov tərəfindən yaradılan bu *hava Dilqəm kökündə, Baş pərdədən* ifa olunur.

Vücutnamə - Azərbaycan lirik şeirinin XX əsrə qədər işlədilmiş formalarından biridir. Şifahi xalq şeirində daha çox işlədilmişdir. Fəlsəfi məna daşıyan "*Vücutnamə*"də həyat haqqında görüşlər, insanın ana bətninə düşəndən öləndək keçdiyi yol haqqında ümumiləşdirici fikirlər ifadə olunur. *Aşıq* yaradıcılığında bu formadan çox istifadə edilir. *Vücutnamənin* özünəməxsus konkret bir forması yoxdur. Çox vaxt *mürəbbə, gəraylı* və *müxəmməs* formalarında yaradılırdı. *Vücutnamədə* *ustad* möhür bəndində öz təxəllüsünü təsdiqləyir.

Əsli binadan vəsfimi söyləyim:

Ata bətnindən gəlmişəm anaya.

Ananın bətnində qan oldum durdum,

Sanasan ki, qəvvəs düşdü dəryaya.

(*Aşıq Valeh*)

Y

Yanıq Kərəmi - hava. *Dilqəmi kökündə, Baş pərdədən, cığalı qoşma* əsasında oxunur.

Yanıq Kərəm pərdəsi - *sazın* qolunda ikinci pərdə (**bax: Orta pərdə, yarım pərdə, təcnis pərdə, urfani pərdə, yetim pərdə**). *Bu pərdə bütün aşıqların sazında var.*

Yanşaq - xalq *müğənnisi, aşiq*. Belə hesab edilir ki, bu ad *aşıqlara* hakim təbəqənin nümayəndələri və ruhanilər tərəfindən verilmişdir.

Yaradıcılıq - keyfiyyətə yeni, əvvəllər mövcud olmayan, bir iş meydana gətirən fəaliyyət. Yaradıcılıq insan fəaliyyətinin hər hansı bir sahəsində (elm, istehsalat, bədii, siyasi və s.) mümkündür. Muğam musiqi yaradıcılığı peşəkar musiqiçilərin yaradıcılığı hesab olunur.

Yaradıcı aşıqlar - *yaradıcı aşıqlar, ustad aşıqlardır*. Onlar öz yaradıcılığında bir neçə sənət növünü birləşdirir, dastan qoşur, şair və bəstəkar kimi fəaliyyət göstərirlər. Onlar həm də gözəl ifaçılıq məharətinə malikdirlər. *Öz mahnılarını müğənni-instrumentalist kimi ifa edirlər.*

Yarım pərdə - *sazın* qolunda üçüncü, beşinci və yeddinci *pərdələr* - yarımton .

Yastı pərdə - *sazın* qolundakı altıncı *pərdə*, keçici *pərdə* və ya parlaqlıq aşılaman *pərdə*.

Yastı Şərili - *hava*. *Aşiq Nəcəf* tərəfindən yaradılıb.

Yedəkləmə - Azərbaycan və İran *aşiq* ifaçılığının sənətinə məxsus xüsusiyyətlərdən biri də *yedəkləmələrdir*. *Aşiq* vokal ifaçılığında yedəkləmələrin xüsusi yeri vardır. *Yedəkləmələr* oxunan şeiri gözəlləşdirməklə daha çox sözün mənasına uyğunluğu ilə diqqəti cəlb edir. Fikir baxımından şeirin mahiyyətinə tamlıq, bütövlük, məğzinə bitginlik gətirir. Hər bir *aşiq*in öz repertuarında, digər sənətkarlardan fərqli olan yedəkləmələr mövcuddur. Bir çox hallarda ustad *aşıqlar* ifa prosesində yedəkləmələri musiqinin müəyyən məqamlarında özündən əlavə edib artırmaq ehtiyacı duyurlar.

Ay qız dur get, sabah oldu.

Yandı bağrım kabab oldu.

(**Bağdad dübeyti**)

A beyvəfa (bivəfa) cəfa,

Bil ki, ömrə yoxdur vəfa.

(**Azafli dübeyti**)

Yetim pərdə - xromatik yarımton. Borçalı *aşıqlarında* (Əmrah Gülməmmədov, Hüseyn Saraclı) ikinci *pərdə* belə adlanır (**box: Orta pərdə, yarım pərdə, təcnis pərdəsi, kərəm pərdəsi, urfani pərdəsi**).

Yurduyeri - hava. *Ümumi kök, Qaraçı kökü* və *Şah pərdədən* başlayaraq, *qoşma şeir* forması əsasında oxunur.

Yumor - ədəbiyyatda tənqidi gülüşün bir növü. Həyatdakı gülünc, komik hadisələri, insanların zəif cəhətlərini və nöqsanlarını əks etdirməklə, oxucuda, tamaşaçı və ya dinləyicidə gülüş oyatmaq.

Yüngül şərili - hava. *Bəzən "Nəcəfi" də deyilir. Şah pərdədən* ifa olunur.

Yüksəklik (irtifa) - səsin xassələrindən biri. Səslənən cismin titrəyiş tezliyinin nəticəsində əldə olunur. Səsin yüksəkliyi saniyədə titrəyişin miqdarı ilə ölçülür. Musiqidə səslərin yüksəkliyinin bir-birinə münasibətindən mürəkkəb məntiqi musiqi əlaqələri yaranır: mütləq yüksəklik, səsin yüksəkliyi, nisbi yüksəklik.

Z

Zarınçı - "Borçalı" aşiq havasıdır. *Ümumi kökdə, Urfani pərdədən, qoşma* əsasında ifa olunur.

Zəncirləmə - *Divaniyə* məxsus olan on beş hecalı dördlüyün maraqlı növlərindən biri də *zəncirləmədir*. Adından göründüyü kimi, burada *misralar* bir-biri ilə zəncirvari şəkildə bağlanır, ikinci misra birinci *misranın* son sözünün, üçüncü *misra* ikinci *misranın* son sözünün təkrarı ilə başlanır, dördüncü *misrada* isə birinci, ikinci və üçüncü *misradakı* sözlər ardıcıl sadalanır və sanki həmin *misralarda* ifadə olunmuş fikrin qısa icmalını verir.

Zəngülə - (hərf. far. – zıncırov, xırda zəng) 1. Yaxın Şərqlə xalqları klassik musiqisinin əsasını təşkil edən 12 muğamdan doqquzuncusu;

2. Azərbaycan vokal musiqi yaradıcılığında geniş istifadə olunan bəzək və zinət priyomlarından biri. *Xanəndə* və *aşiq* ifaçılığında avazın ahəngdar səslənməsi və dinləyiciyə daha artıq xoş gəlməsi üçün oxunan muğam, qoşma və sairənin melodiyasında təğənni olunan ayrı-ayrı səsin yüksəliyi etibarlı ilə ona ən yaxın qonşu səslər ilə növbələndirilməsi.

Zil - 1. Azərbaycan musiqisində: yuxarı registr; 2. biri baş barmağa, o biri isə orta barmağa taxılıb bir-birinə toqquşdurularaq səsləndirilən bir cüt çox kiçik sinc; 3. yuxarı *səs*, nazik *səs*.

Zil qaytağı - *sazın pərdələri* ilə bağlı *havalalar*.

Zil mixəyi - **bax:** *Ayaq mixəyi*.

Zil pərdə - yüksək pərdə, *sazın qolundakı doqquzuncu pərdə*, açıq pərdənin oktavası (**bax: Kök pərdə**). Bu termin bütün *aşıqlar* tərəfindən istifadə olunur.

Zil səs - yuxarı səs, yüksək səs, nazik səs.

Zil simlər - yüksək, melodik *simlər*.

Zikr - "yad etmə, xatirə" anlamındadır. Mənşəcə qədim *şaman - qam* mərasimləri ilə bağlı olan kütləvi bir *dərviş* oyununun adı.

Zirvə - 1. *interval* zirvəsi – *intervalın* yuxarıda yerləşən səsi.
2. *melodiya* zirvəsi (**bax: Kulminasiya**) bədii hadisələrin inkişafındakı ən gərgin an, əsərdəki hadisələrin zirvəsidir.

Zü tutmaq - **bax: Dəmsaz**.

Züzmüə - bəyənilmiş *havanı* yavaş səslə oxumaq. Çox vaxt musiqinin melodiyasını mənimsəmə prosesində istifadə olunan priyomlardan biri.

Sözlük

A

Abdal dili	7	Arxiv	10
Açıq kök	7	Alt mizrab	10
Ağız ədəbiyyatı	7	Alt tetraçord	11
Ağ bulağı	7	Alt tonika	11
Ağır şərili	7	Arazbarı	11
Akkord	7	Atüstü Kərəmi	11
Alt simlər	8	Aşağı səs	11
Alterasiya işarələri	8	Aşıqlar	11
Alət	8	Aşığı	11
Ambuşur	9	Aşığı havaları	11
Amplituda	9	Aşığı sənəti	12
Ana	9	Aşığı məktəbi	13
Ansambl	9	Aşığı mühiti	14
Antologiya	9	Aşığı-şairlər	14
Aran gözəlləməsi	9	Aşığı - dərviş	14
Aralıq səs	10	Aşığı təsnifi	14
Arpecio	10	Aşıqların sevdiyi qız adları ilə bağlı olan havalar	14
Alterasiya	10		

Atlı Koroğlu	14	Baxşı	17
Atüstü	14	Balaban	17
Atüstü Kərəmi	14	Barmaq	17
Atüstü Koroğlu	14	Barmaq hesabı	18
Avaz	15	Basma Koroğlu	18
Ayaq	15	Basma müxəmməs	18
Ayaq pərdə kökü	15	Baş	18
Ayaq divani	15	Baş pərdə	18
Ayaqlı qoşma	15	Baş pərdənin zili	18
Ayaq müxəmməs	15	Baş divani	18
Ayaqlı təcnis	16	Baş dübeyti	18
Azafli dübeyti	16	Baş müxəmməs	18
		Baş müxəmməs pərdəsi	19
B		Baş müxeyi	19
Badamı	17	Baş Saritel	19
Badamı şikəstə	17	Başlangıç	19
Bağlama	17	Bayan	19
Bağdad dübeyti	17	Bayramı	19
Baharı	17	Bayatı	19

Bayatı pərdə	20	Boğaz pərdə	22
Bayatı təcnislər	20	Boğaz xırdalıqları	22
Bir gül	20	Borçalı gözəlləməsi	22
Bitki aləmi və təbiətlə bağlı olan hava adları	20	Borçalı aşiq məktəbi	22
Bedyə bədiyyə	20	Boy	22
Beyt	20	Boş sim	22
Beçə pərdə	20	Bozuğu Koroğlu	22
Beçənin səqir pərdəsi	20	Böyük saz	23
Bekar	20	Burdon	23
Bemol	21		
Bədi ədəbiyyat	21	C	
Bəhr	21	Cahannamə	24
Bəhməni	21	Cavani	24
Bəm	21	Cəlaloğlu	24
Bəm sim	21	Cəlili	24
Bənd	21	Cəngi Koroğlu	24
Bənövşə	21	Cəngi	24
Bəstəkar	21	Cığa	25
Bəzircani	22	Cığalı gəraylı	25

Cığalı təcnis	25	Dastanı	29
Cığalı müxəmməs	26	Dastançı	29
Coğrafi yer adları ilə bağlı olan havalər	26	Deka	29
Cümlə	26	Deyişmə	29
Cürə saz	26	Dədə	29
Ç		Dəli Koroğlu	29
Çanaq	27	Dəmsaz	29
Çartoy Koroğlu	27	Dəmkeş	29
Çıldır divanisi	27	Dərviş	30
Çıldır gülü	27	Dərbəndi	30
Çıldır müxəmməsi	27	Dialog	30
Çoban bayatı	27	Diapazon	30
Çuxuroba	27	Dilqəmi	30
D		Dilqəm kökü	30
Dağıstani	28	Dinamik işarələr	30
Daxili qafiyə	28	Divani pərdə	30
Dastan	28	Divan	30
		Divani	31
		Diyez	31
		Dildönməz gəraylı	31

Dodaqdəyməz	31	El havası	34
Dodaqdəyməz təcnis	32	El şairləri	34
Dolhicranı	32	Epitet	34
Döşəmə Koroğlu	32	Epizod	35
Dubl-bekar	32	Etnomusiqişünaslıq	35
Dubl-bemol	32		
Dubl-diyez	32	Ə	
Duet	32	Əcəm	36
Durğu	32	Ədəbi məclis	36
Duraxanı	33	Əfsanə	36
Duvaqqapma	33	Əhmədi Kərəmi	36
Dübeyt	33	Ənənə	36
Dübeyti	33	Əlif-lam	37
Dübeydi qaytağı	33	Əlif-lam gəraylı	37
		Ələsgəri	38
E		Ərəbi	38
Eyham	34	Əvvəl-axır təcnis	38
Ekspozisiya	34	Əruz vəznü	38
Eksprompt	34	Əsli və Kərəm	39

F

Faktura	40
Facio	40
Fermato	40
Fəxriyyə	40
Fəxri	40
Folklor	40
Folklorşünaslıq	41
Fonoteka	41
Forşlaq	41
Fraza	41

G

Gəraylı	42
Gəraylı dildönməz	42
Gəraylı rübai	42
Gəzişmək	43
Gilənar	43
Gödəkdonu	43

Görkəmli aşıqların adları ilə bağlı olan havalar	43
--	----

Göyçə aşıq məktəbi	43
Göyçə dübeyti	43
Göyçə gözəlləməsi	43
Göyçə gülü	43
Gözəlləmə	43
Güllü qafiyə	44

H

Haça dübeyti	45
Harmoniya	45
Haşiyə	45
Hava	45
Heca vəznü	45
Hekayət	46
Heydəri	46
Həcv	46
Hədis	46

Hərf üstə təcnis	46
Hərbə-zorba	47
Həzəc	47
Hicranı	47
Hissə	47

X

Xalq məişəti, mərasimləri, rəqsləri ilə bağlı olan havalar	48
Xanə	48
Xançobanı	48
Xanəndə	48
Xalq yaradıcılığı	48
Xarakter	49
Xərək	49
Xromatizm	49
Xoyrat	49

İ

İfaçı	50
İfaçı aşıqlar	50
İxtilat etmək	50
İlham	50
İkibaşlı təcnis, yaxud hərf üstü təcnis	50
İncəgülü	50
İnterval	51
İntonasiya	51
İnstrumental musiqi	51
İmran gözəlləməsi	51
İmran divanisi	51
İmprovizasiya	51
İncəsənət	52
İnterpretasiya	52
İrəvan çuxuru	52
İstehza	52

İthaf	52	Kompozisiya	55
İşarət	52	Konflikt	55
J		Koroğlu	56
Janr	53	Koroğluxan	56
K		Koroğlu bozuğu	56
Kadans	54	Koroğlu qaytarması	56
Kadensiya	54	Koroğlu gözəlləməsi	56
Kamil eşitmə qabiliyyəti	54	Koroğlu qolları	56
Keşiş oğlu	55	Koroğlu	56
Kəllə	55	müxəmməsi	56
Kərəm gözəlləmə	55	Koroğlunun zil qaytağı	56
Kərəm dübeyti	55	Kor pərdə	56
Kərəm pərdənin zili	55	Köçəri	56
Kinayə	55	Köhnə gözəlləmə	57
Klassik	55	Konsert	57
Koda	55	Kök	57
		Kök pərdə və ya pərdələr	58
		Kulminasiya	58
		Kuplet	58

Kürdü gəraylı	58	Qaytarma	60
		Qaytarma gəraylı	60
Q		Qayabaşı	61
Qafiyə	59	Qazax səbzəsi	61
Qafiyəsənc	59	Qruppetto	61
Qapaq	59	Qəbilə, tayfa və nəsil adları ilə bağlı olan havalar	61
Qaraçı	59	Qəhrəmani	61
Qarabağ dübeyti	59	Qəhrəman	61
Qaraçı kökü	59	Qələndəri	61
Qara Kəhri	59	Qəmərçan	62
Qarabağ qaytağı	59	Qəribi	62
Qarabağ şikəstəsi	59	Qərəvəlli	62
Qaragöz	60	Qlissando	62
Qaragöz bala	60	Qəsidi	62
Qaratel	60	Qəzəl	62
Qaramanı	60	Qıfılənd	62
Qara qafiyə	60	Qol	63
Qaynatma	60	Qoltuq sazı	63
Qaytağı	60		

Qopuz	63	Leytmotiv	66
Qopuzi ozan	63	Ləqəb	66
Qopuzi rumi	63	Lətifə	66
Qobustan şikəstəsi	63	Libretto	66
Qoşalıq	63	Libretist	66
Qoşma	63	Lirika	66
Qoşma müstəzad	64	Lirik qəhrəman	66
Qoşa yarpaq qoşma	64		
Quba Kərəmi	64	M	
Qurtaracaq pərdə	64	Mahnı	67
Qürbəti	64	Major-minor lad sistemi	67
L		Mansırı	67
Laçını	65	Melizmlər	67
Laçın gülü	65	Melizm işarələri	67
Lad (məqam)	65	Melodiya	68
Laylay	65	Menestrel	68
Lalaxanım	66	Metr	68
Lal pərdə	66	Meydan divani	68
		Meydan Koroğlu	68

Meydan təsnifi	68	Mirzə gözəlləməsi	70
Meysterzingerlər	68	Misra	70
Məclis	68	Misri	71
Məclisağası	69	Misri pərdəsi	71
Məcaz	69	Mizrab	71
Məddah	69	Mordent	71
Mədhiyyə	69	Motiv	71
Məqam	69	Mövzu	71
Məktəb	69	Musiqar	71
Məmmədbağırı	69	Musiqi ifası	71
Mərcanı	69	Musiqi folkloristikası	72
Məsəl	69	Musiqi qabiliyyəti	72
Məsnəvi	70	Musiqi təhsili	72
Məşq	70	Musiqi özfəaliyyəti	72
Mətn	70	Musiqi səsi	72
Məzmun və forma	70	Musiqi təqvimi	73
Mixəyi	70	Musiqi forması	73
Mina gəraylı	70	Musiqiçi	73
Mirzəcanı	70	Musiqişünaslıq	73
Mirzə dübeyti	70	Müəmma	73

Mühit	73	Nəsihətnamə	76
Müxəmməs	74	Nəsr	76
Müğənni	74	Nəzirə	76
Mükalimə	74	Niqab	77
Mürvəti gəraylı	74	Nisbə	77
		Not	77
N		Not sətirləri	77
Nağıl	75	Not yazısı (Notasiya)	77
Nağılbaşı	75	Novatorluq	77
Nağıl məclisi	75	Nöqtəsiz təcnis	77
Nağaraxana	75		
Naxçıvanı	75	Ö	
Namə	75	Obertonlar	78
Nəcəfi	75	Oberton pilləsi	78
Nəqqal	75	Oxşamalar	78
Nəqqalbaşı	75	Oxuma, ğina	79
Nəqarət	76	Ordubadi	79
Nəqarətli gəraylı	76	Ornamentika	79
Nəğmə	76	Orta	79

Orta müxəmməs	79	Personaj	82
Orta pərdə	79	Pərdə	82
Orta Sarıtel	79	Pəstdən oxumaq	83
Orta kök	79	Piyada Koroğlu	83
Ostinato	79	Poetika	83
Osmanlı divanı	79	Poetik formalarla bağlı olan havalar	83
Osmanlı Bozuğu	79	Pozisiya	83
Ovşarı	80		
Ozan	80		
		R	
Ö		Rapsod	84
Öləng	81	Ravi	84
Ölçü	81	Reçitativ	84
		Registr	84
P		Refren, nəqarət	84
Pafos	82	Replika	84
Paşaköçdü	82	Repriza	84
Pauza	82	Repertuar	85
Peşrov	82	Rəcəz	85
		Rədif	85

Rəhl, Rəhlə	85	Sarayı	87
Rəqs	85	Sarıtel	88
Rəməl	85	Sarıtorpaq	88
Rəndələyən pərdələr	86	Saz	88
Rəvayət	86	Sazəndə	89
Ritm	86	Sazın açıq simi	89
Ruhani	86	Sazın diapazonu	89
Rübənd	86	Sazın quruluşu	90
Rübai	86	Sazın pərdələri	90
Rübai Koroğlu	86	Sazın simləri	90
		Sazın pərdələri ilə bağlı olan havalar	90
S		Səqir pərdə	90
Sahibi	87	Səməndəri	90
Saqinamə	87	Səs	90
Sallama bayatı	87	Səyahətnamə	90
Sallama gəraylı	87	Sekvensiya	91
Sallama Kərəmi	87	Sim	91
Sarabi	87	Simli alətlər	91
Sarbanı	87	Sitat	91

Solo	91	Şəbeh	94
Solist	91	Şəqayi gəraylısı	94
Sövdəgarı	91	Şəmşiri	94
Sultanı	91	Şərili	94
Sufilik	91	Şəşəngi	94
Surət	92	Şəyird	94
Süjet	92	Şifahi ədəbiyyat	94
Sürütmə Koroğlu	92	Şikəstə	94
Süsənbəri	92	Şirvan aşiq məktəbi	94
		Şirvan şikəstəsi	94
Ş		Şikəstə pərdə	95
		Şırğa	95
Şahnamə	93	Ştrix	95
Şah pərdə	93		
Şah kök	93	T	
Şah pərdənin zili	93	Takt (xanə)	96
Şahsevəni	93	Tapmaca	96
Şair	93	Tarixi janrlı əsərlər	96
Şaman	93	Tavar saz	96
Şeir	94		

Tema, mövzu	96	Tədris	99
Tembr	97	Tədsis	100
Temp	97	Təəsvür	100
Təbil-Cəngi Koroğlu	97	Təsnif	100
Təcnis	97	Təşbih	100
Təcnis gəraylı	97	Təəssüfnamə	100
Təcnis pərdəsi	97	Təzənə	101
Təxmis	97	Təzad	101
Təxnis	98	Tırtıqı	101
Təfsir, interpretasiya	98	Tip	101
Təhlil	98	Tonika	101
Təxəllüs	98	Ton	101
Təkrir	98	Toy	101
Təqti	99	Toyağası	101
Tənqid	99	Toy axırı	101
Trio	99	Trel	101
Trel	99	Trubadurlar	101
Təranə	99	Tuyuq	102
Tərcibənd	99	Turacı	102
Tərkibbənd	99		

U		Variant	105
Unison	103	Variant, variantlıq	105
Urfanı	103	Varsağı	105
Urfani kökü	103	Varsaq	105
Urfani pərdə	103	Vətər	106
Ustad	103	Vəsf	106
Ustad aşıqlar	103	Vəsfı hal	106
Ustadnamə	103	Vətəd	106
Uyğunluq, ahəng	103	Vəzn	106
		Virtuoz	107
		Vurğunu	107
		Vücutnamə	107
Ü		Y	
Ün	104	Yanıq Kərəmi	108
Ürfanı havaları	104	Yanıq Kərəm pərdəsi	108
Üslub	104	Yanşaq	108
Üst simlər	104	Yaradıcılıq	108
		Yaradıcı aşıqlar	108
V			
Vaqifi	105		
Vanağzı	105		

Yarım pərdə	108	Zil simlər	111
Yastı pərdə	108	Zikr	111
Yastı Şərili	108	Zirvə	111
Yedəkləmə	109	Zü tutmaq	111
Yetim pərdə	109	Zümzümə	111
Yurdyeri	109		
Yumor	109		
Yüngül şərili	109		
Yüksəklik (irtifa)	109		

Z

Zarıncı	110
Zəncirləmə	110
Zəngülə	110
Zil	110
Zil qaytağı	110
Zil mixəyi	110
Zil pərdə	111
Zil səs	111

Azərbaycanın görkəmli aşıqları

*“Musiqi Dünyası” jurnalının
fotoarxivi*

Aşıq Ş.Hacıyev

Aşıq N.Hüseynov

Tovuz aşıqları gənclərin və tələbələrin VI Ümumdünya Festivalının laureatları A.Cəfərov (solda), M.Abbasov və A.Tağıyev

Aşıq İ.Yusubov

Aşıq Y.Aslanov

**Azərbaycan aşıqları: B.Həsənov (solda),
İ. Fətəliyev, İ. Babayev, A.Abdıyev və A.Aslanov**

Aşiq M. Bayramov

Aşiq Aydın Çoban oğlu

Aşiq Ə. Nəsimov

Aşıq M.Məmmədov

Aşıq P.Pənahov

Gədəbəy aşıqlarının çıxışı

Aşiq Nabat xanım

Aşiq Ə.Cəfərov

Aşiq Mahmud Məmmədov

Aşiq İ.Həsənov

Aşiq K.Əfəndiyev

Aşiq H.Saracılı

Aşıq Ə.Gülməmmədov

**İçərişəhərdə Bahar və
Saz bayramı**

Aşıq M.Azafli

Aşiq Yusif

Aşıqlar – M. Mirzəyev və X. Bayramov

Aşiq K.Kazımov

Aşiq Əli

**Aşıqlar Qurultayının iştirakçıları “İçərişəhərdə”
Bahar bayramı**

**Aşıqlar Qurultayının iştirakçıları “İçərişəhərdə”
Bahar bayramı**

**Aşıq Mirzə, Bozanqanlı aşıq Hüseyn,
aşıq Əsəd, aşıq Nəcəf**

Aşıq H.Saracılı, aşıq Ə.Gülməmmədov, aşıq K.Əfəndiyev

Korođlu epik havaları

*Not yazısı:
Tariyel Məmmədov*

*Misri Koroğlu, Hərbə-zorba - Aşıqlar Hüseyin Saraclı və Sədi
Ulaclı*

Təbl-cəngi Koroğlu - Aşıqlar Hüseyin Saraclı və Sədi Ulaclı

Qanlı Koroğlu – Aşıq Mikayıl Azaflı

Cəngi Koroğlu – Aşıq Mahmud Məmmədov

Döşəmə Koroğlu – Aşıq Mahmud Məmmədov

Meydan Koroğlu – Aşıq Mahmud Məmmədov

Şahsevəni – Aşıq Mahmud Məmmədov

Rubayi Koroğlu – Aşıq Əkbər Cəfərov

Dəli Koroğlu – Aşıq Əkbər Cəfərov

Bozuğu Koroğlu – Aşıq Əkbər Cəfərov

Atlı Koroğlu – Aşıq Əkbər Cəfərov

Orta döyüş Koroğlu – Aşıq Əkbər Cəfərov

Piyada Koroğlu – Aşıq Əkbər Cəfərov

MİSRİ KOROĞLU Hərbə-zorba

Koroğlu

♩ = 120

5
10
15
20

Rubato

[De - dim ey],

25

Ney - lə - yir - sən, [o - ğul ey], mən - den söz xə - bər a - lib? Yı - xıb öl - kə - lə - ri ta

a tempo

la - yan mə - nəm.

Rubato

3

A - lay - lar

3

30

[ey], da - ğı - dib [ey], or - du - lar po - zan, Leş le - şin üs - tü - nə qa - la - yan me -

a tempo

35

nəm.

40

A-lay-lar da-ğı-dib [ay, e-ey, e-ey - - - e-ey,

45

- e-ey, e-ey], qa-la-yan mən.

Rubato

Leş le-şin üs-tü-ne [ey - - - -

50

-], qa-la-yan mə-nəm.

Neyləyirsən məndən söz xəbər alıb?
Yıxıb ölkələri talayan mənəm!
Alaylar dağılıb, ordular pozan,
Leş leşin üstünə qalayan mənəm.

Kürdoğlu

♩ = 120

5

10

15

20

Rubato

3

[De - dim ey!] A - tım də - li, ö - züm də - li ki, gö - rür - sən,

25

Də - li - lə - rin qol - qo - la bağ - la - yan mə - nəm. Di - zim döş - də, qı - linc baş - da

Ci - ye - riçal - çar - paz dağ - la - yan mə - nəm.

Di-zim [ey], dö-şü- nə, qı-lın-cım ba-şı-na

35 [e - ey, - - - ey - - - ay, a-man, a-man]

Rubato

can, a - man, a - man]. Ci - yə - ri - ni çal - çar - paz

45 [ey, e - - -], dağ - la - yan mə - nəm.

Atım dəli, özüm dəli ki, görürsən,
Dəlilər qol-qola bağlayan mənəm!
Dizim döşdə, qılnc başda,
Ciyəri çal-çarpaz dağlayan mənəm!

Koroğlu

♩ = 126

The first system of musical notation consists of three staves. The top staff is the vocal line, starting with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). It contains a melody with a fermata over the fifth measure. The middle and bottom staves are piano accompaniment, with the bottom staff starting with a bass clef and a key signature of one sharp. The music is in 2/4 time and features a steady eighth-note accompaniment.

Rubato

20

De - dim ey!, İ - gid o - lan [ey], heç ay - nı - maz e - lin - dən,

The second system of musical notation consists of two staves. The top staff is the vocal line, starting with a treble clef and a key signature of one sharp. It contains a melody with a fermata over the first measure. The bottom staff is piano accompaniment, with a bass clef and a key signature of one sharp. The music is in 2/4 time and features a steady eighth-note accompaniment.

a tempo

Tər - lan kö - nül [ey], so - na qoy - maz gö - lün - dən.

The third system of musical notation consists of two staves. The top staff is the vocal line, starting with a treble clef and a key signature of one sharp. It contains a melody with a fermata over the first measure. The bottom staff is piano accompaniment, with a bass clef and a key signature of one sharp. The music is in 2/4 time and features a steady eighth-note accompaniment.

25

The fourth system of musical notation consists of two staves. The top staff is the vocal line, starting with a treble clef and a key signature of one sharp. It contains a melody with a fermata over the first measure. The bottom staff is piano accompaniment, with a bass clef and a key signature of one sharp. The music is in 2/4 time and features a steady eighth-note accompaniment.

Rubato

3

Öl - kə - lər [ey], zar o - lub [ey], mə - nim ə - lim - dən, Şə - hə - ri şə - hə - rin üs - tü -

The fifth system of musical notation consists of two staves. The top staff is the vocal line, starting with a treble clef and a key signature of one sharp. It contains a melody with a fermata over the first measure. The bottom staff is piano accompaniment, with a bass clef and a key signature of one sharp. The music is in 2/4 time and features a steady eighth-note accompaniment.

30 a tempo

nə qa-la-yan mə - nəm.

35 40

Öl-kə-lər[ey], zaro- lub [ey, - - - -

45 50

e-ey, ey-ey, e - ey], qa-la-yan mən,

Rubato

50 55

Şə-hə-ri şə-hə-rin üs-tü-nə [ey], qa-la-yan mə - nəm.

3

İyid olan heç ayrılmaz elindən,
Tərən könül sona qoymaz gölündən,
Ölkələr zar olub mənim əlimdən,
Şəhəri şəhərin üstünə qalayan mənəm.

Kürdoğlu

♩ = 132

5

10

15

20

25

Rubato

[De-dim ey!]Şi-rə-ki-dəqır-dım,[ağ-rın a-lım ey],bir ne-çə pa-şa [e - ey],

a tempo

Ta-ci-ri, tu-ca-ri, dol-dur-dum da-şa,

30 Rubato

Qı - lın - cı vur - ram [ey], qal - xa - nı çək ba -

şa, Üs - tün - də dost ki - mi ağ - la - yan mə - nəm.

35 a tempo

Qı - lın - cı vur - ram [ey], qal - xa - nı çək

40

ba - şa [ay, ey

45 Rubato a tempo

Ay a - man a - man, can a - man a - man]

Rubato

Üs - tün - də dost ki - mi [ey],

ağ - la - yan mə - nəm.

50

Şirəkiddə qırdım bir neçə paşa,
Tacırı, tucarı, doldurdum daşa,
Qılını vurram qalxanı çək başa,
Üstündə dost kimi ağlayan mənəm.

Koroğlu

♩ = 84 Rubato

♩ = 126

5 10

15 Rubato

[De-dim ey!],

Ko-roğ-lu de-yi-ləm[ey], o-ğul[ey], o-na tim-sa-lam, İ-s-mi-də bir bə-şər, cis-mi-

dəsal-sa-lam

Ne-çəpa-şa-la-rı

[ey],tax-tın-dansa-lan ,Qə-nim-lər üs-tün-də u-la-yanmə-nəm

Ne-çəpa-şa-la-rı

25

[ay, e-ey, ey, - - - - -]

Rubato

ay-a-ma-n a-man, can a-ma-n a - man],

a tempo

Rubato

Qə - nim - lər üs - tün - də [ey]

ü - la - yan mə-nəm.

Koroğlu deyiləm, ona timsalam,
İsmidə bir bəşər, cismidə Salsalam,
Neçə paşaları taxtından salan,
Qənimlər üstündə ulayan mənəm.

Kürdoğlu

♩ = 132

Qə - nim - lər üs - tün - də [ey]

Rubato

Ay a - man a - man, can a - man a - man]

Rubato

Se - çi - bən göv - hə - ri

[ey],

50

bağ - la - yan mə - nəm.

Rubato

Kürdoğluyam dəryalara dalaram,
Şirin canımı mən odlara salaram,
Köhnə baba, səndən xəbər alaram,
Seçibən gövhəri bağlayan mənəm.

TƏBL-CƏNGİ KOROĞLU

♩ = 132

5

10

15

Rubato

[Hay, hay], Ya - ra - dan ya - ra - dıb [ey], ge - lin göv - hə - rə,

a tempo

20

Şi - rinləh - cə - li - yəm, xoşni - şan - lı - yam

Rubato

Qə - vi dü - ş - mən - lə - rə [ey], qan - lar ağ - la - dan, Qüv - vet - li bi - lə -

rit. 25 a tempo

yi qı-linc qan-lı -yam [a - man].

Rubato

Qə - vi düş - mən - lə - rə [ey], qan - lar ağ - la - dan

qüv - vet - li bi - lə - yi [ey] qı - linc qan - lı - yam Mən a - şı - ğam oy - dun məni,

30 Rubato

Nar ki - mi [ey], soy - dunmə - ni,

35 Rubato

Nə köl - gən - də sax - la - dın, [ey, hay],

Rubato

Nə də bir gü - nə qoy - dun mə - ni, qoy - dun mə - ni [ey].

40

Yaradan yaradıb, gəlin gövhərə,
Şirin ləhcəliyəm, xoş nişanlıyam.
Qəvi düşmənlərə qanlar ağladan,
Qüvvətli biləyi, qılınc qanlıyam.

Cavankən özümü çöllərə saldım,
Qəm məni çulğadı, dəryaya daldım.
Hər yerdə namərddən qisasım aldım,
Mərdlər arasında adlı-sanlıyam.

Bir dərd bilən yoxdu dərdim çağlayan,
Dost yolunda mən də qolu bağlıyam,
Kürdoğluyam, Koroğlunun oğluyam,
Yerim xəbər alsan dağistanlıyam.

QANLI KOROĞLU

(V) $\text{♩} = 110$

[Ey], Ko-roğ-lu de-yi-ləm, o-na

tim - sa - lam,

40

He - mi Rüs - tem Za - lam, he - mi Sal - sa lam

45

Ne - çe xot - kar - la - ri tax - tın - dan sa -

50

- lan, Şe - her - lər da - ğı - dıb ta - la -

55

- yan mə - nəm, ta - la - yan, ta - la - yan mə -

60

- nəm. Şe - her - lər da - ğı - dıb ta - la - yan mə -

65

- nəm, Şe - her - lər da - ğı - dıb ta - la - yan mə - nəm, mə - nəm!

30 3 3 70

VI 75 3

80

85

[Ay]. 3 Kürd-oğ-lu -yam, mürd mey-dan-da qa - la -

- ram, Ya-ğı düş-mən-

95 - ler -dən qi -sas a - la - ram,

100 3 qe - nim -ler ba - şı - na qi - linc ça - la - ram,

3

Se - çi - bən göv - he - ri bağ - la - yan mə - nəm.

bağ - la - yan, bağ - la - yan, bağ - la - yan mə - nəm.

bağ - la - yan, bağ - la - yan, bağ - la - yan mə - nəm.

Se - çi - bən göv - he - ri bağ - la - yan mə - nəm.

Koroğlu deyiləm, ona timsalam,
Həm Rustəmi-Zalam, həmi Salsalam,
Neçə xotkarları taxtından salan,
Qənimlər üstündə ulayan mənəm.

Kürdoğluyam, mərd meydanda qalaram,
Yağı düşmənlərdən qisas alaram,
Qənimlər başına qılınc çalaram,
Seçibən gövhəri bağlayan mənəm.

CƏNGİ KOROĞLU

♩ = 132

5

10

15

20

[Hay, hay], Ca-nim Həm-zə,

25

30

gö-züm Həm-zə,

35

Həm-zə, in-cit-me Qı-ra-tı, Həm-zə, in-cit-

tr ~~~~~

mə Qi - ra - - ti. [ey].

40 >

Sə - nə bu - dur sö - züm, Həm - zə,

45

Sə - nə bu - dur sö - züm, Həm - zə, Həm - zə, in - cit -

50

mə Qi - ra - ti, [Ay], Qi - ra - ti!

[Ay], Qi - ra - ti, [ay] ay, Qi - ra - ti.

55

Həm-zə, in-cit - mə Qı-ra - ti, [ay] Qı-ra - ti, [ay] Qı-ra - ti

ti. 3 3

Canım Həmzə, gözüm Həmzə!
Həmzə, incitmə Qıratı!...
Sənə budu sözüm, Həmzə,
Həmzə, incitmə Qıratı!...

Qıratdı mənim dirəyim,
Əriyər, qalmaz ürəyim.
Sən olasan duz, çörəyim,
Həmzə, incitmə Qıratı!...

Eşidər paşalar, bəylər,
Şadlıq xəbərini söylər,
Koroğlu iltimas eylər
Həmzə, incitmə Qıratı!

DÖŞƏMƏ KOROĞLU

♩ = 92

5 10 15 3 3 15 3 3

20 [Hay

Rubato

hay], Bi-na-dan gö-zəl ol-mayan, Bi-na-dan gö-zəl ol-ma-yan

a tempo

25 Te-lin qəd-rin nə bi-lir? [Ley-li, Ley-li ley-li, ley-li

30

dər-di - nə].

35

40

Çöl- də gə-zən boz sər- çə-lər, Çöl- də gə-zən boz sər- çə-lər

Gü- lün qəd- rin nə bi- lir? [Ley- li, ley- li ley- li ley- li,

45

qəd-ri - nə

50

Çöl- də gə-zən

55

boz sər-çə-lər, [a- man, a- man, a- man a-man],

60

[hay - hay], Gü-lün qəd - ri - ni nə bi - lir - di qəd - rin, nə bi - lir - di?

Binadan gözəl olmayan
Telin qədrini nə bilər?
Çöldə gəzən boz sərçələr,
Gülün qədrini nə bilər?

Kal qoşub kotan əkməyən,
Nanın süfrəyə tökməyən,
Arının qəhrin çəkməyən,
Balın qədrini nə bilər?

Utan qoç Koroğlu, utan!
Dağların damənin tutan!
Sənin kimi başa çatan
Elin qədrini nə bilər?

MEYDAN KOROĞLU

♩ = 96

5

tr^b

3

tr

10

15

tr

20

Rubato

25

[Hayhay]. Çen-li - bel-dən[gör- ey], Çen-li-bel-dəngel-mi - şəm

a tempo

30

Rubato

Çen-li-bel-den sə-ni de-yibgel-mi-şəm

Al-ma göz lüm, qız bir-çək-lim Qı - rat,

a tempo 35

Rubato

gəl!

De-mir ye-ri-ne

trium

po-lad ge-yib gel - mi - şəm, Al-ma göz - lüm qız bir-çək-lim Qı-rat, gəl

a tempo 40

Rubato

[A ba - lam], də - mir ye - ri - nə, [ba - lam oy]

ge-yibgəl-mi-şəm,[gəl ə - fən-dim, ay ə - fən-di

45 Al - ma göz - lüm qız bir - çək - lim Qı - rat, gəl [ay], Qı - rat, gəl

[ay.]

Çənlibeldən səni deyib gəlmişəm,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat,
gəl!
Dəmir yerinə, polad geyib gəlmişəm,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat,
gəl!

Qabaqda qalırırmı arpan səhərə?
Ürəngilər nə yaraşar yəhərə...
Dəlilər salmışdı məni qəhərə,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat,
gəl!

Əzəldən biləydim sənin halını,
Əşrəfidən kəsdirərdim nalını,
Yüz gözələ toxudardım çulunu,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat,
gəl!

Mənim atım var atım-atım atılar,
Qulaqları qarğı kimi çatılar,
Ucuzluqda min tümənə satılar,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat,
gəl!

Mərd iyidlər belə baxmaz atına,
Sənsiz getmək olmaz el baratına,
And verirəm Koroğlu qıryatına,
Alma gözlüm, qız birçəklim Qırat, gəl!

ŞAHSEVƏNİ

I

$\text{♩} = 120$

5 10 15 20 25 30 35

[A be-lə], Me-ne qa-ra de-yən gö-zəl,

40

45

me-ne qa-ra de-yən gö-zəl,

Qaş-la-rın qa-ra de-yil-mi?

45
Saç - la - rın qa - ra de - yil - mi?

50

55
[Ay, e - lə], tö - kü - lüb dal ger -

60
- dən - də, tö - kü - lüb - dür [ay], dal ger -

65
- dən - də, Saç - la - rın qa - ra de -

- yil - mi? Saç - la - rın qa - ra de -

70

- yil - mi? [A, cey - ran, a, cey - ran], Qaş - la -

75

- nn qa - ra de - yil - mi? Saç - la -

- nn qa - ra de - yil - mi?

80

85

II

90

95

100

3

105 > 3 3 3 3

110

115

120

125 3

130

135

[Yar, gəl ey],

140

Çən - li - bel - de

qur - dum bi - ne,

145

Çen - li - bel - de qur - dum bi - ne,

150

Ben - ze - yir - sən a - ya gü - ne

155

a - ya, gü - ne, a - ya, gü - ne

160

165

Ağ ü -

170

- zün - de [ey], de - ne - de - ne, ağ ü -

- zun - də [ey], də - nə - də - nə, Xal - la -

- rın qa - ra də - yil - mi? Xal - la -

- rın qa - ra də - yil - mi?

175 180 185 190

Mənə qara deyən gözəl,
Qaşların qara deyilmi?
Töküldü dal gərdənə,
Saçların qara deyilmi?

Çənlibeldə qurdum binə,
Bənzəyirsən aya, günə,
Ağ üzündə dənə-dənə
Xalların qara deyilmi?

Koroğlu mayıldı sizə,
Qulaq verin saza, sözə,
Siyah sürmə ala gözə,
Çəkibsən qara deyilmi?

RÜBAİ KOROĞLU

$\text{♩} = 104$

5

10

15

20

25

30

35

40

Rubato

[Hay - hay], [Bə - zir - gen, gəl,] Sə - nə söy - le - yim, bə - zir - gen - ba - şı

a tempo

45

[A ba - lam],Gəl - mi - şəm sən -

dən bac a-lam ge-dəm ay, [ay].

[ey, ba -lam],Dağ - dam qəf - lə - ni [a].

tö-kəm yü-kü-nü gəl-mə-mi-şəm sən-dən öc a -lam ge- dəm [ay] ge-dəm ay

50

55

Rubato

[A-be-lə],Dağ - dam qəf - lə - ni [a].

Rubato

[hay, ba-lam]tö-kə-rəm yü-kü-nü

Gəl-mə-mi-şəmsən-dən öc a-lam ge-dəm [ay].sən-nən[ay].

Sənə söyləyim Bəzircənbaşı,
Gəlmişəm səndən bac alam gedəm!
Dağıdam qəfləni, təkəm yükünü,
Gəlməmişəm səndən öc alam, gedəm!

Polad şəşpərinən əzəm başını,
Axıdam gözünün qannı yaşını,
Cıdayılən ölçəm al qumaşını,
Nağdın da olmasa vec alam gedəm!

Koroğluyam, sərt qayadan atıllam,
Harda dava olsa tapıllam,
Ac qurd kimi cümlənizə təpilləm,
Ortadan olmazsa, ucalam gedəm!

DƏLİ KOROĞLU

$\text{♩} = 96$

5 10 15 20 25 30 35

Rubato

[Hay, hay!]

The musical score is written in 8/8 time with a tempo of quarter note = 96. It consists of a single melodic line and a complex accompaniment. The melody is in a minor key (two flats) and features a variety of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. The accompaniment is primarily composed of eighth and sixteenth notes, often in a syncopated or off-beat pattern. There are several measures with triplets (marked '3') and a section marked 'Rubato' starting at measure 35. The piece concludes with the exclamation '[Hay, hay!]'.

a tempo

Mən bir qul qa - çır - mı - şam [ey], Ə - rə - bis - ta - na

Rubato

[Ay]. A - ra - yın, ax - ta - rın [ey], ta - pın ge - ti - rin

a tempo

Rubato

Sə - nə de - sə - lər gi - rib -

40

dir də - lik - li da - şa, Fər - ha - dı a - pa - rın, ça - pın ge - t - rin [ha - ba - bam, ba - bam].

a tempo

Rubato

De - sə - lər gi - rib - dir [ay], də - lik - li da - şa. [ə - gər, ay, ba - lam a

Bir qul qaçırmişəm Ərəbistana,
Arayın, axtarın, tapın, gətirin!
Sənə desə girdi dəlikli daşa,
Fərhadı, aparın, çapın gətirin.

Bir qulum qaçıbdı adı İmirzə,
Verməzdim əlliyə, altmışa, yüzə,
Varını-yoxunu tökün Təbrizə,
Dəyərin Kəbirə qatın, gətirin!

Axtarın Hələbi, gəzin Misiri,
Bağlayın yolları, kəsin çəsiri,
Qol-qola bağlayın, tutun əsiri,
Səğirin kəbirə qatın, gətirin!

Xəbər alın o namərdin zatını,
Aparıbdı mərd igidin atını,
Tutun, kəsin rizə-rizə ətini,
Atlar torbasında ətin gətirin!

Koroğlu içəndə düşmən qanını,
Qoyar dava günü şirin atını,
Qırın vəzirini, tutun xanını,
Qolunu qoluna çatın, gətirin!

BOZUĞU KOROĞLU

$\text{♩} = 84$

5

10

15

20

25

30

35

Rubato

Hoy-du, də-li-lə-ri-mə [a.]

a tempo

hoy - du,

Rubato

Ye-ri-yək mey-da - na üs - tü - nə!

a tempo

Rubato

3

a tempo

Ha-va-da-ki hu - may quş - lar

ha - o

Tö - kü - lün al qan üs - tü - nə [ley - li, ley - li

Rubato

ley-li, ley-li ley-li, ley-li yar - ca ley-li hay - hay]

a tempo

Tö-kü-lün al qan üs - tü-nə [ağ-rın a-lım]

Bizim tərəfinən bəylər
Girər meydana mərd olu,
Bəzircən meydandan dönməz.
Ağzı qanlı boldu balam.

Sarp qayalarda yurd olmaz,
Müxənnətə söz dərd olmaz,
Çaqqal əniyi qurd olmaz,
Yenə qurd oğlu qurd olu.

Dəlilərim fəvcu-fəvcu,
At minib düşman qovucu,
Biləndə Misri qılınçı,
Koroğlu kimi mərd olu.

Gə - lin do - laq

at be - li - nə, Gə - lin do - laq at be - li - nə,

Gə - den - lər a - xı gəl - mə - di. [a - man, a - man,

a - man, a - man, ağ - rın a - lim ey dər - din a - lim].

Gə - lin do - laq

at be - li - nə, [pa - şam ye - ri, bə - yim ye - ri,

trm

qa - dan a - lim] Ge - dən lər a -

trm

-xi gəl - mə - di. [tel - li - ba - lam]

60

60

III

III

65

65

70

70

75 *tr*

[Hay,hay] - Qan-lı fə - lək

tr *b* *b* *b* *b* *b* *b* 80

ne - cə qıy - di, Ko - roğ - lu - nun qəd - din əy - di,

85

b *tr* *b* *b* *b* 90

Qa - rı düş - mən gə - nə çək - di, Qa - rı düş - mən

b *tr* *b* *tr* *b* *b* *b*

gə - nə çək - di, Si - ne - me da - ğı gəl - me - di.

b *b* *b* *b* 95

[hay,hay, hay, hay, a - man, a - man, qa - dan a - lim]

Qa - rı düş - mən

gə - nə çək - di, [pa - şam, ye - ri, bə - yim ye - ri]

Si - nə - mə da - ğı, gəl - mə

di [hay!]

Qoç dəlilər, qulaq asın!
Gedənlər axı gəlmədi.
Gəlin dolaq at belinə,
Gedənlər axı gəlmədi.

Qısa dönsün gözəl yazım,
Sanasan ki, sındı sazım,
Mən bu dərdi hara yazım?
Gedənlər axı gəlmədi.

Qanlı fələk necə qıydı,
Koroğlunun qəddin əydi,
Qarı düşmən gənə çəkdi,
Sinəmə dağı, gəlmədi.

ORTA DÖYÜŞ KOROĞLU

♩=112

5

10

15

20

25

Laf e - lə - mə, Ha - şan pa - şa, A - ğır - a - ğır el - le - rim var.

Bir ta - ma - şa ey - le - ye - sən, Qı - linc çə - lan qol - la - rım var.

Bir ta - ma - şa ey - lə - yə - sən, [a - man, a - man, a - man ay,

ca - nım, ley - la, ba - lam, ley - la]. Qı - linc ça - lan, qol - la - rım var

[dər - din a - lım, dər - din alım, ay]

II 45

50

55 U - ca dağ - lar - dan daş - la - nı,

tr 3 tr 3 tr 3 60 tr 3

[a - man, a - man, a - man, a - man, ağ - rın a - lım] A - ğır a - lay -

3 ~ 65

- lar boş-la-nı, [ay], boş - la - nı,

70

75

80

~ 3 tr 85 3 3

[Hey!] Gəl-sə-lər da-va baş-la - nı,

İ-gid-i-gid dəl - lə-rim var. U-ca dağ-lar- dan daş-la-nı, A-ğır a-lay

lar boş - la-nı, Ay, boş - la-nı.

100

105

110

Mən a - na-dan mərd ol - mu - şam,

115

Mən a - na-dan mərd ol - mu - şam,

120

O Çən - li - bel - den gəl - mi - şəm, Ko - roğ - lu - yam, at min - mi - şəm,

125

Yüz min be - lə fel - lə - rim var, fel - lə - rim var.

Ko - roğ - lu - yam, at min - mi - şəm,

130

i - i - i - i - i - i - i - i, a - man, a - man, a - man, a - man,

135

ya - rim, ay], Fel - lə - rim var. [hey!]

140

Laf eləmə, Hasan paşa,
Ağır-ağır ellərim var.
Bir tamaşa eyləyəsən,
Qılınc çalan qollarım var.

Uca dağlardan daşlanı,
Ağır alaylar boşlanı,
Gəlsələr dava başlanı,
İgid-igid dəllərim var.

Mən anadan mərd olmuşam,
O Cənlibeldən gəlmişəm,
Koroğluyam, at minmişəm,
Yüz min belə fellərim var.

PİYADA KOROĞLU

♩ = 98

3

5

10 [Hayhay].

15 U-ca-u-ca [ey], dağ ba-şın-da,

20 U-ca-u-ca [ey], dağ ba-şın-da, Yaz bir ya-na,

25 qış bir ya-na

Tit-rə-şir ağ - zım i-çin-də. Dil bir yana

diş bir ya - na [dər - di - na, dər - din a - lım]. Dil bir ya - na,

diş bir ya - na

Uca-uca dağ başında,
Yaz bir yana, qış bir yana.
Titrəşir ağızım içində
Dil bir yana, diş bir yana.

BİBLİOQRAFIYA

1. Abdullayeva S.A. Azərbaycanın xalq çalğı alətləri. Bakı, 2000.
2. Abdullayeva S.A. Azərbaycan folklorunda çalğı alətləri. Bakı, 2007.
3. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahlı dilçilik terminləri. B., 1989.
4. Araslı H. Aşıq yaradıcılığı. B., 1960.
5. Aslanov E. El-oba oyunu xalq tamaşası. B., 1984.
6. Aşıq Ələsgər. Əsərləri. (tərtib edən, ön sözü və qeydlərin müəllifi İ.Ələsgər). B., 2004.
7. Azad Ozan (Kərimli). Çıldır aşiq məktəbi haqqında bilgiler. “Azərbaycan musiqisi” məcmuəsi. B., 1994, s. 129-131.
8. Azərbaycan aşıqları və el şairləri. 2 cildə. B., 1984.
9. Azərbaycan xalq musiqisi. Oçerklər. Bakı, 1981.
10. Azərbaycan xalq ədəbiyyatından seçmələr (Qaravəllilər, oyunlar və xalq tamaşaları). (Tərtib edənlər: H.İsmayılov, T.Orucov). B., 2005.
11. Azərbaycan dastanları. 5 cildə. I cild. (Tərtib edənlər: M.Təhmasib, Ə.Axundov). B., 2005.
12. Azərbaycan dastanları. 5 cildə. II cild. (Tərtib edənlər: M.Təhmasib, Ə.Axundov). B., 2005.
13. Azərbaycan dastanları. 5 cildə. III cild. (Toplayan və tərtib edən: Ə.Axundov). B., 2005.
14. Babayev E.Ə. Ənənəvi musiqimiz. Müşahidələr və mülahizələr. B., Elm, 2000.
15. Bədəlbəyli Ə.B. İzahlı-monoqrafik musiqi lüğəti. 1969. 246s.
16. Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələri. 1968. 138s.
17. Cəfər Ə. Əruzun nəzəri əsasları və Azərbaycan əruzü. B., 1977.
18. Dədə Qorqud kitabı. Ensiklopedik lüğət. (nəşrə hazırlayan T.Hacıyev). B., “Öndər nəşriyyat”, 2004.
19. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. B., 1978.
20. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. B., 1992.
21. Eldarova Ə.M. Azərbaycan aşiq sənətinin tarixindən. “Azərbaycan incəsənəti”. t.VIII. 1962.
22. Eldarova Ə.M. Azərbaycan aşiq sənəti. “Azərbaycan xalq musiqisi” (oçerklər). Bakı, 1981.
23. Eldarova Ə.M. Azərbaycan aşiq sənəti. B., 1986.
24. Fərhadov F. “Koroğlu” dastanının Zaqafqaziya versiyasına dair. “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər”. Üçüncü kitab. B., 1968.

25. Hacıbəyov Ü.Ə. Əsərləri. II cild. Bakı, AEA-nın nəşri, 1965. 412s.
26. Hacıbəyli Ü. “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları”. Çap və elektron nəşri. B., 2010.
27. Həkimov M. Azərbaycan aşiq ədəbiyyatı. Bakı, Yazıçı, 1983.
28. Həkimov M. “Koroğlu” dastanının toplanması, nəşri və tədqiqi. “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi”. Metodik məqalələr məcmuəsi. 1975, №1.
29. Xulufu V. Koroğlu. B., 1927.
30. İsadadə Ə.İ. Azərbaycanda musiqi folklorunun öyrənilməsi tarixindən. Azərbaycan xalq musiqisi (oçerklər). Bakı, 1981. s. 5-29.
31. İsmayılov M.S. Azərbaycan xalq musiqisinin janrları. Bakı, 1984.
32. İsmayılov M.S. Azərbaycan xalq musiqisinin məqam və muğam nəzəriyyəsinə dair elmi metodik oçerklər. Bakı, 1991.
33. İmamverdiyev İ. Azərbaycan və İran aşiq sənətinin qarşılıqlı əlaqələri. B., 2006.
34. İzahlı muğam lüğəti. B., 2015.
35. Kərimi S., Quliyev A., Əliyev M. Saz məktəbi. Dərslik. B., “Qarabağ”, 2007.
36. Kərimli A.O. Göyçə aşiq məktəbi. “Musiqi Dünyası” jurnalı, № 1 (2), 2000. s.66-72. // “Musiqi Dünyası” jurnalı, № 2 (3), 2000. s.81-85. // “Musiqi Dünyası” jurnalı, № 3-4 (5), 2000. s. 131-138. // “Musiqi Dünyası” jurnalı, № 1-2 (7), 2001. s.136-140. // “Musiqi Dünyası” jurnalı, № 3-4 (9), 2001. s.132-141. // “Musiqi Dünyası” jurnalı, № 1-2 (11), 2002. s.139-145.
37. Kərimov A. (Azad Ozan Kərimli). Saz köklərinin bugünkü baxımdan araşdırılması. “Mədəni-maarif işi” jurnalı, 1990, №2, s.6-8.
38. Kitabı Dədə Qorqud. B., 1962.
39. Koroğlu (Paris nüsxəsi). (nəşrə hazırlayan, ön söz, lüğət, qeyd və şərhlərin müəllifi İ.Abbaslı). B., 2005.
40. Koroğlu X. Oğuz qəhrəmanlıq eposu. B., 1999.
41. Köçərli İ. Aşiq sənəti: musiqi-poetik janrları. B., 2010.
42. Qasımlı M. Aşiq sənəti (qaynaqları, tarixi yaranışı və mühitləri). B. Ozan, 1996.
43. Qasımlı M. Ozan-aşiq sənəti. B., 2007.
44. Quliyev T. Əruz və qaviyəşünaslıq tarixi (VIII-XVI əsrlər). Bakı, 1998.
45. Quliyev T. Azərbaycan şerinin qədim dövrü. Bakı, 2001.
46. Məmmədli E. Təcnis sənətkarlığı. B., 1988.
47. Məmmədov T. Azərbaycan xalq-professional musiqisi: aşiq sənəti. Dərs vəsaiti. B., “Şur”, 2002.
48. Məmmədov T. Koroğlu aşiq havaları. B., 2010.

49. Namazov Q. Azərbaycan aşığı sənəti. B., Yazıçı, 1984.
50. Namazov Q. Aşıqlar. I kitab. B., "Səda", 2004.
51. Nəbioğlu M. Ozan-aşığı dünyası (haqqa qovuşan aşıqlarımız). B., 2010.
52. Nəbiyev A. Azərbaycan aşığı məktəbləri. B., 2004.
53. Paşayev S. Azərbaycan xalq yaradıcılığının inkişafı. B., 1981.
54. Rüstəməzadə R.B. Qəhrəmani havaların təsnifatı və onların janrı xüsusiyyətləri. "Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığına dair tədqiqatlar". II kitab. AEA-nın nəşri. Bakı, 1966.
55. Telli saz ustaları. B., 1964.
56. Təhmasib M.H. Azərbaycan aşığı dastanları (orta əsrlər). B. Elm, 1972.
57. Zöhrabov R.F. Şifahi ənənəli Azərbaycan professional musiqisi. B., 1996.

NOTOQRAFIYA

58. Azərbaycan xalq musiqisinin antologiyası. 10 cildə: VII cild. Azərbaycan aşığı musiqisi. Bakı, 2007.
59. Azərbaycan aşığı havaları. Not yazısı S.Rüstəmovundur. 4 dəftərdən ibarət. B., 1938.
60. Azərbaycan xalq mahnıları. Not yazısı S.Rüstəmovun, F.Əmirovun, T.Quliyevindir (Bülbülün redaktəsi ilə). I cild – B., İşıq, 1981; II cild – B., 1982.
61. Aşığı havaları (55 melodiya). Not yazısı Q.Hüseynlinindir. N.Əliverdibəyovun, İ.Quliyevin, B.Hüseynlinin, Q.Hüseynlinin, S.Rüstəmovun işləmələri. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evinin Kitabxanası. Əlyazma. Bakı, 1960.
62. Aşıqlar. B., 1957.
63. Bağırov N. Aşığı musiqisi ("Əsli və Kərəm" dastanından nota köçürülmüş hissələr). Bakı, 1987.
64. Əliverdibəyov N.A. "Dübeyti" aşığı havası. Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
65. Əliverdibəyov N.A. "Döşmə Koroğlu" aşığı havası. Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
66. Ənənəvi aşığı havacatı. Bax: Məmmədov T. Azərbaycan klassik aşığı havaları. B., 2009.

67. Hüseynli B.X. “Şahsevəni” aşiq havası (söz. Aşiq Pənah Pənahovundur). Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
68. Hüseynli B.X. “Mirzəcani” aşiq havası (söz. Aşiq Qurbaninindir). Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
69. Hüseynli B.X. “Göyçə gözəlləməsi” aşiq havası (söz. Aşiq Ələsgərindir). Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
70. Hüseynli B.X. “Gödək donu” aşiq havası (söz. Aşiq Abbas Tufarqanlıdır). Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
71. Hüseynli B.X. “Qəhrəmani” aşiq havası (söz. Aşiq Ələsgərindir). Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
72. Hüseynli B.X. “Baş müxəmməs” aşiq havası (söz. Aşiq Ələsgərindir). Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
73. Hüseynli B.X. “Dilqəmi” aşiq havası (söz. Aşiq Dilqəmindir). Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
74. Hüseynli Q.M. 55 aşiq melodiyası. Aşiq Teymur Hüseynovun ifasından. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evinin Kitabxanası. Əlyazma. 1956.
75. Koroğlu havaları. Bax: Məmmədov T. Koroğlu aşiq havaları. B., 2010.
76. Məmmədov T. Azərbaycan klassik aşiq havaları. B., 2009.
77. Quliyev İ.A. “Yanıq Kərəmi” aşiq havası (“Əsli və Kərəm” dastanından). Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
78. Quliyev İ.A. “Orta Divani” aşiq havası. Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.
79. Hidayətəoğlu N. Aşiq Garip. Azərbaycan halk destanı. Trabzon, 1999.
80. Rüstəmov S.Ə. “Azərbaycan” aşiq havası. Səs və f-no üçün işləmə. Respublika Xalq Yaradıcılığı Evi. Bakı, 1961.

DİSKOQRAFIYA

81. Azərbaycan aşiq havaları. Aşiq Nəsrəddin İsmayılov. M., ВПТО Фирма “Мелодия”, 1991, S 30.31135 002 (I hissə).
82. Azərbaycan aşiq havaları. Aşiq İmran Həsənov. M., ВПТО Фирма “Мелодия”, 1991, S 30.31137 007 (II hissə).
83. Azərbaycan aşiq havaları. Aşiq Murad Niyazlı. M., ВПТО Фирма “Мелодия”, 1991, S 30.31139 001 (III hissə).
84. Azərbaycan aşiq havaları. Aşiq Nurəddin Qasımlı və Aşiq Əhməd Sadaxlı. M., ВПТО Фирма Мелодия, 1991, S 30.31144 003 (IV hissə).
85. Azərbaycan aşiq havaları. Aşiq Aydın Çobanoğlu. M., ВПТО Фирма “Мелодия”, 1991, S 30.31143 004 (V hissə).
86. Azərbaycan aşiq havaları. Aşiq Ələsgər Tağıyev. M., ВПТО Фирма “Мелодия”, 1991, S 30.31145 009 (VI hissə).
87. Azərbaycan aşiq havaları. Deyişmələr. M., ВПТО Фирма “Мелодия”, 1991, S 30.31147 003.
88. “Koroğlunun Dərbənd səfəri”. Aşiq Hüseyn Saraclı və Aşiq Sədi Ulaclı. Л., Мелодия, 1977. 33Д.034513-14.
89. “Koroğlu” dastanı (4 plastinkadan ibarət). M., ВПТО Фирма “Мелодия”, 1989. Вах: azərbaycan, rus və ingilis dillərində buklet, tərtibçi Т.А.Мəммədov. В., İşiq, 1987:
 - 1) “Koroğlunun Dərbənd səfəri”. Aşiq Mikayıl Azaflı və balabançı Abbas İsmayılov. S.30.25071.008.
 - 2) “Durna teli”. Aşiq Əkbər Cəfərov. S.30.25073.002.
 - 3) “Koroğlunun Toqat səfəri”. Aşiq Mahmud Məmmədov. S.30.25075.007.
 - 4) “Koroğlu ilə Bolu bəy”. Aşiq Əlixan Niftaliyev və balabançı Abbas İsmayılov. S.30.25077.001.
90. Oxuyurlar Aşiq Umbay və Ədalət Axundovlar. M., ВПТО Фирма “Мелодия”, 1990, S 30.30299 000.
91. Məmmədov T. Azərbaycan klassik aşiq havaları. B., 2009. Disk.
92. Məmmədov T. Koroğlu aşiq havaları. B., 2010. Disk.

SAYTOQRAFIYA

93. Azərbaycan ənənəvi musiqisi atlası.
<http://atlas.musigi-dunya.az/>
94. Azərbaycan ənənəvi musiqisi elektron bazası.
<http://enene.musigi-dunya.az/>
95. Ə.Bədəlbəyli. İzahlı-monoqrafik musiqi lüğəti.
<http://lugat.musigi-dunya.az>
96. Muğam ensiklopediyası.<http://mugam.musigi-dunya.az>
97. Ü.Hacıbəyli. “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları”.
<http://musbook.musigi-dunya.az>
98. Saz məktəbi. <http://saz.musigi-dunya.az>
99. Üzeyir Hacıbəyli – internet portalı. <http://uzeyir.musigi-dunya.az>

Azərbaycan klassik aşiq havaları (CD-1)

Tərtibçi: Tariyel Məmmədov

1.1 Sallama qəraylı – 5.25
Qaraçı – 5.15
Yüngül şərili – 6.32
Şahsevəni – 4.27
<i>İfa edir sazda Nəsrəddin
İsmayilov</i>	3.1 Aşiq Hüseyni – 4.04
Cəlili – 4.20
İrəvan çuxuru – 4.50
Gilenar – 5.30
<i>İfa edir sazda Murad Niyazlı</i>
1.2 Keşişoğlu – 4.24
İncəgülü – 4.35
Orta sarıtel – 4.29
Ayaq divanı – 5.15
<i>İfa edir sazda Nəsrəddin İsmayilov</i>	3.2 Gödəkdonu – 4.04
Kərəm gözəlləməsi – 3.44
Mirzəcanı – 2.52
Göyçəgülü – 4.45
<i>İfa edir sazda Murad Niyazlı</i>
2.1 Orta sarıtel – 3.33
Laçını – 3.10
İmran divanı – 3.40
Qaytarma – 4.36
Dolhicranı – 3.25
<i>İfa edir sazda İmran Həsənov</i>	4.1 İbrahimi – 4.24
Fəxri – 3.54
Ruhani – 5.48
Baş divanı – 5.09
<i>İfa edir sazda Nurəddin Qasımlı</i>
2.2 Aran gözəlləməsi – 2.56
İmran Koroğlusu – 3.54
Orta müxəmməs – 3.12
Bağbanı – 2.23
Təcnis – 3.05
<i>İfa edir sazda İmran Həsənov</i>	4.2 Dilqəmi – 5.00
Sultanı – 4.40
Mansırı – 4.50
Bayramı – 5.26
<i>İfa edir sazda Əhməd Sadaxlı</i>

- 5.1 Baş dübeyti – 5.41
Nəcəfi – 5.05
Baş sarıtel – 6.10
Mixəyi – 4.52
İfa edir sazda Aydın Çobanoğlu
- 5.2 Yanıq Kərəmi – 6.54
Sayadı – 4.02
Gəraylı – 4.46
Azaflı dübeyti – 5.00
İfa edir sazda Aydın Çobanoğlu
- 6.1 Ovşarı – 3.29
İran dübeyti – 4.25
Misri – 3.53
Zarıncı – 4.24
İfa edir sazda Ələsgər Tağıyev
- 6.2 Ağır şərili – 4.29
Atüstü Kərəmi – 4.10
Məmmədbağırı – 4.55
Heydəri – 4.10
İfa edir sazda Ələsgər Tağıyev
- 7.1 Qəhrəmanı – 6.47
*İfa edir sazda M.Niyazlı və
N.İsmayilov, balabanda
Z.Məmmədov
Aran gözəlləməsi – 5.28
İfa edir sazda İ.Həsənov, oxuyur
U.Quliyeva
Qəmərçan – 4.08
İfa edir sazda A.Çobanoğlu, oxuyur
U.Quliyeva*
- 7.2 Şahsevəni – 6.24
*İfa edir sazda A.Sadaxlı və
N.Qasımlı
Keşişoğlu – 5.01
İfa edir sazda Umbay və Ədalət
Axundovlar
Ordubadı – 4.22
Baş müxəmməs – 4.40
İfa edir sazda A.Çobanoğlu və
A.Tağıyev*

“Koroğlu” Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanı (CD-2)

1. “Koroğlunun Dərbənd səfəri” – 37.50
Aşıq Mikayıl Azaflı və balabançı Abbas İsmayilov
Records 1986. “Melody” company. C30 2571 008
2. “Durna teli” – *Aşıq Əkbər*
Records 1986. “Melody” company. C30 2573 002
3. “Koroğlunun Tokat səfəri” – *Aşıq Mahmud Məmmədov*
Records 1986. “Melody” company. C30 25075 007
4. “Koroğlu və Bolu bəy”
Aşıq Əlixan və balabançı Abbas İsmayilov
Records 1986. “Melody” company. C30 25077 001

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	5
Aşıq saz-söz lüğəti	7
Sözlük	115
Azərbaycanın görkəmli aşıqları	135
Koroğlu aşıq havaları	
<i>Misri Koroğlu, Hərbə-zorba</i>	149
<i>Təbl-cəngi Koroğlu</i>	162
<i>Qanlı Koroğlu</i>	165
<i>Cəngi Koroğlu</i>	169
<i>Döşəmə Koroğlu</i>	172
<i>Meydan Koroğlu</i>	175
<i>Şahsevəni</i>	178
<i>Rubayi Koroğlu</i>	184
<i>Dəli Koroğlu</i>	187
<i>Bozuğu Koroğlu</i>	190
<i>Atlı Koroğlu</i>	193
<i>Orta döyüş Koroğlu</i>	198
<i>Piyada Koroğlu</i>	204
Bibliografiya, notoqrafiya, diskoqrafiya, saytoqrafiya	206
Səs yazıları (CD-1, CD-2)	212

“MUSİQİ DÜNYASI” JURNALININ YARADICI QRUPU

Tariyel Məmmədov - *əməkdar incəsənət xadimi, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor*

Qafarov Vidadi - *sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
(layihənin koordinatoru)*

Səadət Təhmirazqızı – *sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru*

Ellada Hüseynova - *sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Leyla Məmmədova-Fərəcova - *sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor*

Alina Cahangirova – *rəssam*

İrina Tişakova - *kitabın dizaynı*

Fidan Nəsirova – *kompyuterdə yığan*